

Biblioteka
UMK
Toruń

378618

ODBITKA Z MIESIĘCZNIKA STATYSTYCZNEGO. WYDAWANEGO PRZEZ GŁÓWNY
URZĄD STATYSTYCZNY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ POD REDAKCJĄ
IGNACEGO WEINFELDA I STEFANA SZULCA. R. 1922, TOM V, ZESZYT 11 i 12

Stanisław Głównyński

Wacław Schmidt

NOTARIUSZ W OPOLU

Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w b. gubernjach wileńskiej, grodzieńskiej i mińskiej

(1793 — 1875).

Z dodatkiem skorowidza majątków.

G.U.S.

WARSZAWA 1923

Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.

Skład główny i ekspedycja w kłegarni E. Wende i S-ka

Warszawa, Krakowskie Przedmieście 9.

Stanisław Głowczyński
NOTARIUSZ
w Opolu, pow. Puławski

WACŁAW SCHMIDT

Geneza prywatnej rosyjskiej własności
ziemskiej.

5.
Ign.

ODBITKA Z MIESIĘCZNIKA STATYSTYCZNEGO, WYDAWANEGO PRZEZ GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ POD REDAKCJĄ IGNACEGO WEINFELDA I STEFANA SZULCA. R. 1922, TOM V, ZESZYT 11 i 12

Wacław Schmidt

Stanisław Głowczyński

NOTARIUSZ W OPOLU

Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w b. gubernjach wileńskiej, grodzieńskiej i mińskiej

(1793 — 1875).

Z dodatkiem skorowidza majątków.

G.U.S.

Alb. 42 104

WARSZAWA 1923

Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego.
Skład główny i ekspedycja w księgarni E. Wende i S-ka
Warszawa, Krakowskie Przedmieście 9.

Spis rzeczy

Słowo wstępne	1
I. Okres nadań (1793—1801)	4
II. Okres względnej bierności rosyjskich władz rządowych (1801—1863)	9
III. Okres planowej akcji rosyjskich władz rządowych:	
1. Akcja kolonizacyjna	12
2. Ustawa z 5 marca 1864 roku	16
3. Instrukcja z 23 lipca 1865 roku	19
4. Przymusowa sprzedaż majątków	25
5. Podatek procentowy od polskiej własności ziemskiej	30
6. Polityka uwłaszczeniowa rządu rosyjskiego	33
7. Sprzedaż dobrowolna w ramach ustawy z 10 grudnia 1865 roku	36
8. Określenie pojęcia „osoby pochodzenia rosyjskiego“	40
9. Zakończenie	42

Tablice.

Tablica I. Nadania za czasów Katarzyny II i Pawła I	45
„ II. Własność ziemska w r. 1863 według wyznań właścicieli	45
„ III. Kolonizacja rosyjska	47
„ IV. Majątki sprzedane na mocy Instrukcji z 23 lipca 1865 r.	48
„ V. Majątki przymusowo sprzedane na mocy ukazu z 10 grudnia 1863 roku	50
„ VI. Sprzedaż dobrowolna	54
„ VII. Wykaz wpływów podatku procentowego z polskiej własności ziemskiej	58
„ VIII. Zwiększenie się rosyjskiej własności ziemskiej od 1863—1874 r.	58

Część II.

Wykazy.

1. Wykaz nadań za cesarzowej Katarzyny II i cesarza Pawła I	60
2. Wykaz majątków, należących do właścicieli nie rzymsko-katolickiego wyznania w r. 1863	61
3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r.	67
4. Wykaz majątków, sprzedanych przymusowo na mocy ukazu z dnia 10 grudnia 1865 r.	76
5. Wykaz majątków sprzedanych dobrowolnie	82

Uzupełnienia.

Konfiskaty w latach 1863—1873	91
A. Wykaz majątków skonfiskowanych	92
B. Wykaz gruntów, skonfiskowanych w gubernji grodzieńskiej po powstaniu 1863 r., należących do szlachty zaściankowej, a przeznaczonych na kolonizację rosyjskich chłopów	96
Notatka bibliograficzna	98
Skorowidz alfabetyczny majątków	99

378618

K. 2220/66

WACŁAW SCHMIDT.

**Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w b. gubernjach
wileńskiej, grodzieńskiej i mińskiej.**

(1793—1875).

S Ł O W O W S T Ę P N E.

Praca niniejsza obejmuje historję rozwoju rosyjskiej własności ziemskiej w byłych gubernjach grodzieńskiej, wileńskiej i mińskiej w okresie porozbiorowym. Dłuższe i bezstronne badania aktów archiwalnych, tyczących się powstawania własności rosyjskiej na tych ziemiach w okresie od 2 rozbioru do roku 1875, nie ujawniły żadnego dokumentu, świadczącego o tem, ażeby własność ta powstawała samorzutnie, jako wyraz prądu żywiołowego, płynącego z łona samego społeczeństwa rosyjskiego. Daje się raczej skonstatować fakt odwrotny. Cała akcja w tej dziedzinie spoczywa w rękach władz polityczno-administracyjnych i prowadzona jest przez rząd centralny cesarstwa, ewentualnie przez organy lokalne, w myśl z góry idących dyrektyw. Inicjatywa prywatna w sprawie rusyfikacji ziemi na Kresach nie odgrywała roli czynnej. Dowodzi tego fakt, że od roku 1800 — od początku panowania Aleksandra I — do 1863, gdy akcja czynna rządu w kierunku tworzenia rosyjskiej własności ziemskiej była względnie w zawieszeniu — obszar posiadania rosyjskiego nie tylko się nie zwiększył, lecz zmalał.

Sprawą nadań majątków Rosjanom w literaturze naukowej prawie się nie zajmowano. Jedynie Siemiewski, historyk stosunków agrarnych Rosji, poświęca temu zagadnieniu dwa artykuły*).

Dane, znajdujące się w artykułach Siemiewskiego, nie miały jednak znaczenia dla pracy niniejszej, która postawiła sobie za zadanie znalezienie konkretnej odpowiedzi na pytania: ile, gdzie, kiedy i komu? to znaczy, ile dziesięcin ziemi przeszło w danem miejscu i w danym czasie z rąk polskich w ręce rosyjskie. Siemiewski wprawdzie w przedmowie swojej do artykułu o nadaniach za czasów Katarzyny II powiada, że „byliśmy w stanie ułożyć spis chronologiczny wszystkich osób, które za Katarzyny otrzymały majątki, podając dokładnie ilość dusz w każdym

*) „Rozdawanie osiadłych ziem za czasów Katarzyny II“, Otcieczestwiennyje Zapiski, 1877, zeszyt 8 i „Nadania za czasów Pawła I“—Ruskaja Myśl, 1882, zes. 12.

majątku, miejscowość, w której nadanie miało miejsce, rodzaj posiadłości i przyczynę donacji, o ile ona była w ukazie wymieniona, z dokładnym uwzględnieniem źródła, z którego dany fakt został zaczerpnięty. Z czasem postaramy się spis ów ogłosić drukiem". Siemiewski jednak spisu tego, o ile wiadomo, nie ogłosił. Tylko w najogólniejszym zarysie podaje autor liczby, dotyczące nadań w całym cesarstwie rosyjskim bez wyodrębnienia danych co do majątków, które przeszły do rąk rosyjskich w guberniach litewsko-białoruskich. Zresztą jest to zrozumiałe.

Liczby w artykułach Siemiewskiego mają charakter przykładów, służą do ilustrowania tekstu literackiego, którego myślą przewodnią jest chęć wykazania, jak panujący rosyjscy szastali ziemią państwową, jak chłopów, żyjących na tej ziemi, oddawali w niewolę prywatnym właścicielom dla zadośćuczynienia celom dynastycznym. Dla nas natomiast liczby miały się stać samym tekstem, treścią pracy, wobec której sądy i zasady etyczne lub etyczno-społeczne schodzą na plan drugi.

Artykuł Siemiewskiego o nadaniach za czasów Pawła I nie miał znaczenia i z innego względu. Opracowany był bowiem w roku 1882 na podstawie 50 voluminów imiennych ukazów cesarza Pawła, znajdujących się w archiwum senatu w Petersburgu. W roku 1888 ukazy te zjawily się w druku, jako pierwszy tom wydawnictwa dokumentów Senatu Rządzącego, skąd mieliśmy możliwość bezpośrednio z liczby czterech tysięcy paraset rozporządzeń w tym tomie zawartych wybrać wszystkie, dotyczące obdarowania Rosjan majątkami polskimi na ziemiach od Polski odłączonych.

Niestety, ukazy Pawła I najczęściej stwierdzają jedynie ilość dusz bez wyszczególnienia nazw majątków, powiatów, a w większości przypadków nie wymieniają nawet i gubernij. Formuła stale brzmi: „w naszych gubernjach białoruskich”, gdy chodzi o majątki w gubernji witebskiej, mohilewskiej i mińskiej, „w naszych gubernjach litewskich” mając na myśli kowieńską, wileńską i grodzieńską.

Parę zdań jednak w artykule Siemiewskiego o nadaniach za czasów Katarzyny zasługuje na baczną uwagę. Między innymi czytamy tam: „Poważnych informacji co do liczebności szlachty i należących do nich włościan dostarczyły nam wykazy z roku 1777, sporządzone w różnych miejscowościach Rosji na tajny rozkaz rządu. Z tych wykazów nie wszystkie się zachowały, a może nie wszystkie sporządzono, na szczęście pozostały te, które w danym wypadku najbardziej nam są potrzebne, dane o prowincjach wchodzących w skład gubernij białoruskich¹⁾).

Przeoglądając listę szlachty miejscowej z roku 1777, spotykamy się prawie wyłącznie z nazwiskami polskimi, a z nikłą tylko ilością nazwisk rosyjskich. Zestawiając nazwiska właścicieli ziemskich Rosjan z ukazami o nadaniach od roku 1773 do 1777, przekonaliśmy się, że wszystkie bez wyjątku prawie majątki na Białej Rusi, będące w posiadaniu Rosjan w roku 1777, nabyte zostały drogą nadań....²⁾

Jaki stąd wniosek? Jeżeli na terytorjum pierwszego rozbioru w gubernjach białoruskich: witebskiej i mohilewskiej, tak daleko na wschód od Polski etnograficznej położonych, rosyjski uczoney na podstawie pierwszorzędnych materiałów urzędowych stwierdził, że „prawie bez wyjątku”

¹⁾ Terytorjum przypadłe w udziale Rosji z pierwszego rozbioru Polski (W. S.).

²⁾ Олечествиенные Записки, 1877, № 8, str. 205.

wszystkie majątki należące do Rosjan znalazły się w ich posiadaniu drogą nadań, inaczej mówiąc, że bez nadań nie byłoby nawet tej „nikłej tylko ilości” właścicieli Rosjan, to z całym spokojem utrzymywać można, że tem więcej nie mogło być mowy o majątkach rosyjskich przed okresem nadań w gubernjach grodzieńskiej, wileńskiej i mińskiej bardziej na zachód, bliżej etnograficznej Polski położonych.

Dla rosyjskiej myśli i akcji rusyfikacyjnej ziemia zabrana przedstawiała białą niezapisaną kartę.

Wartość dla historyczno-statystycznych prac naukowych danych liczbowych, zawartych w innych pracach, poruszających tę kwestję, jest bardzo nikła.

Trzeba było tedy sięgnąć do skarbcza rękopisów, zgromadzonych w bogatych archiwach wileńskich. Archiwa: generała - gubernatora, urzędów sądowych, Izby Skarbowych, Zarządu Dóbr Państwa, oraz Archiwum Akt Dawnych, w którym na rozkaz władz wyższych zebrane zostały w drugiej połowie XIX stulecia łącznie z innym materiałem archiwalnym inwentarze majątków, sporządzone jeszcze w czasach przedrozbiorowych, dostarczyły, w liczbie około 90 dokumentów, dostatecznej ilości materiału, pozwalającego ustalić liczbowo: jakie ziemie, gdzie, ile i do czyich rąk rosyjskich przeszły drogą obdarowania za czasów Katarzyny i Pawła¹⁾.

Korzystaliśmy również z wykazu opiewającego, jakie mianowicie wsie, w jakiej ilości dusz zostały najmiłościwiej przez Jej Cesarską Mość darowane na wieczyste i potomne władanie w gubernjach: mińskiej, bractławskiej, wołyńskiej i podolskiej i w częściach odłączonych od tych gubernij, a przyłączonych do przyległych namiestnictw 18 sierpnia 1795 r.²⁾.

Co się tyczy okresu popowstaniowego (1863), to prócz broszury Żukowicza³⁾ żadna praca o tej sprawie nie istnieje. Co zaś do broszury Żukowicza, to sam podtytuł: „Mowa przeznaczona do wygłoszenia na dorocznej uroczystości Duchownej Akademji w Petersburgu 17 lutego 1895 roku” określa już dostatecznie charakter okolicznościowo - agitacyjny. O liczbach uporządkowanych, krytycznie sprawdzonych i opracowanych niema oczywiście mowy. Trzeba było więc sięgnąć, jak i w stosunku do pierwszego okresu, do źródeł pierwotnych, bez oglądania się na opracowania⁴⁾.

Na podstawie raportów, przesłanych do kancelarji generała-gubernatora przez gubernjalne Komisje do Spraw Włościańskich, Komisje Lustracyjne, naczelników gubernij i powiatów, poszczególnych Izby Dóbr Państwa oraz na podstawie ksiąg podatkowych, znajdujących się w archiwum Izby Skarbowej (gmach pofranciszkański) w Wilnie, głównie zaś na podstawie materiałów zawartych w 6 000 tomów, pochodzących z archiwum Tymczasowej Komisji, utworzonej po r. 1863 w celu osiedlenia rosyjskich właścicieli na ziemiach od Polski oderwanych, można było sporządzić dokładne i absolutnie pewne wykazy o ruchu własności ziemskiej w latach największego natężenia akcji rządowej, zmierzającej świadomie i celowo ku zrusyfikowaniu własności ziemskiej na ziemiach litewsko-białoruskich.

¹⁾ Od początku panowania Aleksandra I nie spotykamy już żadnych nadań.

²⁾ Listy Katarzyny II do T. I. Tutolmina, Ruskij Archiw, rocznik XI, 1873.

³⁾ Żukowicz „O ruskom ziemlewladieniji w Siewiero-Zapadnom kraje”, Petersburg, 1895.

⁴⁾ Ob. notatkę bibliograficzną na końcu pracy. (Przyp. red.).

I. Okres nadań (1793 — 1801).

Każdy rozbiór, zapewniający Rosji posiadanie pewnej części ziem litewsko-białoruskich, jest jednocześnie okresem, od którego na terenie nowego zaboru rozpoczyna się przechodzenie polskiej własności ziemskiej w ręce rosyjskie.

Z trzech gubernij, wziętych pod uwagę w pracy niniejszej, mińska była pierwszą z kolei, która została przyłączona do Rosji. To też majątki polskie przechodzą tutaj na własność Rosjan wcześniej, aniżeli w dwóch pozostałych: wileńskiej i grodzieńskiej, których zaboru dokonano w końcu roku 1795¹⁾.

Rosjanie stają się w owym czasie posiadaczami majątków na ziemiach wschodnich dzięki nadaniom, praktykowanym przez Katarzynę II i Pawła I, którzy obdarowywali osoby wojskowe i urzędników cywilnych Rosjan posiadłościami skarbowymi²⁾.

Nadania stanowiły majątki pochodzące z 1) ekonomij królewskich, 2) starostw, 3) dóbr kapituły wileńskiej, 4) posiadłości biskupa wileńskiego, 5) posiadłości sufraganów i kanoników kapituły żmudzkiej w gubernji mińskiej, 6) księży misjonarzy, 7) skasowanych klasztorów: dominikanów, wizytek, bazylianów i t. d. 8) wreszcie z dóbr zasekwestrowanych, a następnie skonfiskowanych po roku 1795 poszczególnym osobom, jakoto: podskarbiemu Michałowi Ogińskiemu, Ksaweremu Zienkowiczowi, Biskupowi Łopacińskiemu, Tadeuszowi Grodzieńskiemu, Janowi Horainowi i t. d.³⁾

Pierwszą listę osób obdarowanych majątkami w dzielnicach 2 i 3 rozbioru z rozkazu Katarzyny ogłoszono 2 sierpnia 1793 w dniu uroczystego obchodu z powodu zawarcia pokoju z Turcją. Od tego czasu aż do połowy roku 1796 raz po raz ogłaszano nadania w częstokroć wię-

¹⁾ Manifest o przyłączeniu do cesarstwa gub. mińskiej był ogłoszony z rozkazu Katarzyny przez gen. Kreczetnikowa 27 marca 1793 r.; wileńskiej i grodzieńskiej — 14 grudnia 1795 r. podpisany przez cesarzową i ogłoszony 20 stycznia 1796 r. S b o r n i k dokumentów kasajuszczyłsja administratiwnawo ustrojstwa siewiero-zapadnawo kraja pri Jekatierynie II. Wilno, 1903. Przedmowa str. XXX.

²⁾ W skład majątków skarbowych, które przeszły w gubernjach kresowych z rąk rządu polskiego do rosyjskiego, wchodziły grunta osiadłe i nieosiadłe, które zależnie od historycznego ukształtowania się tych posiadłości w okresie rządów polsko-litewskich i od istoty przysługujących rządowi praw do nich — nosiły rozmaite nazwy, jakoto: ekonomje królewskie, czyli dobra stolowe, starostwa, biskupie, skulteckie, lenne pierwsze i drugie, pojezuickie i t. d.

Z chwilą przyłączenia w końcu XVIII wieku do Rosji ziem litewskich, pociągającego za sobą przejście majątków skarbowych do rąk rządu rosyjskiego, administrowanie temi posiadłościami było ześrodkowane aż do powstania Ministerjum Dóbr Państwa w r. 1837 w specjalnych departamentach gospodarczych i leśnych. [Kratkij obzor diejatelności uprawlenija gosudarstwiennymi imuszczestwami wileńskiej i kowieńskiej gub., Wilno 1903].

³⁾ W manifestie wydanym po aneksji gubernji mińskiej 27 marca 1793 roku przez Katarzynę na imię generała Kreczetnikowa wskazywano między innymi, że majątki wszystkich obywateli, którzy nie złożyli przysięgi na wierność cesarzowej, zostaną skonfiskowane na rzecz skarbu. Potem jednak podczas pierwszego powstania na Litwie pewna ilość osób ze szlachty gubernji mińskiej mimo złożenia przysięgi przechodziła granice i, wkraczając w obręb Litwy, brała udział w narodowym ruchu zbrojnym. Tymczasem wyszło postanowienie, że tylko ci właściciele majątków, położonych w gubernjach już wcielonych do Rosji przyłączonych, utrzymują je w swoim posiadaniu, „którzy niewzruszenie i bez zastrzeżeń pozostali wierni Jej Cesarskiej Mości”. Na posiedzeniu swem z dnia 19 kwietnia 1793 roku Rada Państwa postanowiła konfiskować osobom pochodzącym z gubernji mińskiej, biorącym udział w powstaniu na Wileńszczyźnie, tylko majątki nabyte ze względu na to, że mieszkańcom nowoprzyłączonej gubernji przyznano prawa, z jakich korzystała rdzenna szlachta rosyjska na mocy przywileju z dnia 21 kwietnia 1785 roku, zgodnie z którym rodowy majątek szlachecka, w razie udowodnienia mu ważnego przestępstwa, przechodził w ręce jego prawnych spadkobierców, o ile takowi udziału w przestępstwie nie brali i znajdują się w obrębie granic państwa. Lecz przeciw takiemu rozstrzygnięciu sprawy wystąpił hrabia Bezborodko, dowodząc, że w stosunku do Polaków nie należy kierować się przywilejem, przyznanym szlachcie rosyjskiej, na którą to łaskę Polacy bynajmniej nie zasłużyli, lecz wskazane jest opierać się na ich własnych dawnych prawach, mianowicie Statucie Litewskim, według którego majątek rodowy winnego ulega konfiskacji na rzecz skarbu, a dzieci otrzymują w spadku tylko majątek po matce, o ile nie brała udziału w przestępstwie.

Opinia Bezborodki zwyciężyła. Ukazem z 3 maja 1795 r. na ręce gen.-gub. Tutolmina rozkazano wszystkie majątki, należące do osób, które pomimo złożenia przysięgi na wierność brały jednakże udział w powstaniu, zaliczyć do majątków skarbowych. (Ob. Żukowicz str. 7—8).

szej ilości. Jednakże faktyczne rozdawanie majątków na tych terytorjach zaczęło się w sierpniu 1795 r. Rozdawanie odbywało się początkowo z taką gorliwością, że już w końcu tegoż miesiąca w gubernji mińskiej nie prawie nie zostało do rozdawania, prócz starostw, które po śmierci dożywnych właścicieli miały wrócić do skarbu. Wobec czego natychmiast po trzecim rozbiórze wśród ubiegających się o majątki donacyjne z niecierpliwością oczekiwano informacji od ks. Repnina, ówczesnego generał-gubernatora ziem litewskich (grodzieńska, wileńska i kowieńska gub.)¹⁾ co do majątków skarbowych na tych ziemiach. Na pytanie wystosowane do niego w tej sprawie z Petersburga Repnin odpowiedział „...istnieją tu ekonomje, liczące do 30 000 dusz, kilka zlikwidowanych starostw i inne wsie skarbowe, razem biorąc — do 40 000 dusz, które można byłoby rozdać”²⁾. Z ziemi tej zrobiono oczywiście natychmiastowy użytek.

Ostatni ukaz dotacyjny Katarzyny nosi datę 25 lipca 1796 r., na trzy miesiące przed śmiercią cesarzowej.

W sumie Katarzyna II rozdała 43 osobom 54 730 dusz męskich, z czego przeciętnie wypadło na jedno nadanie po 1 273 dusze.

Za czasów cesarza Pawła I rozmiar każdorazowego nadania był o wiele skromniejszy, aczkolwiek ilość osób obdarowanych nie ustępowała liczbie obdarowanych za poprzedniego panowania. Paweł opierał się między innymi na założeniu, że chłopci będą szczęśliwsi pod władzą właścicieli prywatnych, niż administratorów, wyznaczonych przez władze skarbowe. „Mojem zdaniem — wyraził się kiedyś Paweł — dobrze byłoby wszystkich chłopów skarbowych rozdać właścicielom prywatnym. Podczas pobytu swego w Gątczynie przyjrzałem się ich administracji. Prywatni właściciele ziemscy bardziej dbają o swoich chłopów, tworzą oni na wsi swojską patriarchalną policję”³⁾.

Ogółem cesarz Paweł I rozdał 42 osobom 25 931 dusz męskich, co wyniosło przeciętnie na jedno nadanie 617 dusz.

Razem więc cesarzowa Katarzyna II i cesarz Paweł I rozdali 85 osobom 80 661 dusz męskich, po 949 dusz przeciętnie na jedno nadanie⁴⁾.

Z badań inwentarzy, sporządzonych w drugiej połowie XVIII stulecia dla majątków ziemskich na Kresach wynika, że przeciętnie na 1 duszę męską w gubernji wileńskiej, na podstawie obliczeń 89 inwentarzy wis i rozmaitych powiatów tej gubernji, wypada 6,1 dziesięciny⁵⁾, dla gubernji mińskiej na podstawie 35 inwentarzy wypada na 1 duszę męską 4 dziesięciny.

Cyfrę dla gubernji grodzieńskiej otrzymaliśmy z zestawień inwentarzy ekonomji grodzieńskiej oraz brzesko-kobryńskiej, zawierających 591 wsi. Dla pierwszej korzystaliśmy z dokumentów jakie zawierają: Xięga Pierwsza Inwentarz Ekonomii Grodzieńskiej a Kluczów y Folwarków Gubernji Janowskiej Dombrowskiej y Sokolskiej od dnia 1 Julij 1786 roku⁶⁾. Xięga Druga Inwentarz Ekonomii Grodzieńskiej A Kluczów y Folwarków

¹⁾ Ks. Repnin był generał-gubernatorem ziem litewskich od 30 października 1794 r. do 26 listopada 1798 r.

²⁾ List Dymitra P. Troszczyńskiego do ks. Repnina z 25 sierpnia 1795 r. i odpowiedź ks. Repnina do Troszczyńskiego 23 września 1795 r. Sbornik Imper. Istoriceskawo Obszczestwa, t. XVI, str. 282.

³⁾ Ruskaja myśl, 1882, grudzień str. 157.

⁴⁾ Obacz tablicę 1, str. 329.

⁵⁾ W inwentarzach podawane są włóki i morgi, które zamieniliśmy na dziesięciny, licząc 1 włóka = 19,6 dzies. Ob. N. Gorbaczewski „Słownik drewniawo aktowawo jazyka”. Wilno 1874.

⁶⁾ Archiwum Akt dawnych w Wilnie Nr 11303.

Gubernii Krynskiej Kwasowskiej y Jezierskiej, od dnia 1 Julii 1789 roku¹⁾.

Co do ekonomii brzeskiej i kobryńskiej, to zarówno w inwentarzu z r. 1783, znajdującym się w Archiwum Głównem w Warszawie (Nr 141 akta kameralne i solne), jak i inwentarzach tychże ekonomii z lat 1786 i 1789, znajdujących się w Archiwum Akt Dawnych w Wilnie (Nr 11518) z ogólnej liczby ludności nie wyszczególniono ilości mężczyzn. Znany jest tylko obszar, który według naszych obliczeń wynosił 120 354 dziesięcin. Co do ilości mężczyzn przyjęliśmy liczby podane przez prof. uniwersytetu wileńskiego Stanisława Kościałkowskiego w pracy: „Ze studjów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie”²⁾. W ekonomii grodzieńskiej według prof. Kościałkowskiego „mężczyźni w ogólnej liczbie ludności stanowili 53,18%, w ekonomii olickiej 54,27% ogółu ludności, w ekonomii szawelskiej 52,85% ogółu ludności. Średnio tedy mężczyźni stanowią w ekonomjach litewskich 53,1% ogółu ludności, czyli że liczba mężczyzn ekonomii brzesko-kobryńskiej może być określona przypuszczalnie na podstawie proporcji

$$\frac{46942 \text{ (ogół ludności tej ekonomii)}}{X \text{ (liczba mężczyzn)}} = \frac{100}{53,1} \quad \text{Skąd } X = 24926.$$

Tak tedy w ekonomii brzesko-kobryńskiej na ogólną liczbę głów 46942 było mężczyzn 24 926 + kobiet 22 016”.

Na podstawie danych powyższych wynika, że na każdą duszę męską w ekonomii brzesko-kobryńskiej przypadało 4,8 dziesięcin, a w całej gubernii grodzieńskiej 5,7 dziesięcin.

Z poprzednich zestawień o ilości dusz rozdanych w poszczególnych guberniach, oraz o ilości dziesięcin, przypadających na duszę otrzymamy tabelkę następującą:

Gubernje	Liczba dusz	Na 1 duszę przypada	Rozdano dziesięcin
Ogółem	80 661	4,8	389 902
Wileńska	5 319	6,1	32 446
Grodzieńska	33 052	5,7	188 396
Mińska	42 290	4,0	169 060

Z obliczeń tych wynika, że 389902 dziesięcin uprawnej ziemi przypuszczalnie rozdano Rosjanom od czasu drugiego rozbioru, aż do wstąpienia na tron Aleksandra I.

W powyższych obliczeniach braliśmy pod uwagę tylko obszary uprawne, nie uwzględniając rozdanych obszarów leśnych, jako nie zarejestrowanych w inwentarzach, aczkolwiek były one rozdawane i to w znacznej ilości, jak o tem świadczy chociażby następujący urywek z bruljonu listu ks. Repnina do hr. Rumiancewa z dn. 2 listopada 1795 roku³⁾:

... „W myśl tego ukazu wyznaczam J. Wielmożnemu Panu już samego tylko obszaru z Leśnictwa Jemnieńskiego, gdzie są dzikie krowy⁴⁾ obręb Kraśniczański, obejmujący

¹⁾ Archiwum Akt dawnych w Wilnie Nr 11 307.

²⁾ Wilno, 1914.

³⁾ Sbornik Imper. Rusk. Istor. Obszcz. Tom XVI, 1875, str. 320.

⁴⁾ Prawdopodobnie żubry (W. S.).

9 tysięcy dziesięcin dobrego lasu, przylegającego do klucza Suchopolskiego, należącego do nadanej Panu gminy Prużańskiej”.

Zazwyczaj technika donacji przedstawiała się w sposób następujący: cesarz względnie cesarzowa przesyłali ukazy o nadaniu na ręce Senatowi Rzeczypospolitej, który ze swej strony zawiadamiał gen.-gubernatora gubernii litewskich wzgl. białoruskich o nadaniu, załączając kopję ukazu. Ze swej strony gen.-gubernator wydawał odnośne rozporządzenia członkowi Najwyższego Rządu¹⁾, stojącemu na czele departamentu ekonomicznego, przesyłając również w załączeniu odpisy imiennych ukazów o nadaniach. Departament ekonomiczny, odebrawszy rozkaz gen.-gubernatora, wydawał rozporządzenie naczelnikowi dóbr²⁾, przeznaczonych na nadanie, aby oddał odnośną majątność z całym gospodarstwem według inwentarza do niej należącym, łącznie z dochodami z posiadłości, powstałymi po dniu opublikowania odnośnego ukazu nadawczego, wymienionemu w ukazie obdarowanemu lub jego plenipotentowi z chwilą gdy ten się zgłosi.

Departament ekonomiczny zalecał również oddanie wszelkich inwentarzy jednostek gospodarczych, kontraktów propinacyjnych i innych dyspozycji od departamentu dawniej otrzymanych, „zgoła wszystkiego tego, co tylko tak do zarządzenia temi dobrami, jakoteż dla objaśnienia z nich dochodów służyć może”. Nowemu właścicielowi względnie jego plenipotentowi dawny naczelnik dóbr obowiązany był zdać „wierny generalny” rachunek o dochodach w zbożu i pieniądzu. Nakazane było oddać nowemu posesorowi ziarno, które według inwentarza powinno być zasiane na oziminę, oraz na wiosnę roku następnego, jako jare, oprócz tego obowiązany był zostawić na wewnętrzne potrzeby: dla ekonomów, pisarzy i dla innych „in fundo, znajdujących się i nieodbitie potrzebnych ludzi” zboże potrzebne na ordynarję. Po dokonaniu tego wszystkiego administrator majątku miał obowiązek zażądać od odbiorcy zaświadczenia, które wraz z dokładnym raportem odsyłał do Izby Skarbowej. Poczem jeżeli nowy właściciel względnie plenipotent jego nie chciał zatrzymać administratora, który zazwyczaj był oficerem, — to ten wraz ze swymi ludźmi wracał do komendy swojej, jako uwolniony od dotychczasowych obowiązków administratora majątku skarbowego. Następnie Izba Skarbowa zwracała się do odnośnego sądu ziemskiego z poleceniem wprowadzenia w posiadanie nadanego majątku nowego właściciela według wszelkich zasad prawnych i wpojenia w chłopów „należnego nowemu panu posłuchu i poszanowania”³⁾.

Akcja nadawcza w założeniu swem daleka była od jakiegokolwiek myśli rusyfikacyjnej w sensie systematycznego tworzenia rosyjskiej własności rolnej. W żadnym z ukazów cesarzowej Katarzyny II i ces. Pawła I do poszczególnych gubernatorów i namiestników kraju niema nawet

¹⁾ Na podstawie wskazówek, znajdujących się w ukazie Katarzyny z 30 października 1794 ks. Repnin zorganizował pod swoim bezpośrednim przewodnictwem Najwyższy Rząd Litewski, składający się z czterech departamentów: skarbowego, kryminalnego, cywilnego i ekonomicznego. Najwyższy Rząd Litewski zapoczątkował swą działalność 28 czerwca 1795 r. (Polnoje Sobr. Zakon. Nr 17 264, oraz Sborn. Dokum. siewiero-zapadn. kraja Nr 172).

²⁾ Natychmiast po objęciu zarządu nad dobrami skarbowymi dawnej Rzeczypospolitej Polskiej przez departament ekonomiczny, gen.-gub. Repnin zarządził, ażeby „dla łatwiejszego rzędu i porządnego dóbr administrowania umieścić w każdej jednostce ekonomicznej jednego do zarządzenia oficera, a w każdej ekonomii głównego nad nimi naczelnika dla wypełnienia regularnego dyspozycji, które z departamentu ekonomicznego wychodzić będą”. (Arch. Izby skarbowej, Vol. II, zeszyt 71).

³⁾ Arch. Izby Skarbowej, 1795, tom IV.

wzmianki o tem, że ktoś dostaje ten lub ów majątek ze względu na potrzebę powiększenia rosyjskiego stanu posiadania na ziemiach litewsko-białoruskich w zakresie własności ziemskiej.

Co najwyżej dążność do prowadzenia w kraju litewsko-białoruskim polityki agrarnej w duchu rosyjskim znalazła swój wyraz w poglądzie cesarzowej Katarzyny, iż dawne majątki skarbowe polskie powinny zaspokoić potrzeby ogólne Cesarstwa Rosyjskiego, że pod tym względem nie różnią się one niczem od majątków skarbowych, leżących w wewnętrznych gubernjach cesarstwa. Obdarowani otrzymywali je na ziemiach zabranych z tych samych względów, z jakich w samej Rosji ziemie skarbowe były już poprzednio rozdawane. Zresztą wśród obdarowanych możemy wymienić szereg nazwisk Polaków, między innymi:

Czterwertyńska z dziećmi dusz męskich	1500	w powiecie	grodzieńskim
Ożarowska	1000	"	brzeskim
Branicka	2069	"	"
Wielhorski	1753	"	(starostwo Kamienieckie).

W ukazach donacyjnych raz poraz powtarza się jeden i ten sam motyw — „w nagrodę za gorliwą i przykładną służbę”. Przyczem w ukazach Katarzyny często wymienia się za jakie zasługi majątek nadano. Warto przytoczyć kilka przykładów:

1) W roku 1795 podarowany został przez Katarzynę majątek „generałowi naszemu, księciu Mikołajowi Repninowi, za gorliwą służbę i dobre rozlokowanie wojska, podległego jego władzy — dzięki czemu udało się wszędzie wziąć górę nad buntownikami polskimi, zająć wyznaczony mu teren, oczyścić kraj na Litwie i zaprowadzić w nim ład”¹⁾.

2) 1 stycznia 1795 r. otrzymał majątek od cesarzowej „na wieczną i potomną własność generał-feldmarszałek hr. Piotr, syn Aleksandra, Rumiancew-Zadunajskij w nagrodę za gorliwą służbę i dobre ugrupowanie wojsk jego władzy podległych — dzięki czemu kilkakrotnie osiągnął zwycięstwo nad nieprzyjacielem, zadając mu klęskę pod Praga i przyczyniając się do wzięcia Warszawy i zupełnego zdławienia powstania”²⁾.

3) W ukazie nadawczym na imię Suworowa czytamy: „wzamiem niepospolitych zasług generała-feldmarszałka hr. Aleksandra Suworowa-Rymnickiego, okazanych niejednokrotnie przy rozpraszaniu polskich band powstańczych, a zwłaszcza podczas decydującego rozbitcia ich buntowniczych oddziałów pod Praga, które to rozbitcie otworzyło drogę naszym siłom zbrojnym do zdobycia polskiego stołecznego miasta Warszawy, darujemy na wieczną i potomną własność.....”³⁾.

4) Żadnych specjalnych zasług w walce z „polskimi bandami powstańczymi” nie położył dymisjonowany podpułkownik armji francuskiej baron Ludwik Lefort, który otrzymał majątek na Litwie z byłych dóbr stołowych biskupa wileńskiego: „na pamiątkę specjalnego szacunku, jaki pradziad nasz Piotr Wielki żywił dla zasług adm. gen. Leforta”. Majątek podarowany został Lefortowi przez Pawła z warunkiem zatrzymania go po wszystkie czasy w rodzinie Lefortów, a przez to samo nie mógł być ani sprzedany, ani zastawiony. Był to jedyny wypadek zastrzeżenia tego rodzaju⁴⁾.

5) Ukaz z dnia 3 września 1793, w którym powiedziano: „w nagrodę za gorliwość i przywiązanie do Nas, zarówno jak i do cesarstwa kasztelana przemyskiego księcia Antoniego Światopelka Czterwertyńskiego, podczas ostatnich rozruchów w Polsce pozbawionego w nieludzki sposób życia przez uczestników powstania w Warszawie, najmiłośniej ofiarowaliśmy pozostałej po nim wdowie, księżnej Polecie Czterwertyńskiej i dzieciom na wieczyste i potomne władanie.....”.

6) Wyjątek z ukazu z dnia 20 listopada 1796, w którym powiedziano: „w nagrodę za gorliwość i przywiązanie do Nas, zarówno jak i do cesarstwa wielkiego hetmana koronnego polskiego Ożarowskiego, podczas słynnego w Polsce buntu, pozbawionego

¹⁾ Otiecz. Zapiski, 1877, Nr 8, str. 215.

²⁾ Arch. państw. w Wilnie. Kanc. gen.-gubernatora Nr 58, rok 1795.

³⁾ Izba skarbowa w Wilnie, t. XIX, protokoły, zes. 33.

w nieludzki sposób życia przez uczestników powstania w Warszawie, najmiłośniej ofiarowaliśmy pozostałej po nim wdowie i dzieciom na wieczyste i potomne władanie.....”.

Zresztą otrzymał 670 dziesięcin w powiecie trockim również ks. Józef Poniatowski, oczywiście z innych zupełnie pobudek.

Zakładając podwaliny akcji rusyfikatorskiej na ziemiach byłej Rzeczypospolitej przez rozdawnictwo ogromnych obszarów wojskowym i urzędnikom rosyjskim, zarówno Katarzyna II, jak i Paweł I łudzili się oczywiście nadzieją, że w ten sposób włączą na stałe żywioł rosyjski do życia przyłączonych świeżo prowincyj. Nadchodzące jednak szybko wielkie wypadki dziejowe na rozległej widowni europejskiej miały niebawem ułatwić żywiołowi polskiemu możliwość odzyskania znacznej części utraczonych po rozbiorach obszarów.

II. Okres względnej bierności rosyjskich władz rządowych (1801—1863).

Obejmując tron po tragicznym zgonie swego ojca, Aleksander I zmienił odrazu zasadniczo stosunek rządu rosyjskiego do ludności polskiej. Jak wiadomo, marzył on o zjednoczeniu pod swem berłem całej dawniejszej Rzeczypospolitej Polskiej. O popieraniu osadnictwa rosyjskiego na ziemiach polskich w tych warunkach wogóle nie mogło być mowy. Przeciwnie nawet — wobec nowych nastrojów obdarowani ziemią dygnitarze zaczęli pośpiesznie pozbywać się swych nadań, odprzedając je miejscowej szlachcie polskiej.

Również i następca Aleksandra, Mikołaj I, który w początkach swego panowania zrujnował byt tysięcy rodzin polskich przez konfiskatę ich majątków po rewolucji 1831 roku, mało przyczynił się do rozszerzenia stanu własności ziemskiej rosyjskiej na ziemiach litewsko-białoruskich, — wierzył bowiem mocno w możliwość rusyfikacji kraju za pomocą innych środków.

Poprzednie obliczenia wykazały, że do roku 1800 Rosjanie otrzymali w gub. wileńskiej od rządu 5319 dusz, następnie, że na jedną duszę wypadło w tej gubernji 6,1 dziesięciny, czyli że w roku 1800 w końcu okresu nadań 32 446 dziesięcin należało do Rosjan. Obliczenie to nie obejmuje lasów, co do których nie posiadamy danych liczbowych z tego okresu.

W roku 1863 znajdujemy w rękach prawosławnych 32 894¹⁾ dziesięciny, ale już łącznie z obszarami leśnymi. Jeżeli odliczymy obszar leśny, który według danych rosyjskiego sztabu generalnego²⁾ wynosił w owym czasie dla gubernji wileńskiej 37%, otrzymamy, że ziemi uprawnej w rękach prawosławnych było wtedy 20 723 dziesięciny.

Druga rubryka wyznaniowa — protestancka, która przynosi sukurs rosyjskiej własności ziemskiej w wileńskiej gubernji, wynosi 73 345 dz. Po odliczeniu z tej przestrzeni 37%, przypadających na obszar leśny, wypadnie na rzecz protestantów 46 207 dziesięcin uprawnej ziemi. Przyrost więc ziemi na korzyść Rosjan wyraża się w ogólnej sumie 34 484 dziesięciny.

Zwiększenie się rosyjskiej własności ziemskiej w gubernji wileńskiej po 63 latach o 34 484 dziesięciny bez pomocy rządu mogłoby zrodzić przypuszczenie, że pęd w tym kierunku, jakkolwiek słaby, istniał

¹⁾ Ob. tablicę 2, str. 329.

²⁾ R. Korewa „Wileńskaja Gubernija, materjały sobrannyje oficerami generalnawo sztaba”, Petersburg, 1864, str. 110.

w samym społeczeństwie rosyjskim. — Jeżeli jednak weźmiemy pod uwagę, że z 73 345 dziesięcin, będących w rękach protestantów, 61 749 dz. należały do Witgensteina, który je otrzymał przypadkowo po Radziwiłłach, jako ożeniony ze Stefanją Radziwiłłówną, którą Mikołaj I zmusił do tego małżeństwa, następnie jeżeli wyodrębnimy z rubryki majątków właścicieli rosyjskich, majątki protestantów Polaków jak np. Mujżela Jana, Mujżel Marji, Świdy, Putkamera i Mackiewicza, w sumie 8 030 dz., to z 73 345 dziesięcin ziemi, należącej do obywateli protestantów, zostanie zaledwie 3 566 dziesięcin wogóle, a 2 247 dz. ziemi uprawnej. Czyli ze rosyjska własność ziemska w gubernji wileńskiej wynosiła w r. 1863 — 22 970 dziesięcin ziemi uprawnej, wobec 32 446 dziesięcin w roku 1800. Ubytek wynosi 9 476 dziesięcin w ciągu 63 lat.

Dokładnie daje się obliczyć rozwój własności rosyjskiej w latach 1800 — 1863 dla gubernji grodzieńskiej, gdzie obszar leśny wynosił w 1857 roku 23,4%¹⁾. Niema tam ani protestantów, ani mahometan, istnieje własność ziemska wyłącznie prawosławna lub katolicka.

Do roku 1800 nadana Rosjanom w gubernji grodzieńskiej 188 396 dziesięcin ziemi, nie licząc lasu, w roku 1863 urzędowe dane rosyjskie stwierdzają dla tej gubernji zaledwie 56 583 dz., z tego należy odliczyć 23,4% lasu, czyli że własność rosyjska w gubernji grodzieńskiej zmniejszyła się w przeciągu 63 lat o 145 053 dziesięciny, co na każdy rok przeciętnie wynosi 2 302 dziesięciny.

Co się tyczy gubernji mińskiej, to daje się tam zauważyć pewien przyrost własności ziemskiej rosyjskiej. W r. 1800 rozdane było 169 060 dz. ornej ziemi, w r. 1863 widzimy w rękach prawosławnych 527 458 dziesięcin wraz z lasami. Że zaś stosunek procentowy obszaru leśnego do ogólnej przestrzeni wynosił w mińskiej gubernji w 1863 r. 52,3%²⁾, więc ziemi uprawnej w rękach prawosławnych było w 1863 r. 251 598 dz. Przybyło więc w ciągu 63 lat 82 538 dzies. — W rękach protestantów było ziemi w 1863 r. 796 416, z tego uprawnej 379 890, gdy jednak z tego odliczymy na dobra Witgensteina 738 566 dzies., w tem 352 296 dz. ziemi ornej, okaże się, że reszta należała niemal w całości do rodzin ewangelickich polskich, zasłużonych nieraz dobrze w dziejach polskości tego kraju, a więc Grabowskich, Świdów i t. p.

Wyżej skonstatowaliśmy, że w okresie od r. 1800 do 1863 rząd rosyjski praktycznie mało zajmował się rusyfikacją ziemi na Kresach. Teoretycznie jednak była ona kilkakrotnie poruszana. Myśl rusyfikacyjna skrytalizowała się najbardziej może w programie opracowanym przez gen.-gubernatora Mirkowicza³⁾.

W roku 1842 w swem dorocznym sprawozdaniu wyłożył Mirkowicz cesarzowi Mikołajowi swój pogląd na sposoby zupełnego opanowania kraju litewsko-białoruskiego.

„Ażeby osłabić i zniszczyć jednomyślną i potężną władzę szlachty i katolicyzmu, — czytamy tam — należałoby użyć tego samego środka, którym swojego czasu posiłkowała się i Polska przy tworzeniu z zachodniej Rusi i Litwy prowincji polskich. Przybysze — panowie polscy — zagarnęli majątki, zajęli stanowiska rządowe, wprowadzili swój język, swoją wiarę. Taki sposób działania, ale w kierunku odwrotnym, bezwzględnie i dzisiaj wydałby owoce. Myślą tą kierował się widocznie rząd przy odzyskaniu na nowo kraju

¹⁾ Bobrowskij „Grodzienskaja Gubernja“, Petersburg, 1863, t. I str. 409.

²⁾ Zielenskijski „Minskaja Gubernja“, Petersburg, 1864, str. 92.

³⁾ Gen.-gubernator wileński od 1 kwietnia 1840 do 27 lutego 1850.

zachodniego, kiedy to rozdawał Rosjanom znaczne latyfundja, ale sposób ten nie przyniósł spodziewanych korzyści: majątki rozdawane bez wszelkich zobowiązań, stały się udziałem magnatów, którzy je częściowo oddawali warendę ludziom miejscowym. W gubernjach, będących pod moją pieczęcią, majątków rządowych jest ogółem 840, w liczbie dusz — 236 767. Przejście, w jakikolwiek bądź sposób, tych majątków do rąk szlachty prawosławnej rosyjskiej, czy to na mocy sprzedaży, czy dzięki wspaniałomyślności cesarza, jako darowizny, czy jako majoraty spadkowe lub dożywocia, wreszcie zamiast pensji, wypłacanych ze skarbu państwa dałoby pomyślne rezultaty, oczywiście przy bezwzględnym zachowaniu warunku, żeby nie będący na urzędach państwowych zobowiązali się zamieszkiwać osobiście w majątkach, a urzędnicy powierzali administrację plenipotentom Rosjanom, oraz z zastrzeżeniem, ażeby służba folwarczna składała się z rdzennych Rosjan. Wprowadzenie do kraju przeszło tysiąca rodzin rosyjskich, które się chlubiły krajowi, lub krwią, hojnie przelaną w bitwach, przypieczętowały swą wierność dla tronu, wywołałyby bezwzględnie przewrót moralny, korzystny dla państwa, dałoby podwaliny narodowości rosyjskiej na kresach i stworzyłyby ośrodek, koncentrujący dookoła siebie wszystkich prawomyślnych obywateli miejscowych. Wtedy wzdłuż i wszerz całego kraju powstałaby cała rozgałęziona sieć działaczy rosyjskich, którzyby w zarodku tłumili wszelką zdradę, wtedy utrwaliłaby się nasza prawosławna wiara i nasz język ojczysty i z całą pewnością możnaby się spodziewać, że w przeciągu dwudziestu pięciu lat narodowość polska wyginęłaby doszczętnie. Żadne zaburzenia nie mogłyby wówczas wstrząsnąć krajem i na rubieży państwa powstałaby silna tama przeciwko niebezpieczeństwu wszelkich tajnych zamachów i wtargnięciu do naszej ojczyzny zgubnych wpływów Europy Zachodniej.

Ośmielam się przypuszczać, że obawa przed utratą części dochodów skarbu nie może zaważyć na szali wyższych interesów państwowych, szczególnie, gdy chodzi o spokój państwa i przyłączenie na wieki do Rosji kraju ościennego. Zresztą straty finansowe w tym wypadku nie mogą być znaczne, gdyż można na właścicieli majątków rządowych nałożyć specjalny podatek — kwartę¹⁾.

Jakoś cesarz Mikołaj słabo zareagował na propozycję Mirkowicza. Majątki skarbowe miano wkrótce potem (w roku 1844) oprzeć na zasadach czynszowych. Mikołaja krępowała zapewne myśl o trudnościach, jakie mogłyby powstać przy przekształceniu tych posiadłości na majątki prywatne, w których panowała bezwzględna pańszczyzna.

Zamierzenia Mirkowicza były podejmowane przez jego następców, jak np. poprzednika Murawjewa — gen.-gub. Nazimowa²⁾. Biograf jego zwraca uwagę na fakt, że Nazimow, po zwiedzeniu kraju w związku ze sprawą zbliżającego się uwłaszczenia chłopów, w uznaniu ważności roli, jaką według niego mieli do spełnienia przedstawiciele własności rosyjskiej na Kresach, postanowił przeprowadzić projekt zwiększenia w kraju ilości obywateli Rosjan drogą rozdawania i sprzedaży obszarów rządowych na własność prywatną.

„W tym celu, powiada autor artykułu, na wiosnę 1860 roku generał-gubernator wileński Nazimow, uzyskawszy uprzednio aprobatę cesarza, zwrócił się najpokorniej z memorjałem, w którym wyjaśnia konieczność wzmoczenia w zachodnich gubernjach własności rosyjskiej. — Mając do na względzie czynił starania co do ustalenia regulaminu dla rozdawnictwa gruntów rządowych jako nagrody za służbę, zamiast dotychczas praktykowanego systemu wydzierżawiania, jak również dla sprzedaży ulgowej urzędnikom i osobom prywatnym narodowości rosyjskiej. — Memorjał Nazimowa na rozkaz cesarza Aleksandra II rozpatrywano na specjalnem posiedzeniu komitetu ministrów, na które zaproszono i projektodawcę, udzielając mu prawa głosu. — Jednak minister dóbr państwa Murawjew (późniejszy wileński generał-gubernator, W. S.) uznał w wystąpieniu generał-gubernatora Nazimowa nie tylko śmiało targnięcie na atrybucje, wchodzące w kompetencję ministra dóbr państwa, ale i pogwałcenie prawa nakazującego, że każdy nowy projekt podany do decyzji monarszej winien przejść przez odpowiednie ministerjum, albo bezpośrednio po porozumieniu się z ministrem, którego sprawa ta dotyczy. Z tego wychodząc założenia minister dóbr państwa Murawjew potrafił wpłynąć na swych kolegów w ten sposób, że uznali oni projekt za nienadający się do przeprowadzenia“³⁾.

¹⁾ „Iz zapisok O. J. Mirkowicza“ Ruskij Archiw 1890 № 3, str. 395—434.

²⁾ Władimir Nazimow był gen.-gubernatorem wileńskim od 10 grudnia 1855 do 1 maja 1863.

³⁾ Ruskaja Starina r. 1885, maj.

III. Okres planowej akcji rosyjskich władz rządowych (1863—1875).

1. Akcja kolonizacyjna.

Z chwilą gdy minister dóbr państwa Murawjew został namiestnikiem w Wilnie¹⁾ zapoczątkował on właściwą akcję rusyfikacyjną, aczkolwiek jeszcze niedawno na poprzednim stanowisku opierał się realizacji planów swego poprzednika Nazimowa, jak to widzieliśmy wyżej. Naczelnym punktem jego programu była sprawa tworzenia drobnej własności rosyjskiej przez osiedlanie miejscowych chłopów bezrolnych, głównie wyznania prawosławnego i staroobrzędowców oraz wychodźców z wewnętrznych gubernij cesarstwa. Rozdawanie zaś ziemi urzędnikom jako nagrodę za służbę stawiał na drugim planie.

Osiedlanie miejscowych bezrolnych chłopów prawosławnych zaczęło się w końcu roku 1863 na ziemiach skarbowych, pod kierownictwem odnośnych zarządów dóbr państwa i pod bezpośrednią kontrolą wojennych naczelników powiatowych. Budynki, o ile takowe istniały, otrzymywali koloniści darmo, w braku zaś budynków dostawali materiał budowlany od 50 do 100 pni z zasekwestrowanych lasów oraz zapomogę w kwocie od 75 do 100 rubli z dochodów, płynących z zasekwestrowanych majątków.

Osiedlanie wykonywano bez zgody gromad wiejskich, w których osadnicy mieli osiąść, oraz bez świadectw zwalniających, wydawanych przez gromady, do których dawniej należeli²⁾.

Pozatem uważając za rzecz konieczną przyznanie osiedlającym się chłopom prawosławnym, w celu łatwiejszego zagospodarowania się, nowych ulg państwowych, zwrócił się Murawjew do ministra dóbr państwa z prośbą o wyjednanie takowych w drodze prawodawczej. Rezultatem tego był rozkaz najwyższy z dnia 26 listopada 1864 roku, w którym powiedziano: Chłopów pochodzenia rosyjskiego, osiedlających się na ziemiach skarbowych w kraju północno-zachodnim zwolnić od wszelkich zobowiązań w przeciągu trzech lat, od opłat czynszowych i wszelkich powinności bądź w pieniądzu, bądź w naturze, jakoteż i od służby wojskowej. 19 maja 1865 roku ogłoszony został rozkaz najwyższy, który głosił, że ulgi powyższe należy przyznać wszystkim chłopom rosyjskim, osiedlonym w gubernjach kresowych, poczynając od stycznia 1863 r.³⁾

Po niespełna dwóch latach generał-gubernator von Kaufman⁴⁾, biorąc z jednej strony pod uwagę, że większość osiedleńców pochodziła nie z chłopów, ale z mieszczan i innych klas „nieuprzywilejowanych”, z drugiej zaś strony, że wszyscy osiedleńcy, bez względu na stan do którego należą, odczuwają te same kłopoty, związane z przeniesieniem się na inne miejsce, gdy tymczasem ulgi przyznano wyłącznie osiedleńcom stanu chłopskiego — starał się o rozszerzenie prawa z 26 listopada 1864 roku na wszystkich osiedlających się na ziemiach skarbowych, bez względu na to do jakiego stanu „nieuprzywilejowanego” należeć będą, o ile tylko zapiszą się do gromad wiejskich. Wskutek tego rozkazano 2 grudnia 1866 r.

¹⁾ Hr. Michail Murawjew był gen.-gubernatorem wileńskim od 1 maja 1863 do 17 kwietnia 1865 r.

²⁾ Archiwum Kancelarii gen.-gubernatora Nr 1735, r. 1863 (K. G. G. 1735/1863).

³⁾ S b o r n i k prawitelstwiennych rasporiaženij po wodworieniu ruskich ziemlewdielców w siewiero-zapadnom kraje. Wilno 1886. Wydanie II, str. 24—27.

⁴⁾ Konstanty von Kaufman był gen.-gubernatorem wileńskim od 17 kwietnia 1865 do 9 października 1866 r.

„świadczony chłopom trzyletnie ulgi w płaceniu podatków przyznać również i pozostałym osiedleńcom pochodzenia rosyjskiego, pragnącym osiedlić się na ziemiach skarbowych kraju północno-zachodniego”¹⁾.

Co się tyczy akcji sprowadzania do kraju wychodźców z wielko-rosyjskich gubernij, to była ona również zapoczątkowana przez Murawjewa. W piśmie swoim z 23 września 1863 roku do „komitetu zachodniego” oznajmia, „że w gubernjach zachodnich znajduje się stan społeczny szkodliwy dla spokoju kraju i zawsze wrogi dla rządu — drobna szlachta, osiedlona na gruntach skarbowych, obywatelskich i swoich własnych, a także istnieje wiele gospodarzy, pochodzących ze szlachty, którzy, nieudowodniwszy swego szlacheckiego pochodzenia, zaliczeni byli do stanu podlegającego opodatkowaniu. Minione powstanie udowodniło, że owa szlachta i owi gospodarze, mając w pamięci tradycję swego dawnego szerokiego i bujnego życia i utraconych praw — na pierwsze wezwanie partii rewolucyjnej przystąpili natychmiast do powstania”²⁾... Wskutek tego Murawjew uważa za wskazane w celu uspokojenia kraju wysiedlenie systematyczne szlachty zaściankowej całymi rodzinami, a nawet wsiami do wewnętrznych gubernij wielkorusyjskich. W memorjale z 14 maja 1864 r. pisze do cesarza, że należy osiedlać element rosyjski w kraju „północno-zachodnim” wszelkimi możliwymi sposobami: przez sprowadzanie chłopów z Rosji i sprzedawanie im majątków zasekwestrowanych, skonfiskowanych i t. d. Według niego pożądane jest osiedlanie rosyjskich kolonistów w formie możliwie największych skupień przy szerokim uwzględnianiu staroobrzędowców, gdyż ci bardziej niż inni zachowują swoją narodowość. Dla celów kolonizacyjnych wskazane jest wybieranie przedewszystkiem gruntów pozostałych w zaściankach, po wysiedleniu z miejscowości politycznie zagrożonych drobnej szlachty³⁾.

Projekt Murawjewa po rozpatrzeniu go w „komitecie zachodnim”, uznany był za odpowiadający celowi i wskutek tego uzyskał najwyższą aprobatę.

Rozdawanie ziemi chłopom sprowadzonym z Rosji miało się odbywać równoległe z osiedlaniem miejscowych bezrolnych. Dla uniknięcia wszelkich nieporozumień Ministerjum Dóbr Państwa, do którego sprawa ta należała, wydało w tej dziedzinie ogólny przepis, na mocy którego grunta, pozostałe po wysiedleniu „nieprawomyślnych” rodzin z drobnej szlachty polskiej, przeznaczone były wyłącznie dla wychodźców rosyjskich, zaś z ziemi zapasowej i wolnej, będącej w rozporządzeniu skarbu, można było im oddać do skolonizowania tylko te części, które leżały w pobliżu granicy Królestwa Kongresowego, zgodnie z mniemaniem Murawjewa, że kolonistów rosyjskich należy osiedlać przeważnie w tych miejscowościach, gdzie ruch powstańczy rozwijał się najbardziej intensywnie. W zasadzie jednak skarbowe grunta zapasowe i wolne były przeznaczone dla komorników i miejscowych chłopów bezrolnych, wśród których zwrócono specjalną uwagę na prawosławnych i staroobrzędowców.

Osiedlanie przybyszów z Rosji na ziemiach rządowych i skonfiskowanych oraz przyznawanie im ulg, objętych ukazem z 26 listopada 1864 roku,

¹⁾ K. G. G. 2550/1867, Sbornik po wodworienju, str. 69.

²⁾ K. G. G. 3231/1868.

³⁾ Wydrukowany w „Sbornikie statiej razjasniajuszczich polskoje dieło” opracowanym przez S. Szolkowicza, Wilno, 1887, str. 308.

należało do kompetencji Ministerjum Dóbr Państwa, któremu pomimo wysiłków akcja ta nie bardzo się udawała.

Charakterystyczny pod tym względem przykład stanowić może gubernja grodzieńska. Otrzymałszy w październiku 1864 r. od gubernatora grodzieńskiego informację, że w powiatach: grodzieńskim, białostockim i bielskim znajduje się przeszło 1000 dzies. ziemi, dostatecznej do osiedlenia 57 rodzin, Murawjew zwrócił się do Ministerjum Dóbr Państwa, nalegając na przysłanie kolonistów z Rosji. Ministerjum zwróciło się w tej sprawie do urzędów dóbr państwa w gubernji riazkańskiej i pskowskiej, przyczem tylko w tej drugiej znalazło się 30 rodzin chętnych do przesiedlenia się. W końcu listopada 1865 roku, po przybyciu tych rodzin do Grodna, osiedlono je trzema grupami na gruntach, pozostałych po zesłanych do Rosji właścicielach drobnych zaścianków szlacheckich. W zaścianku Pruszanek (powiat bielski) ulokowano 11 rodzin; w Jaworówce (powiat białostocki) 16 rodzin, w Szczukach (powiat grodzieński) — 3 rodziny*).

Warto zestawić powyższe dane liczbowe z cyframi z raportu grodzieńskiego urzędu dóbr państwa do ministerjum w sprawie gruntów odpowiednich do skolonizowania.

Z zaścianka S z c z u k i pow. grodzieńskiego wysiedlono 14 rodzin, z tego: 2 rodziny do orenburskiej gub; 2 do permskiej, 1 do ołonieckiej, 1 do nowogrodzkiej, 2 do kostromskiej, 1 do wołogodzkiej, 1 do samarskiej, 1 do saratowskiej, 1 do tambowskiej, 1 do penzeńskiej, 1 na Syberję, razem osób 69. W zaścianku po wysiedleniu tych ludzi pozostało 168 dziesięcin ziemi uprawnej oraz 2 dziesięciny nieuprawnej, na której administracja rosyjska zdołała w braku chętnych osiedlić zaledwie 3 rodziny chłopów rosyjskich.

Z zaścianka J a w o r ó w k a powiatu białostockiego wysiedlono 34 rodziny, z tego: do permskiej gubernji 5 rodzin, do otenburskiej 6, do wiatkowskiej 2, do samarskiej 7, na Syberję 14, ogółem 173 osoby. W zaścianku pozostało 375 dziesięcin ziemi, z czego 348 dziesięcin gruntu uprawnego i 27 dziesięcin lasu. I tu również z tych samych powodów osiedlono zaledwie 16 rodzin.

Z powyższego widać, jak bardzo skromne były rezultaty nadzwyczajnych wysiłków administracji rosyjskiej w kierunku osiedlenia kolonistów, sprowadzonych z wewnętrznych gubernij, szczególnie jeżeli porównamy je z tym żywiołowym pędem emigracyjnym, jaki panował w tym samym czasie w kierunku innych dzielnic cesarstwa.

Ukaz o uwłaszczeniu z 19 lutego 1861 roku nie poruszał sprawy przesiedleńczej. Rząd rosyjski liczył się z nieprzychylnym dla ruchu emigracyjnego nastrojem, panującym wśród obszarników rosyjskich. Sfery ziemiańskie lękały się, że „chłop po otrzymaniu wolności będzie wałęsał się po całej Rosji i że przy wzmożeniu się ruchu emigracyjnego jeszcze trudniej będzie wystarać się o robotnika, a wraz z nim o dzierżawców na parcele gruntowe”. Nie zdołało to jednak wstrzymać tendencji do emigrowania. Samorzutnie i nielegalnie rozlała się ona szerokimi falami po wielkich obszarach Rosji. Wkrótce po ogłoszeniu ukazu z 19 lutego 1861 roku wielkie masy wychodźców powędrowały w kierunku Altaju, niekiedy zaledwie tolerowane przez władze miejscowe, częściej zaś wypędzane i siłą rzeczy zmuszone do dalszej wędrówki. Przybysze nie otrzymywali

*) K. G. G. 1411/1865. List gubernatora grodzieńskiego do kancelarii gen.-gubernatora wileńskiego z 2 listopada 1865.

od rządu żadnych zapomóg. Albo owa wędrówka do gubernji orenburskiej i ufimskiej, gdzie w końcu lat 70-ych XIX wieku liczba wychodźców, tylko co przybyłych z wewnętrznych gubernij, przekraczała 100 000 dusz. Emigrowano wówczas do kraju orenburskiego, noworosyjskiego, na Kaukaz, na Syberję, do Turkiestanu bez przymusu, bez ulg, ba, wbrew woli rządu, nielegalnie; samorzutnej tendencji do emigrowania w kierunku gubernij litewsko-białoruskich natomiast nie było.

W czasie powstania 1863 r. wiele rodzin niemieckich, oddawna zamieszkałych w Królestwie, w obawie prześladowań ze strony Polaków opuszczało Polskę, emigrując do wewnętrznych gubernij rosyjskich. W samym Petersburgu znalazło się w końcu roku 1863 — 247 rodzin niemieckich. Z pisma hrabiego Berga, namiestnika Królestwa, do Petersburga z tego samego czasu dowiadujemy się, że w rozmaitych miejscowościach Królestwa skupiło się przeszło 5 000 kolonistów Niemców, zamierzających wywędrować w głąb cesarstwa.

Z tego powodu minister dóbr państwa we wniosku, skierowanym do Murawjewa, wyraża opinię, że osiedlanie Niemców wychodźców z Królestwa Polskiego w zaściankach szlacheckich, pozostałych po zesłanych powstańcach, oraz na innych gruntach, będących w rozporządzeniu zarządu gen.-gubernatora Litwy, byłoby rzeczą pożądaną ze względu na konieczność osłabienia elementu polskiego przez przeciwstawienie mu innego, obcego a nawet wrogiego.

Murawjew opinii tej nie podzielił, odpowiedź jego brzmiała:

„Mojem zdaniem należałoby, z wyjątkiem nieznacznego odsetka kolonistów niemieckich, starać się uczynić kraj ten zupełnie rosyjskim. W tym celu należy osiedlać wyłącznie Rosjan, sprowadzonych z głębi cesarstwa, nie wykluczając staroobrzędowców, którzy dzięki swojej przedsiębiorczości i zamożności mogą się przyczynić do ożywienia i podniesienia przemysłu, przyczem nie było jeszcze wypadku, ażeby staroobrzędowcy, porzuciwszy swoje przyzwyczajenia, obyczaje, tryb życia zasymilowali się z pierwiastkiem polskim, tymczasem wielokrotnie mieliśmy przykłady, że Rosjanie i Niemcy, mieszkający wśród Polaków, zasymilowali się kompletnie i podczas ostatnich rozruchów brali niekiedy czynny udział w zbrojnym powstaniu“.

Co się tyczy Niemców kolonistów, zdaniem Murawjewa, ze względu na ich zamiłowanie do rzemiosł i pracy w fabrykach, dobrze byłoby stworzyć dla nich przedmieścia obok większych miast. Środek ten, przyczyniając się do rozwoju rzemiosł i przemysłu, wpłynąłby również na niezbędną w tej chwili zmianę składu ludności miejskiej, w której przeważa element polski, katolicki, pod względem politycznym nieprawomyślny*).

W ogólnym planie, zmierzającym ku utwierdzeniu elementu rosyjskiego, kolonizacja chłopska w oczach następców Murawjewa przedstawiała tylko mały szczegół, ustępujący na plan dalszy wobec troski, uważanej przez nich za bardziej istotną, mianowicie sprawy osiedlania większych właścicieli ziemskich Rosjan na Kresach. Ciekawy dokument pod tym względem stanowi raport gen.-gubernatora hr. Baranowa do ministra dóbr państwa z 4 października 1867 roku o rezultatach stosowania rozmaitych ustaw w sprawie stworzenia własności ziemskiej rosyjskiej na Kresach. Z raportu tego przytoczymy następujący urywek: „..... w czasie powstania w roku 1863 wrogiem rządu była nie ludność włościańska, ale

*) K. G. G. 1795/1863.

inteligentna warstwa społeczeństwa polskiego. Trzeba się wobec tego postarać, aby większość tej inteligencji była rosyjska. Uważałem za konieczne wstrzymać w gubernji wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej i mińskiej dalsze osiedlanie się chłopów..... Wykonanie aktu z 23 lipca 1865 roku¹⁾ jest niemożliwe, jeżeli Wasza Ekscelencja nie powstrzyma dalszego rozdawania małych parceli bezrolnym chłopom miejscowym....."

Ogółem tego poglądu znajduje się w zarządzeniu ministra spraw wewnętrznych Timaszowa, skierowanem do gen.-gubernatora wileńskiego dnia 31 lipca 1869 roku i zatwierdzonem przez cesarza tegoż roku, gdzie między innymi czytamy... „Tymczasowa komisja, zwołana dla zbadania stosunków kolonizacyjnych na Kresach zadecydowała pozwolić Waszej Ekscelencji wstrzymać dalsze osiedlanie chłopów w powierzonym panu kraju z tym warunkiem, że wszystkie będące w rozporządzeniu pańskim środki pieniężne, wyasygnowane według preliminarzy budżetowych tego roku na ten cel, użyte zostaną na poprawę bytu rosyjskich kolonistów już osiedlonych...²⁾

Ogółem drogą kolonizacji przeszło w ręce chłopów prawosławnych 46 911 dziesięcin, z czego rozdano w gub. wileńskiej 22 147 dzies. 1 737 rodzinom, w gub. grodzieńskiej 4 121 dzies. 254 rodzinom i w gub. mińskiej 20 147 dzies. 9 149 mężczyznom oraz 496 dzies. 28 rodzinom³⁾.

2. Ustawa z 5 marca 1864 roku.

Jednym z pierwszych środków dla osiągnięcia celu, wytkniętego sobie przez rząd rosyjski, była ustawa z dnia 5 marca 1864 roku w sprawie ulg, przywilejów i zapomóg, udzielanych na Kresach przy kupnie majątków, zarówno skarbowych jak i prywatnych osobom nie polskiego pochodzenia.

Istota owych przywilejów polegała na tem, że Rosjanom, nabywającym majątki czy to z wolnej ręki, czy też z licytacji za długi, przysługiwało prawo domagania się od rządu pożyczki ze specjalnie w tym celu powstałego funduszu. Fundusz ten tworzył się stopniowo z sum, otrzymywanych ze sprzedaży majątków skarbowych. Nabywcy mogli spłacać zarówno zaciągniętą u rządu pożyczkę, jak i długi rządowe, ciężące na majątku, w przeciągu 37 lat (po 6% rocznie). Prawa ulgowe przysługiwały wszystkim obywatelom nie Polakom (z wyjątkiem Żydów), przyczem kupcy rosyjscy pierwszej i drugiej gildji, nabywający bez pożyczki rządowej majątki wartości nie niżej 15 000 rb., przy pomocy pożyczki nie niżej 30 000 rb., otrzymywali godność dziedzicznych honorowych obywateli (Potomstwiennyj poczotnyj grażdanan). Wszyscy ci, którzy skorzystali z powyższych ulg przy kupnie majątków, zarówno jak i ich sukcesorowie, nie mieli prawa sprzedawać majątków, zastawiać ich lub w jakikolwiek sposób ustępować jak również oddawać w dzierżawę lub w administrację Polakom lub Żydom. Żydzi w owych majątkach mogli być tylko gorzelanymi lub karczmarzami.

Każdy z nowonabywców zmuszony był podpisać zobowiązanie według następującego schematu:

¹⁾ Ob. niżej Instrukcja z dn. 23 lipca 1865 r. str. 303.

²⁾ W roku 1875 Komitet Ministrów, rozpatrzywszy cały materiał, tyczący się sprawy kolonizacji rosyjskiej na Kresach, uznał za możliwe prowadzenie dalszej akcji osiedlania rosyjskich wychodźców w gubernji kowieńskiej, gdzie grunt jest lepszy, a przez to samo daje gwarancję trwalszych rezultatów. W tym celu Ministerjum Dóbr Państwa wyznaczyło 11 487 dzies. ziemi, jeżeliby zaś w gubernji kowieńskiej nie starczyło ziemi dla zabezpieczenia wszystkich bezrolnych osiedleńców rosyjskich, komitet postanowił zaproponować im przeniesienie się na inne grunta skarbowe w gubernjach: samarskiej, chersońskiej, ufińskiej, orenburskiej i astrachańskiej.

³⁾ Ob. tabl. 3, str. 331.

Ja niżej podpisany . . . w razie nabycia przezemnie majątku z licytacji, albo zawarcia umowy z właścicielem nieruchomości, położonej w jednej z gubernij zachodnich, otrzymawszy pożyczkę na mocy ustawy zatwierdzonej 5 marca 1864 r. zobowiązuję się zarówno w swoim imieniu jak i spadkobierców praw moich, wyżej wymienionego majątku nie sprzedawać, nie zastawiać, ani w jakikolwiek inny sposób oddawać w ręce Polaków i Żydów i ani jednym ani drugim nie powierzać go w administrację".

W dążeniu do tego, by liczba właścicieli ziemskich Rosjan na Kresach wzrastała, odmawiano wydawania świadectw na kupno majątków Rosjanom, którzy już tam mieli posiadłości. Chodziło głównie o zasilenie litewsko-białoruskich gubernij świeżymi siłami, ożywionymi chęcią pracy w kierunku zamierzeń rządu.

Murawjew bacznie obserwował rozpoczynający się proces przechodzenia posiadłości polskich w ręce rosyjskie, polecając urzędowi gubernjalnym dostarczać mu co dwa tygodnie ścisłych danych o tempie tego ruchu. Sprzedaż posuwała się jednak wolnym krokiem. Owcześnie warunki ekonomiczne nie pozwalały bowiem przeznaczyć na sprzedaż dostatecznej ilości majątków skarbowych. Urzędy gubernjalne zarządu dóbr państwa wystawiały na licytację zaledwie po kilka majątków, które jednakże z trudnością znajdowały nabywców.

Wymienione okoliczności, jak również ciągle nalegania wileńskiego gen.-gubernatora, przekonały ministra dóbr państwa o konieczności wyznaczenia innego sposobu celem zadośćuczynienia potrzebie skupienia znacznego kapitału na zamierzone cele. Specjalnie powołana komisja dla rozważania tego zagadnienia, w skład której wchodziła Ministerjum Dóbr Państwa, Finansów i Spraw Wewnętrznych, rozpatrując sprawę w obecności gen.-gubernatora „kraju zachodniego", uznała potrzebę wciągnięcia do akcji samych nabywców Rosjan tego kraju przez zaangażowanie ich kapitałów prywatnych. W tym celu, kierując się ideą przewodnią, że wydawanie pieniędzy w formie pożyczek ograniczonej tylko liczbą osób nie przyniosłoby istotnej korzyści, postanowiono wyasygnować 5 000 000 rb. jako kapitał zakładowy, powierzony specjalnej instytucji kredytowej, która byłaby upoważniona do wydawania pożyczek za pomocą emisji papierów procentowych, zabezpieczonych zarówno przez kapitał zakładowy rządu, jak i przez majątki nabyte przy pomocy wydawanych pożyczek. Chodziło więc o wprowadzenie do operacji pożyczkowych pierwiastku prywatnego w postaci solidarnej odpowiedzialności właścicieli nabytych majątków.

Oparty na wymienionych zasadach projekt ustawy „Towarzystwa Nabywców Majątków w gubernjach zachodnich" został zatwierdzony przez cesarza dnia 10 października 1866, ale już 9 czerwca 1867 r. wydany został dekret zamknięcia Towarzystwa Nabywców, wraz z jego kasami pożyczkowymi. Cały kapitał zakładowy wręczony został rosyjskiemu Towarzystwu Ziemskiemu Wzajemnego Kredytu z tem:

- a) ażeby kapitał nosił nazwę — kapitał posiłkowy „Towarzystwa Nabywców Majątków w kraju północno-zachodnim",
- b) ażeby odsetki od tego kapitału zostały zużyte na wykup listów zastawnych „Towarzystwa Nabywców", będących w obiegu,
- c) ażeby utworzyć w Wilnie filję miejscową Towarzystwa Ziemskiego Wzajemnego Kredytu celem przyścia z natychmiastową pomocą chętnym zaciągnąć pożyczkę*).

* Sbornik po wodworienju № 35, 46, 63, 77, 88.

Ukazem z dnia 28 września 1867 r., osoby, które otrzymały od Tow. Nabywców pożyczki na kupno majątków w „kraju zachodnim” zostały zwolnione od solidarnej odpowiedzialności.

O stopniu, w jakim klienci „Towarzystwa Nabywców” wywiązywali się ze wziętych na siebie zobowiązań pożyczkowych, świadczą niektóre dane, znajdujące się w raporcie gen.-gubernatora Potapowa z dn. 23 października 1868 r. W ustępie poświęconym akcji rusyfikacji własności ziemskiej na Kresach czytamy:

Dymisjonowany oficer Ochraczenko otrzymał tytułem pożyczki 69 000 rb. na kupno majątku Lelczyce w powiecie mozyrskim gub. mińskiej. Majątkiem z powodu zaległości w spłaceniu rat zarządza skarb.

Dymisjonowany kap. Afanasjew otrzymał pożyczkę w kwocie 64 000 rubli na kupno majątku Pawłopol i Orzechowo w powiecie brzeskim. Majątek ten uległ zlicytowaniu.

Rzeczywisty radca stanu Wilkien otrzymał 42 500 rb. pożyczki na kupno majątku Chołopienicze w powiecie borysowskim, należnych procentów nie zapłacił.

Porucznik Szelkniś otrzymał tytułem pożyczki 47 200 rb. na zakupienie klucza zburaskiego (Zburaż) w pow. brzeskim, majątek zlicytowano.

Dymisjonowany pułkownik Karpow otrzymał 12 000 rb. pożyczki na kupno majątku Doroszkowicze w pow. dziśnieńskim — procentów za rok ubiegły nie zapłacił i t. d.

Według Potapowa¹⁾ fakty te były naturalną konsekwencją ówczesnej sytuacji gospodarczej Rosji.

„Akcja rusyfikacyjna kraju północno-zachodniego, zdaniem jego, powstała wtedy, gdy życie ekonomiczne wewnątrz cesarstwa przechodziło ciężki kryzys. Nieustalone jeszcze wówczas stosunki między wielkimi właścicielami ziemskimi, a robotnikami rolnymi, powszechny brak kapitału przy wielkiem zapotrzebowaniu jego w okresie przejścia systemu pracy pańszczyźnianej do pracy wolnej, najemnej — oto źródło kłopotów, trapiących obywateli rosyjskich; i nic dziwnego, że w takich warunkach wśród szeregu zamężnych obywateli gubernij wewnętrznych cesarstwa mało się znalazło takich, którzyby zdecydowali się zagmatwać swoje położenie materialne przez nabywanie własności ziemskiej w kraju północno-zachodnim”.

Tak pisał gen.-gubernator Potapow w roku 1868²⁾.

Jakże daleko ten stan rzeczy przez niego przedstawiony odbiega od nadziei i przewidywań jego poprzednika Kaufmana, który w październiku 1865 r. w memorjale uzasadnia potrzebę wydania przez cesarza ustawy dla celów rusyfikacyjnych o przymusowej sprzedaży i o niedopuszczaniu Polaków do nabywania majątków w kraju litewsko-białoruskim. Zaleca dla ostatecznego zapewnienia się co do powodzenia tej sprawy baczną przyjrzenie się położeniu ekonomicznemu rosyjskich właścicieli ziemskich w cesarstwie. Według niego bezpośrednim następstwem manifestu uwłaszczeniowego z 19 lutego 1861 r. było znaczne zwięźlenie się terenu ich działalności gospodarczej. Po uregulowaniu rachunków z chłopami, oddawszy w większość wypadków resztę ziemi, pozostali po nadziale, chłopom warendę — ziemianie rosyjscy w gubernjach o gęstem zaludnieniu, rozporządzając nieznacznymi kapitałami w postaci świadectw wykupnych, znaleźli się w rzetelnym kłopotcie, nie wiedząc od czego zacząć. Gen.-gubernator przewiduje wobec tego:

¹⁾ Aleksander Potapow piastował urząd gen.-gubernatora od 2 marca 1868 r. do 22 lipca 1874 r.

²⁾ K.G.G. 2550/1867.

„że posiadając nieznaczne kapitały i protekcję rządu, będą oni dążyli do nabywania majątków w kraju północno-zachodnim, przyczem każdy z nich przywiezie ze sobą nietylko rodzinę, ale i służbę. Niektórzy pociągną za sobą nawet chłopów tak, że każdy nabywający majątek w prowincjach zachodnich da podwaliny całej wiosce rosyjskiej, zasadzi na ziemi litewskiej bujny krzak prawosławnego, rosyjskiego pierwiastku”¹⁾.

3. Instrukcja z 23 lipca 1865 roku.

23 września 1864 roku Murawjew skierował do ministra dóbr państwa pismo, w którym wyjaśnia, że chcąc w sposób pewny i korzystny dopiąć celu postawionego sobie przez rząd rosyjski, t. j. zrusyfikowania gubernij północno-zachodnich, należałoby osiedlać tam nie wielkich obszarników, ale średnich właścicieli ziemskich i w tym celu proponuje, ażeby urzędnikom przybyłym do kraju, którzy w okresie trzyletniego pełnienia tam obowiązków służbowych wykazali swoją prawomyślność i moralność, dawać w postaci emerytury na wieczyste i dziedziczne posiadanie działki ziemi z gruntów skarbowych, wielkości od 120 do 500 dziesięcin na spłatę w przeciągu 49 lat.

3 lutego 1865 roku na dwa miesiące przed dymisją Murawjew powtórzył swoją propozycję.

„Jeżeli Wasza Ekscelencja — pisze on do ministra Zielonego²⁾ — podziela moje zdanie, to można byłoby niezwłocznie przystąpić do podziału na folwarki majątków skonfiskowanych, w celu ostatecznego ich, na warunkach w piśmie mojem z dnia 23 września 1864 roku wyłuszczonej, osobom pochodzenia rosyjskiego, zwłaszcza pełniącym służbę w urzędach dla spraw włościańskich; tę kategorię ludzi za wszelką cenę należy zatrzymać w kraju. Środek ten nie zawiera nic nowego, jest tylko zastosowaniem dozwolonej już przez rząd sprzedaży majątków w tym kraju osobom rosyjskiego pochodzenia — z tą tylko różnicą, że zamiast wielkich majątków sprzedawać się będzie bez licytacji tylko niewielkie folwarki z prawem spłacania należności ratami. W ten sposób wzrośnie bardzo pierwiastek rosyjski, który w przyszłości będzie mógł brać czynny udział w ziemstwach, i z którego wyjdzie zastęp działaczy, zdolnych do zajmowania stanowisk w urzędach gubernialnych”.

W odpowiedzi swej z 5 kwietnia 1865 roku, Zielony donosi, że na podstawie propozycji Murawjewa opracowany został w Ministerjum Dóbr Państwa projekt kolejnej sprzedaży ziemi skarbowej w gubernjach zachodnich Rosjanom, pełniącym tam służbę rządową, lub wyrażającym pragnienie osiedlenia się tam na stałe.

Ostateczne opracowanie projektu nastąpiło już za czasów urzędowania w Wilnie gen.-gubernatora Kaufmana, który natychmiast po przyjeździe pośpieszył wyrazić zgodę na całokształt projektu Ministerjum Dóbr Państwa, zastrzegając jednak, że osoby, któreby miały otrzymać majątki większe, t. j. ponad 600 dziesięcin, powinny je otrzymać w postaci darowizny, jak to miało miejsce w Królestwie Polskiem, przyczem w takiej ilości dziesięcin, któraby mogła obdarowanemu zabezpieczyć egzystencję³⁾.

Zielony nie uwzględnił jednak wniosku Kaufmana, a 23 lipca 1865 r. cesarz zatwierdził projekt ustawy Ministerjum Dóbr Państwa, która miała na celu ściągnięcie urzędników Rosjan, zarówno stanu cywilnego, jak i wojskowego, na służbę do urzędów cywilnych prowincyj kresowych, przylegających do b. Królestwa Kongresowego, oraz zachęcenie Rosjan

¹⁾ K. G. G. 23/1866.

²⁾ K. G. G. List Murawjewa do Zielonego, № 276 specjalnej Komisji Gen.-Gubernatora.

³⁾ K. G. G. 402/1866.

do osiedlania się w tym kraju na stałe. Wydana ustawa nosiła tytuł: „Instrukcja o sprzedaży gruntów skarbowych oraz majątków skonfiskowanych w guberniach zachodnich osobom narodowości rosyjskiej, służącym w tym kraju lub życzącym się tam osiedlić”¹⁾.

Przystępując do wprowadzenia w życie tego ukazu, zarządy dóbr państwa podzieliły majątki skonfiskowane oraz grunta, będące w rozporządzeniu skarbu²⁾, na folwarki dwóch kategorii: 1) wielkości od 300 do 600 dziesięcin, 2) od 600 — 1000 dzies. W wyjątkowych wypadkach tworzono i większe majątki.

Plan, opis i oszacowanie każdego takiego folwarku przesyłano do Petersburga, do Ministerjum Dóbr Państwa, celem rozpatrzenia i zatwierdzenia. Sumę sprzedażną folwarku obliczano w ten sposób, że dochód roczny z majątku mnożono 10-krotnie, przyjmując to jako wartość szacunkową, według której po dodaniu 10% sprzedawano posiadłość osobom, mającym na to prawo.

Z przywileju nabywania majątków „instrukcyjnych”, t. zn. sprzedawanych na warunkach ulgowych, na podstawie instrukcji z 23 lipca 1865 roku, mieli prawo korzystać: 1) pełniący służbę rządową w administracji gubernij kresowych nie polskiego pochodzenia, 2) wogóle Rosjanie, zasłużeni na polu działalności państwowej, oraz pragnący osiedlić się w kraju litewsko-białoruskim. Przedewszystkiem z prawa tego mogli korzystać ludzie, przysłani na Kresy po roku 1863 na służbę, po zaświadczeniu przez władzę o ich gorliwości dla sprawy rosyjskiej i całkowitej prawomyślności politycznej, przyczem majątki drugiej kategorii, t. zn. powyżej 600 dzies., przyznawano jednostkom, których wpływy mogły przynieść państwu poważne korzyści z punktu widzenia polityki rusyfikacyjnej.

Osoby, którym dano prawo nabycia majątków skarbowych, jako nagrodę za gorliwą służbę, spłacały całą należność, bez obowiązku wnoszenia zadatku, według sumy szacunkowej w przeciągu 20 lat — w 20 równych ratach bez doliczania procentów. Termin płatności pierwszej raty oznaczano na 1 stycznia, licząc od następnego roku po kupnie. Nierzadko jednak dla ułatwienia zagospodarowania się odkładano termin spłacania pierwszej raty na 2 lata po kupnie majątku, w tym wypadku cała należność spłacana była w ciągu lat nie 20, lecz 22.

Osoby, nabywające majątki na zasadzie instrukcji nie jako nagrodę za służbę, ale na własne życzenie, obowiązane były przy kupnie majątku płacić gotówką nie mniej niż $\frac{1}{5}$ wartości szacunkowej; pozostałą zaś sumę wpłacały według praw obowiązujących dla pożyczek w ciągu 37 lat, wnosząc corocznie 6% od pozostałej należności. Termin płatności wymie-

¹⁾ Sbornik po wodworienuju № 22.

²⁾ Ilość tych majątków, pomimo że szczerą ręką rozdawanych w końcu zeszłego stulecia, była jeszcze dość znaczna i zwiększała się w dalszym ciągu w miarę tego, jak na rzecz skarbu przechodziły majątki dane szlachcie polskiej na dożywocie i emfiteutyczne. Powstanie roku 1831 doprowadziło do konfiskaty na rzecz skarbu majątków szlachty polskiej, biorącej udział w powstaniu, jak również do zamknięcia licznych klasztorów i zabrania ich majątków na rzecz skarbu. Po powstaniu roku 1831 w tych wypadkach, kiedy chłopci, w majątkach, należących do klasztorów katolickich i unickich, przechodzili na prawosławie, majątki te wogóle odbierano na rzecz skarbu, płacąc za to pewne wynagrodzenie klasztorowi. Do roku 1838 liczba chłopów skarbowych rozmaitych nazw dochodziła w kraju litewsko-białoruskim do 307 201 dusz. Liczba owych majątków wzrastała w dalszym ciągu. Przybyły nowe konfiskaty majątków z powodu spisku Konarskiego (ukaz z dnia 11 grudnia 1839 roku). W roku 1841 zostały oddane rządowi wszystkie zaludnione majątki w guberniach kresowych, należące do duchowieństwa wyznania prawosławnego, z wyjątkiem jedynie nieruchomości, będących własnością kleru parafjalnego, oraz do duchowieństwa wyznania obcych (ukaz z dn. 25 grudnia 1841 r.). Wszystkie te różnorodne majątki skarbowe w kraju litewsko-białoruskim przeszły pod naczelny zarząd nowopowstałego w owym czasie Ministerjum Dóbr Państwa.

nionych sześcioprocentowych rat zaczynał się również od 1 stycznia następnego roku po wejściu w posiadanie majątku.

Zasłużeni wojskowi oraz cywilni zyskiwali prawo nabywania majątków na mocy instrukcji po odpowiednim wniosku swych zwierzchników. Każdorazowe wejście w posiadanie takiego majątku musiało być zatwierdzone przez władzę najwyższą, po uprzednim przedstawieniu przez gen.-gubernatora lub ministra dóbr państwa.

Nader charakterystyczne są prośby, podawane przez urzędników, pragnących nabyć majątki na zasadzie instrukcji. Dla ilustracji przytoczamy jedną z nich.

*Raport sędziego wojskowego
pułkownika Fiedorowa¹⁾.*

*Do Przewodniczącego
Sądu Okręgowego w Wilnie.*

„Pełniąc w przeciągu lat 25 służbę wojskowa w randze oficera, wchodziłem w roku 1863 wraz z pułkami gwardji w skład Wileńskiego Okręgu Wojskowego i sam bezpośrednio brałem udział w tłumieniu buntów: mianowicie dnia 4 kwietnia na czele pułku gwardji, którym podówczas dowodziłem i oddziału kozaków puściłem się w pogoń za bandą powstańców i rozbiłem ją w lesie Żwzmorskim (gub. wileńska, pow. trocki), za co zaszczycony zostałem nagrodą najwyższą. Obecnie od lat czterech zajmuję stanowisko sędziego wojskowego w okręgu wileńskim. Ponieważ nie mam środków wystarczających na naukę i wychowanie swej nieletniej córki i na leczenie chorej żony, a obowiązki służbowe wiążą mnie z krajem, w którym zamierzam osiąść na stałe, zwracam się do Waszej Ekscelencji z uniżoną prośbą, ażeby zważywszy, iż w razie dymisji nie będę posiadał nic prócz przysługującej mi emerytury, raczyła się za mną wstawić do Głównego Naczelnika Kraju, gdy na podstawie prawa z 23 lipca 1865 roku będę czynił starania o nabycie jednego z majątków, będących w jego rozporządzeniu.

(—) Pułkownik Fiedorow.

Przy pracy przygotowawczej nad organizowaniem jednostek, mających stanowić majątki instrukcyjne, okazywało się nieraz, że utworzenie folwarku nie mniejszego niż 300 dzies. było niemożliwością, a to wskutek tego, że wiele majątków skarbowych po oddzieleniu od nich ziemi, niezbędnej dla nadziału włościan, posiadało mniej niż 300 dzies. Wskutek tego wydano dnia 23 marca 1867 roku ukaz, jako uzupełnienie do instrukcji z 23 lipca 1865 roku, w którym zezwala się na sprzedaż na tych samych ulgowych warunkach działów ziemi, obejmujących od 20 do 50 dziesięcin i od 50 do 300 dziesięcin, z zastrzeżeniem, że drugie będą wyłącznie sprzedawane w guberniach zachodnich urzędnikom prawomyślnym, a pierwsze kierownikom szkół wiejskich i pisarzom gminnym rosyjskiego pochodzenia²⁾.

Majątki rozdawane były nauczycielom i kierownikom szkół głównie na skutek starań wileńskiego okręgu naukowego. Relacja w tej sprawie kuratora wileńskiego okręgu naukowego z 20 lutego 1867 roku do gen.-gubernatora wileńskiego jest bardzo pod tym względem charakterystyczna i w całości brzmi:

„W chwili obecnej skład osobisty dyrektorów i nauczycieli w zakładach naukowych wileńskiego okręgu naukowego, począwszy od elementarnej szkoły ludowej do gimnazjum włącznie, jest czysto-rosyjski. Skład ten jest pod względem politycznym najzupełniej prawomyślny i pracuje z gorliwością i ze zrozumieniem rzeczy w kierunku wskazanym przez nas. Spotyka się w tem środowisku jednostki, które dawno już tu pracują i doskonale znają warunki miejscowe. Mimo jednak długiego pobytu nie ulegają wpływowi polonizacji, a naodwrot prowadzą z nią zaciętą walkę i przez to jeszcze bardziej umacniają w sobie zasady czysto-rosyjskie, to jest miłość i przywiązanie do prawosławnej wiary, do cesarza i Rosji. Zasady te przyniosły i w dalszym ciągu przyniosą niezaprzeczalną ko-

¹⁾ K.G.G. 2470/1873.

²⁾ Sbornik po wodworienuju № 44.

ryść dla rządu, który jednak nie zawsze może na dłuższy okres czasu liczyć na pracę tych ludzi, bowiem nauczyciele i inni urzędnicy ze szkolnictwa, przesłużywsi pewną ilość lat, przeważnie opuszczają ten kraj, z którym materialnie nie są związani i przenoszą się gdzieindziej, aby sobie wynaleźć bardziej korzystne i pewne stanowiska. Z wyjazdem ich do innych miejscowości lub wycofaniem się z życia społecznego państwo traci w nich najpewniejszą siłę rosyjską na swoich kresach zachodnich, najwierniejszy rządowi element. Zatrzymanie w tym kraju na stałe tak pożytecznych ludzi byłoby nadzwyczaj pożądane. Zatrzymać ich jednak można tylko za pomocą zainteresowania materialnego, a tem może być tylko władanie ziemią w kraju, w którym z wyjątkiem duchowieństwa prawosławnego niema osiadłej inteligencji rosyjskiej. Dyrektor szkoły, inspektor lub zasłużony nauczyciel miejscowego gimnazjum, osiadłszy tutaj w charakterze właściciela ziemskiego, przyniosą wielką korzyść i dla rządu i dla ludności miejscowej i, chociaż już nie na urzędzie, siłą przyzwyczajenia będą jednakże z pewnością w dalszym ciągu pracowali na polu oświaty rosyjskiej. Szkoła i cerkiew znajdują w nich zawsze opiekunów, a w trudnych okolicznościach doświadczonych doradców i kierowników. Rząd zaś będzie w nich miał wiernych przodowników i wykonawców swoich planów. Członkowie zarządu szkolnego wskutek niedostatecznych środków materialnych nie mają możliwości korzystania z ulg, przyznanych Rosjanom, kupującym majątki w zachodnich gubernjach. Obecnie, o ile mi wiadomo, istnieją już projekty co do rozdzielania gruntów między zasłużonych urzędników na różnych stanowiskach. Podaję powyższy raport do rozpatrzenia Jaśnie Wielmożnego Pana, polecając łaskawej Jego uwadze i pracowników zarządu szkolnego. Jeśli Wasza Eksceleńcja uzna mój projekt przyznania ziemi urzędnikom wileńskiemu okręgu naukowego za słuszny, mam honor prosić o pozwolenie przedstawienia mu imiennej listy tych urzędników, których uważam za godnych tej łaski.

(—) Kurator Wileńskiego Okręgu Naukowego M. Kornilow¹⁾.

Fakt pominięcia wojskowych, będących w czynnej służbie, przy rozdzielaniu majątków instrukcyjnych przez zarząd cywilny kraju, wywołał wśród nich rozgoryczenie, które znalazło swój wyraz w korespondencji, jaka z tego powodu wywiązała się pomiędzy ówczesnym ministrem wojny Milutinem, a gen.-gubernatorem Potapowem.

W liście do Potapowa Milutin poleca dwóch generałów, naczelników dwóch dywizyj moskiewskiego okręgu wojskowego, starających się zarówno dla siebie, jak i dla niektórych ze swoich podkomendnych o majątki instrukcyjne. Uważa tam Milutin, że należałoby im przyznać te same prawa co urzędnikom zarządu cywilnego, uzasadniając swoje stanowisko w sposób następujący:

„Podczas uśmierzenia powstania wojsko było główną podporą rządu. Prawie cały zarząd cywilny, rekrutujący się z wyjątkiem wyższej administracji z Polaków, był skompromitowany lub zamieszany w powstaniu. Podczas przejściowego stanu w administracji w r. 1863 wojsko musiało nie tylko tępić uzbrojone bandy, lecz wziąć na swe barki administrację kraju. Z szeregu wojskowych rekrutowali się wojenni powiatowi naczelnicy. Po uśmierzeniu powstania urzędnicy ci powrócili do wojska, a na miejsce ich sprowadzono innych z głębi Rosji. Z tego względu wojskowych, którzy w okresie rozruchów służyli w północno-zachodnim kraju, należałoby wynagrodzić majątkami, taksamo jak za tego rodzaju zasługi obdarzano majoratami w Królestwie Polskiem.

„O ile jednak — mówi dalej Milutin — nie można byłoby z jakichkolwiek względów udzielić im majątków na wyżej wyluszczonej zasadach, uważam za wskazane pozwolić wymienionej kategorii osobom na kupno majątności ziemskich w kraju zachodnim na równi z urzędnikami zarządu cywilnego²⁾).

W odpowiedzi na list powyższy gen. Potapow, solidaryzując się z zapatrywaniami Milutina, zwraca jednak uwagę na fakt, że instrukcja z 23 lipca 1865 roku nakazuje rozdzielać majątności wśród osób pracujących w urzędach gubernjalnych, powiatowych oraz miejscowych nauczycieli szkół ludowych, jak również i oficerów, którzy w walkach z powstańcami zostali ciężko ranni. Przy rozdawaniu majątków należy się jednak dostatecznie upewnić, czy osoba obdarowana osiedli się na stałe w tym kraju.

¹⁾ K.G.G. 2231/1865.

²⁾ K.G.G. 2232/1867.

W końcu Potapow zgadza się na uwzględnienie ogółu wojskowych, o ile zechca zastosować się do powyższego warunku¹⁾.

Właściciele majątków, nabytych na zasadzie instrukcji z 23 lipca 1865 roku, nie mieli prawa takowych sprzedawać, odstępować, darowywać lub zapisywać testamentem Polakom. Nie wolno było również oddawać majątków tych Polakom w dzierżawę, administrację lub jako kaucję. Nabywcy majątków instrukcyjnych i ich spadkobiercy mieli prawo sprzedawać lub w inny sposób przekazywać kupione majątki osobom pochodzenia rosyjskiego, lecz nie inaczej, jak za zgoda gen.-gubernatora oraz ministra dóbr państwa. Niestosowanie się do ograniczeń wymienionych pociągało za sobą konfiskatę majątku na rzecz skarbu.

Bardzo charakterystyczne jest wyjaśnienie ministra dóbr państwa Zielonego wskutek prośby niejakiego Borykowa, pragnącego majątek swój Pojezierze, otrzymany na mocy instrukcji, odprzedać pewnej Rosjance, p a n n i e. Odpowiedź ta w streszczeniu brzmi jak następuje:

„Biorąc pod uwagę, że wszystkie wogóle ulgi, stosowane przez rząd względem Rosjan, mają na celu wzmocnienie i utrwalenie rosyjskiego stanu posiadania w kraju zachodnim, trzymałem się stale zasady, ażeby świadectw ulgowych nie wydawać pannom, nawet Rosjankom, ponieważ mogą one wstąpić w związki małżeńskie z Polakami. W rezultacie mąż nabywczyni będzie posiadał faktyczny udział w administracji majątku a dzieci, chociażby wychowane w wierze prawosławnej, pod względem moralnym i towarzyskim będą pozostawały pod wpływem ojca. Jeżeli wprawdzie nie można bezwzględnie zabronić pannom nie polskiego pochodzenia nabywania majątków w kraju zachodnim, gdyż tego nie przewiduje ustawa z 10 grudnia 1865 roku²⁾, to w każdym razie nie można ich zaliczyć do kategorii osób, na których osiedleniu się w kraju zachodnim zależy rządowi. W przeciwnym razie z ulg na rzecz Rosjan faktycznie korzystać mogliby w szerokim zakresie Polacy, jako mężowie Rosjanek“.

Z tego powodu generał Zielony odrzuca prośbę Borykowa.

Przy przekazywaniu majątków instrukcyjnych urzędnikom rosyjskim jako nagrodę za służbę okazało się dość prędko, że stosunek ilościowy pretendentów do folwarków, będących w rozporządzeniu urzędów skarbowych, był wysoce nieproporcjonalny, a więc w roku 1868 np. na 3 990 urzędników oraz 867 nauczycieli szkół ludowych, mających prawo ubiegania się o możność nabycia majątku instrukcyjnego, było tylko 239 folwarków.

Dla uregulowania tej sprawy gen.-gubernator Potapow powołał specjalną komisję pod przewodnictwem gen. Drenjakina. W skład tej komisji weszło 6 urzędników po jednym z każdej gubernji kraju oraz naczelnik kancelarji gen.-gubernatora Steblin Kamienskiej. Komisja opracowując program akcji, ustaliła plan następujący: przy tworzeniu majątków instrukcyjnych dążyć według możliwości do ilościowego powiększania kosztem wielkości obszaru poszczególnych parceli, licząc się przytem z miejscowymi warunkami gospodarczymi. z wyjątkiem tych wypadków, gdy za utworzeniem większej jednostki przemawiałyby jakieś względy wyjątkowe. Następnie rozdawanie ferm stosować głównie do tych osób służących na Kresach, które wskutek rodzaju zajęcia stykają się bezpośrednio z ludem; i wogóle rozdawanie parceli traktować należy jako nagrodę za gorliwą służbę, według uznania bezpośredniej zwierzchności.

W myśl tych zasad komisja postanowiła:

1) Przyznawać folwarki instrukcyjne głównie urzędnikom instytucji gubernjalnych i powiatowych, kierownikom szkół ludowych, a także ofi-

¹⁾ K.G.G. 2168/1871.

²⁾ Ob. niżej: „Sprzedaż przymusowa“ str. 309.

cerom ciężko rannym w walkach z powstańcami i rodzinom poległych oficerów, potrzebującym wsparcia.

2) Liczbę folwarków, zorganizowanych na zasadach instrukcji, rozdzielić między gubernie proporcjonalnie do liczby urzędników, znajdujących się na służbie w każdej gubernji.

3) Przyznać fermę tylko takim osobom, co do których ma się pewnością, że osiądą w kraju na stałe.

4) Pozostawić gen.-gubernatorowi prawo rozporządzania 20% ogólnej liczby folwarków na korzyść ludzi, pracujących w centralnym urzędzie generał-gubernatorstwa i będących na stanowiskach w kraju w czasie byłego powstania, którzy gorliwie pracowali dla celów rusyfikacji¹⁾.

Zmniejszanie przez komisję rozmiarów parceli dało takie rezultaty, że osiedleni na drobnych folwarkach instrukcyjnych urzędnicy rosyjscy bagatelizowali swą gospodarkę na roli.

Brak kapitału i nieumiejętność prowadzenia gospodarki skłaniały właścicieli do oddawania swych posiadłości w dzierżawę. Jako przykład, ilustrujący powyższe twierdzenie, możemy przytoczyć fakt, że ze 114 majątków instrukcyjnych w gubernji mińskiej w r. 1876 aż 84 czyli 74% były powierzone dzierżawcom, 7 majątków czyli 6% zarządzającym, a tylko w 23 majątkach, stanowiących 20%, gospodarowali sami właściciele.

Powiaty ²⁾	Wszystkie majątki nie wyłączając sprzedanych na mocy Instrukcji z 23 lipca 1865 r.					Majątki sprzedane na mocy Instrukcji z 23 lipca 1865 r.				
	Ogółem	W majątkach gospodarowali			zarządzający	Ogółem	W majątkach gospodarowali			zarządzający
		właściciele abs.	%	dzierżawcy			właściciele abs.	%	dzierżawcy	
Ogółem	2 902	2 056	70,8	721	125	114	23	20,2	84	7
Bobrujski	361	283	78,4	60	18	7	1	14,3	5	1
Borysowski	433	309	71,3	112	12	18	4	22,2	14	—
Ihumeński	520	409	78,7	101	10	23	3	13,0	18	2
Miński	532	320	60,1	203	9	20	4	20,0	15	1
Mozyrski	131	89	67,9	27	15	6	2	33,3	3	1
Nowogródzki	312	203	65,1	87	22	14	3	21,4	11	—
Piński	218	139	63,8	66	13	9	—	—	7	2
Rzeczycki	167	125	74,8	21	21	7	3	42,9	4	—
Stucki	228	179	78,5	44	5	10	3	30,0	7	—

Sam proces sprzedaży majątków skarbowych i skonfiskowanych na zasadzie instrukcji z 23 lipca 1865 roku, rozpoczęty jeszcze za czasów hr. Baranowa, a odbywający się za czasów Potapowa, dał do r. 1874 następujące rezultaty:

Ogółem przeszło w ręce Rosjan 409 majątków o przestrzeni 163 238 dziesięcin, w tem w gub. wileńskiej 116 majątków o przestrzeni 32 373 dzies., w gub. grodzieńskiej 149 majątków — 58 984 dzies. i w gub. mińskiej 144 majątki — 71 881 dzies.³⁾.

¹⁾ K.G.G. 402/1867.

²⁾ Tablicę zestawiliśmy na podstawie: „Spisok Ziemieliwładzielców minskoj gubernji”, Mińsk, 1877.

³⁾ Ob. tabl. 4. str. 332.

4. Przymusowa sprzedaż majątków.

Obok Instrukcji z 23 lipca 1865 r. następnym środkiem, zmierzającym do wzmocnienia rosyjskiego stanu posiadania na Kresach, była sprzedaż przymusowa zasekwestrowanych majątków¹⁾. Środek ten, którego usilnie, ale bezskutecznie, domagał się Murawjew, został również jak i Instrukcja wprowadzony za czasów gen.-gubernatora Kaufmana.

W tajnym memorjale z października 1865 r., przesłanym do Ministerjum Dóbr Państwa w sprawie rusyfikacji własności ziemskiej na Kresach, gen.-gubernator von Kaufman wychodzi z założenia, że wszystkie majątki, należące w kraju północno-zachodnim do Polaków, trzeba podzielić na trzy kategorie. Do I zalicza on majątki skonfiskowane i skarbowe, o których losach zadecydowało postanowienie z 23 lipca 1865 r. (Instrukcja). Liczba majątków instrukcyjnych, zdaniem von Kaufmana, wskazuje na to, że instrukcja nie rozstrzygnie jednak kwestii w kierunku przez rząd zamierzonym, że majątki na jej zasadzie rozdawane mogą służyć tylko jako nagroda dla małej grupy osób, pełniących służbę w tym kraju.

Do II kategorii zalicza Kaufman majątki zarówno zasekwestrowane, jak i jeszcze niezasekwestrowane, stanowiące własność osób, wydalonych z kraju drogą administracyjną.

Wreszcie do III — wszystkie pozostałe majątki polskie w gubernjach „północno-zachodnich”, nie podciągnięte pod kategorię I i II.

W związku z majątkami II kategorii memorjał powyższy uważa za wskazane, ażeby osoby zesłane z kraju administracjinie lub na mocy wyroków sądowych nie miały prawa, jako element „nieuleczalnie szkodliwy” wracać do kraju. Majątki ich powinny być dokładnie i sumiennie oszacowane przez specjalnie w tym celu utworzone komisje, poczem właścicielom pozostawia się pewien termin od roku do trzech lat, w którym to okresie mogą majątek swój sprzedać Rosjanom wyznania prawosławnego i luterńskiego²⁾.

Termin od roku do trzech lat byłby zależny od cen majątków, mianowicie: dla majątków oszacowanych nie wyżej 5 000 rb. — okres roczny, nie wyżej 20 000 rb. — dwuletni okres, wreszcie okres trzyletni dla majątków wartości powyżej 20 000 rb.

Majątki nie sprzedane w wyznaczonym terminie byłyby pozostawione pod sekwestrem i sprzedawane z licytacji lub przeszłyby do skarbu. W ostatnim wypadku skarb spłaciłby właściciela w przeciągu 37 lat rocznymi ratami wysokości 5% od sumy szacunkowej i 1% jako amor-

¹⁾ Na mocy rozkazu najwyższego w sprawie sekwestru, wydanego jeszcze za czasów Nazimowa (15 marca 1863), osoby, które brały udział w powstaniu, ponosiły odpowiedzialność majątkową, wskutek czego majątek ich nieruchomości przechodził chwilowo pod zarząd urzędów dóbr państwa aż do czasu wydania odpowiednich rozporządzeń. Na podstawie tegoż ukazu usuwano właściciela i jego rodzinę z posiadłości zasekwestrowanej; w wypadku jednak, gdy członkowie rodziny nie brali udziału czynnego w powstaniu i nie mieli żadnych środków do życia, przeznaczono na ich utrzymanie część czystego dochodu z majątków. W razie gdyby zarzuty stawiane właścicielowi majątku okazały się niesłuszne, należało sekwestr zdjąć niezwłocznie.

Najchmiej po przybyciu do Wilna Murawjew rozkazał nałożyć sekwestr na majątki wszystkich osób, znajdujących się pod śledztwem, jak również i na majątki wszystkich właścicieli ziemskich Polaków, przebywających zagranicą, którzy nie wrócili do Rosji w terminie wyznaczonym w paszporcie zagranicznym.

Sprawa zasekwestrowanych majątków nie została jednak rozstrzygnięta za czasów urzędowania Murawjewa. Przypadło to jego następcy w udziale.

²⁾ Kaufman przyznaje Niemcom prawo nabywania własności ziemskiej w gub. litewsko-białoruskich ze względu na to, że „tworzą oni pierwiastek prawomysłny politycznie, w większości swej konserwatywny, mogący pod względem gospodarczym świecić przykładem dla Rosjan, przybywających do tego kraju”.

tyzację. Nabywane przez skarb majątki mogłyby być rozdawane zamiast emerytur i jako dotacje w uznaniu zasług względem państwa.

Właściciele majątków II kategorii mianoby podzielić według stopnia przewinienia na 3 grupy. Do 1 należałyby zesłani do najdalszych gubernij Rosji, do 2 zesłani do miejscowości mniej oddalonych, do 3 pozostający w guberniach centralnych cesarstwa. Zesłańcy należący do 1 grupy mogliby sprzedać swoje majątki za pośrednictwem swych krewnych lub pełnomocników, mieszkających w kraju, na mocy plenipotencji. Osoby należące do 2 kategorii mogłyby na pewien czas dla przeprowadzenia sprzedaży swych majątków przyjeżdżać za specjalnem pozwoleniem rządu do tych miejscowości, gdzie się ich posiadłości znajdują, pozostając pod najsurowszym dozorem policji. Wreszcie osoby należące do 3 grupy mogłyby przez cały czas, wyznaczony na sprzedaż przymusową majątków, pozostać w kraju celem uporządkowania swych spraw majątkowych¹⁾.

Po otrzymaniu powyższego projektu Kaufmana w Petersburgu, padły z niektórych stron zarzuty, jak to już miało miejsce za czasów Katarzyny, że surowe te zarządzenia dotyczyłyby spadkobierców, a więc osób, które nie brały udziału w ostatnim powstaniu. Na zarzuty powyższe odpowiada Kaufman tak, jak to uczynił hr. Bezborodko w końcu XVIII wieku na posiedzeniu Rady Państwa, że środki uznane za niezbędne względem osób wydalonych administracyjnie z kraju, powinny być rozciągnięte na ich przyszłe potomstwo z tych oto ważnych powodów:

„Każde nowo-projektowane powstanie polskie — pisze on do ministra Zielonego — jest ugruntowane i zbudowane na historycznym dorobku ubiegłego powstania. Pro-wodyrowie nowego ruchu śmiało zwracają się z propozycjami uczestniczenia w powstaniu do pozostałych członków tych rodzin, które brały udział w powstaniu poprzednim i pociągają ich za sobą jako reprezentantów idei, która powstała na gruncie ich rodu. Udział w powstaniu rodzin polskich jest uświęcony tradycją i z tego względu pobyt w kraju spadkobierców osób, które jak wiadomo miały wpływ na bieg wypadków ostatniego powstania, może się okazać zgubnym dla interesów Rosji. Historia daje nam na to niezbitę dowody²⁾).

W tej sprawie w Petersburgu zwołana została komisja, składająca się z 4 członków: sekretarza stanu Mikołaja Milutina, brata jego, ówczesnego ministra wojny, hr. Dymitra Milutina, ministra dóbr państwa gen.-adjutanta Zielonego i wileńskiego gen.-gubernatora Kaufmana. Komisja ta po rozpatrzeniu kwestji uznała, że sekwestr majątku, oparty na udowodnionym udziale w powstaniu, ogranicza prawa rozporządzania swoją własnością na czas nieokreślony. Takie ograniczenie praw, połączone z pozbawieniem dochodów, nadzwyczaj utrudniałoby zesłańcom pozostanie przy majątku i mogłoby być pożądane tylko dla tych jedynie, którzy za żadną cenę nie chcieliby utracić swych wpływów w kraju. Wskutek czego chcąc „umożliwić właścicielom majątków zasekwestrowanych swobodne rozporządzanie swoją własnością, jak również wzmocnić pierwiastek rosyjski w kraju²⁾ — komisja uchwaliła projekt ukazu, sankcjonowanego przez cesarza dnia 10 grudnia 1865 r.²⁾, według którego nakazuje się zesłanym z kraju właścicielom zasekwestrowanych majątków w przeciągu dwóch lat od najwyższego zatwierdzenia, t. j. od

¹⁾ K. G. G. 23/1866.

²⁾ Sbornik po wodworieniju Nr 24.

10 grudnia 1865 r., sprzedać swoje majątki, położone w kresowych guberniach, osobom rosyjskiego pochodzenia, zarówno prawosławnym, jak i protestantom. Ukaz ten obok sprzedaży przewidywał prawo zamiany na majątki, będące w prywatnych rękach w innych guberniach cesarstwa. Przyczem dla ułatwienia takich sprzedaży i transakcyj, umawiające się strony przy zawieraniu aktów zwolniono z opłat stemplowych.

Dalszy ukaz z 31 grudnia 1865 r.¹⁾ daje niektóre wyjaśnienia co do sposobu wykonania przymusowej sprzedaży. Przedewszystkiem postanawia, że ponieważ żadne prawo niema mocy działania wstecz, to i ukaz obowiązkowej sprzedaży w przeciągu lat 2 nie odnosi się do tych zasekwestrowanych majątków, które przed wydaniem rozporządzenia grudniowego wskutek śmierci poprzednich właścicieli przeszły już drogą spadku na ich dzieci lub inne osoby, nie biorące udziału w ostatnim powstaniu. Majątki te zwolniono z sekwestru.

Następnie gen.-gubernator wzdawał pozwolenia na przejazd do kraju właścicielom posiadłości, celem dania im możności załatwienia transakcji w związku z obowiązującą ich przymusową sprzedażą majątków.

W memorjale październikowym do ministra dóbr państwa gen.-gubernator Kaufman komunikuje, iż zajęty jest przeprowadzaniem rewizji spraw osób zesłanych z kraju, albowiem fakty zebrane przez niego świadczą, że wśród skazanych administracyjnie znajdują się i tacy, którzy stosownie do wiekszego lub mniejszego stopnia przewinienia zasłużyli niewątpliwie na kary kryminalno-sądowe; uniknęli ich jedynie dzięki wielkiej solidarności wśród szlachty polskiej na kresach zachodnich. Zdaniem Kaufmana przy takiej solidarności w akcji powstańczej brak jawnego dowodu przestępstwa nie dowodzi jeszcze, że oskarżony nie brał udziału w rozruchach. Położenie i stanowisko osobiste dawały bowiem często możność potężnego wpływu na rozwój wypadków w powstaniu bez narażania się na zdemaskowanie.

Na tej podstawie „komisja czterech“ uznała za konieczne wydanie zarządzenia, mocą którego osoby zesłane winne były sprzedać lub zamienić swoje majątki niezasekwestrowane na takich samych zasadach, na jakich inni zesłańcy mieli sprzedawać swoje posiadłości, które podlegały sekwestrowi²⁾.

Przy wprowadzeniu w życie ukazu grudniowego wylaniały się liczne kwestje, wymagające uzupełniających wyjaśnień i decyzji. Przytoczymy niektóre z nich. W paru wypadkach chodziło o to, czy osoby początkowo zesłane za współudział lub sympatię do ruchu zbrojnego, a później ulaskawione, które ukaz grudniowy zastał już w kraju, podlegają obowiązkowi sprzedaży przymusowej swych majątków, nie znajdujących się pod sekwestrem. Kwestję tę rozstrzygnął Kaufman, po zaciągnięciu opinii izb sądowych, w duchu potwierdzającym, ponieważ „cel prawa z 10 grudnia polegał na tem, ażeby zmusić osoby nieprawomyślne pod względem politycznym do sprzedania majątków, pozbawić je tem samem możliwości użycia na szkodę legalnego rządu tych wpływów, jakie daje im władanie ziemią w kraju. Trudno wierzyć, ażeby zesłańcy, ulaskawieni wsku-

¹⁾ Sbornik po wodworieniju Nr 25.

²⁾ K. G. G. 24/1865.

tek szczególnego dla nich pobłażania władz, stali się mniej wrogimi dla państwa. Pozostawić im prawo władania ziemią w kraju zachodnim, znaczy stworzyć przeszkody dla szybkiego utrwalenia na tym gruncie pierwiastku rosyjskiego¹⁾.

Wyjaśnienia wymagały również sprawy osób, które jeszcze nie zostały wysłane z kraju z powodu nieukończenia ich procesów lub nieujawnienia udziału w powstaniu, lecz których los zgóry był przesadzony, jako tych, które z kraju wysłane być muszą. — Na pytanie czy posiadłości osób tej kategorii winne być podciągnięte pod przymus obowiązkowej sprzedaży, znajdujemy odpowiedź w wyjaśnieniach wileńskiej Izby Sądowej.

„Chociaż ukaz z 10 grudnia — brzmiała opinia Izby — mówi tylko o wysłanych właścicielach ziemskich, a nie o wysłanych, tem niemniej nie ulega wątpliwości, że działanie tego prawa rozciąga się również i na przestępców, których sprawy są jeszcze w toku. W przeciwnym razie osoby, co do których istnieje pewność, że brały udział w powstaniu i które tylko za pomocą rozmaitych sztuczek potrafiły przewlec przeciwko nim prowadzone dochodzenie, niesprawiedliwie będą korzystały z przywilejów, na jakie bynajmniej nie zasłużyły²⁾.”

Komitet ministrów rozstrzygnął jednak na podstawie opinii specjalnie w tym celu utworzonej komisji w Petersburgu³⁾, że wymienione prawo odnosi się tylko do tych właścicieli na Kresach, których majątki były zasekwestrowane przed 10 grudnia 1865 r. lub którzy przed tym terminem byli zesłani z kraju i nie twczą się zesłanych po 10 grudnia 1865 r. bez względu na to czy majątki ich zostały, czy nie zostały zasekwestrowane.

Wśród ludzi zesłanych do gubernij wewnętrznych było niemało takich, którzy w chwili wsiadania nie posiadali żadnych majątków, lecz w czasie zesłania wskutek śmierci rodziców lub krewnych nabyli prawo do dziedziczenia. Wileńska Izba Sądowa, do której kancelaria gen.-gubernatora zwróciła się po opinię w kwestji powyższej, wyjaśnia, że „ponieważ osoby wysłane z kraju jako takie na mocy ustawy z 10 grudnia 1865 r. zmuszone są do sprzedawania ziemi już będącej w ich posiadaniu, przez to samo nie mogą rozporządzać w kraju zachodnim majątkami, które im przypadły w drodze spadku³⁾.”

Naskutek tak „logicznie” uzasadnionej opinii Kaufman nakazał zesłańcom sprzedawać również i majątki odziedziczone w okresie zesłania.

Początkowo zbywanie majątków przez właścicieli zesłańców, podlegających przymusowej sprzedaży, odbywało się bardzo ospale. Na zapytanie gen.-gubernatora wileńskiego z 20 października 1867 r. odnośni gubernatorzy odpowiedzieli, że w wileńskiej gub. sprzedano zaledwie 3 majątki, w grodzieńskiej 7, w mińskiej 2. W ostatnich jednak tygodniach przed upływem dwuletniego przymusowego terminu ruch sprzedażny wzmógł się poważnie. Urzędy sporządzające akty kupna do tego stopnia zasypane były podaniami osób sprzedających i nabywających majątki, że załatwienie wszystkich formalności przed upływem 10 grudnia 1867 r. t. j. terminu ostatecznego było niemożliwością. Wobec tego niektórzy właściciele tracili prawo sprzedawania swoich majątków z wolnej transakcji. Naskutek starań ze strony gen. gubernatora hr. Baranowa ukazało się rozporządzenie z 15 stycznia 1868 r., nakazujące odnośnym urzędom kraju zawierać

¹⁾ K. G. G. 25/1866.

²⁾ Sbornik po wodworieniju Nr. 36.

³⁾ K. G. G. 402/1867.

akty kupna w stosunku do majątków, których projekty sprzedaży zostały przyjęte przed 10 grudnia 1867 r.¹⁾.

Co do majątków, podlegających sprzedaży przymusowej, a nie sprzedanych przez właścicieli w przepisany przez odnośny ukaz terminie dwuletnim, to po urzędowym oszacowaniu, w sposób obowiązujący dla majątków skarbowych na Kresach, były one wystawione na licytację, przy zachowaniu przepisów zawartych w paragrafach 23, 24, 25 ustawy z 5 marca 1864 roku o ulgach, przysługujących nabywcom majątków, o ile byli oni Rosjanami.

Zarząd majątkami, podlegającymi licytacji po 10 grudnia 1867 roku, był powierzony dawnym właścicielom do dnia oddania ich nowym nabywcom, pod kontrolą komisarzy dla spraw włościańskich oraz miejscowej policji, aby właściciele nie mogli zmniejszać wartości majątkowej przez sprzedaż inwentarza, ruchomości należących do majątków, jako-to: bydła i narzędzi rolniczych, lasu na wyrąb lub budynków na rozbiórkę i wogóle wszystkiego, co zostało opisane i oszacowane.

Jeżeli na licytacji nikt nie nabył majątku za cenę szacunkową, a wierzyciele posiadający prawa nabywcze, nie zechcieli zatrzymać takowego, to drugiej licytacji nie zarządzano, a majątek przechodził do skarbu. Sprzedaży podlegały wyłącznie grunta dworskie z wykluczeniem części, które przeszły od dworu do chłopów drogą uwłaszczenia; zaś pożyczkę wykupną za nadział chłopski, po spłaceniu ciążących na majątku długów, otrzymywał były właściciel.

Jeżeli majątek niesprzedany na licytacji był zastawiony w instytucji kredytowej, to instytucja mogła zażądać powtórnej licytacji, na której dający wyższą cenę nabywał majątek na ogólnych zasadach sprzedaży majątków za długi, choćby cena ta była niższa od szacunkowej i nie pokrywała długu instytucji kredytowej. Zarządzenia, dotyczące sprzedaży przymusowej drogą licytacji urzędowej, nie obejmowały: a) majątków będących własnością zesłańców, lecz znajdujących się w dożywotnim władaniu krewnych, o ile majątki te były oddane na dożycie przed 10 grudnia 1865 roku, b) majątków pojezuickich.

Akcja sprzedaży drogą licytacji majątków, podlegających przymusowej sprzedaży, rozpoczęta została w styczniu 1868 roku i trwała przez lat kilka²⁾. Szczególnie przewlekały się sprawy, gdy chodziło o uprzednie wyodrębnienie części z majątków, zasekwestrowanych nie w całości. Największa jednak ilość została sprzedana z licytacji.

Majątki, podległe przymusowej sprzedaży i nie sprzedane ani przez właścicieli z wolnej ręki, ani drogą licytacji ze strony rządu, a przejęte z tego powodu przez skarbu, były sprzedawane za sumę szacunkową na zasadach wskazanych w par. 15 instrukcji z 23 lipca 1865 roku. W myśl tego paragrafu nabywcy byli obowiązani wnieść jednorazowo $\frac{1}{5}$ sumy szacunkowej, zaś pozostałe $\frac{4}{5}$ ratami w przeciągu 37 lat, wnosząc corocznie 6% od pozostałej należności. Te z wymienionych majątków, które nie znalazły nabywców, a również i majątki drobne, mające mniej niż 100 dzieścin, wcielone zostały ostatecznie do ogólnego kompleksu majątków skarbowych.

¹⁾ Sbornik po wodworieniju Nr 74.

²⁾ Według ukazu z dnia 29 kwietnia 1867 roku licytacje we wszystkich 6 guberniach kraju nie tylko dla sprzedaży przymusowej, ale i sprzedawanych za długi, odbywały się w wileńskim urzędzie gubernialnym dwa razy rocznie w styczniu i lipcu. Uczyniono to z myślą o tem, ażeby ściągnąć jak największą ilość nabywców z gubernij wewnętrznych cesarstwa do jednego miejsca, pozostawiając im wielki wybór majątków.

Z chwilą przejścia majątku na własność państwa Izby Skarbowe, z rozkazu ministra finansów, obowiązane były do dochodów, płynących z tego majątku, wypłacać właścicielom, których majątki oceniono wyżej 500 rb. 5% rentę, oraz całkowitą sumę szacunkową, o ile majątek oceniony był niżej 500 rb.

Ogółem na podstawie przymusowej sprzedaży majątków w okresie od 1866 — 1873 sprzedano 209 majątków, w tem przez samego właściciela 127, przez rząd 82 majątki w ogólnej sumie 288 239 dziesięcin ¹⁾.

5. Podatek procentowy od polskiej własności ziemskiej ²⁾.

Murawjew przybył do Wilna, jako namiestnik całego kraju litewsko-białoruskiego, 14 maja 1863 roku, a już 26 maja tegoż roku przedstawił ministrowi spraw wewnętrznych projekt obciążenia obszarów ziemi uprawnej, należących do majątków właścicieli polskich, nowym tymczasowym podatkiem dochodowym, z prośbą o przedstawienie projektu tego cesarzowi do zatwierdzenia. Podatek miał wynosić 10% od czystego dochodu. Według Murawjewa pieniądze te możnaby zużytkować na pokrycie wydatków, poniesionych przez rząd w walce z ruchem powstańczym. „Konieczność takiego podatku — pisze Murawjew — jest tem widoczniejsza, że sekwestr majątków był źle wykonany. Rząd bowiem nie posiada dostatecznych środków na wprowadzenie państwowej administracji w wielkiej liczbie majątków, które podlegają sekwestrowi na podstawie najwyższego rozkazu z dnia 15 marca 1863 roku“.

„Komitet zachodni“ po rozpatrzeniu tego wniosku uznał go za środek odpowiadający celowi, a cesarz zatwierdził go dnia 8 czerwca 1863 roku.

Murawjew, zawiadomiony o zatwierdzeniu swego wniosku, przesłał 13 czerwca 1863 roku wszystkim podległym sobie gubernatorom okólnik, w którym poleca kierować się zasadami następującymi:

- 1) Wojenni naczelnicy powiatowi pobierają od obywateli polskich w swoich powiatach tymczasowy 10% podatek.
- 2) Podatek powinien być wniesiony w przeciągu 7 dni po otrzymaniu wezwania. Naczelnicy powiatowi mają prawo sprzedać cały ruchomy majątek osób, nie opłacających podatków w oznaczonym terminie.
- 3) Majątki właścicieli przypadłych bez wieści należy obciążyć podatkami ponad 10%.
- 4) Zebrane w ten sposób sumy wpływają do powiatowych urzędów skarbowych.
- 5) Naczelnicy gubernij przedstawiają do decyzji generał-gubernatora listę tych właścicieli majątków, którym można przyznać pewne ulgi ze względu na to, że czynami dowiedli swej wierności i oddania prawowitemu rządowi.

A w okólniku do gubernatorów datowanym dnia 5 i 6 lipca 1863 r. czytamy: „zwracam uwagę pańską i na tę okoliczność, że są, niestety,

¹⁾ Ob. tabl. 5, str. 334.

²⁾ Nie należy utożsamiać podatku procentowego z kontrybucją, ściaganą doraźnie w okresie samej walki zbrojnej. Rozmiar tej kontrybucji ilustrują następujące dane, zestawione przez nas na podstawie cyfr, zawartych w materiałach Polowego Audytorjatu. W wileńskiej gubernji władze wojskowe nałożyły 181294 rb. ściągnięto 175629 rb.; w orodzieńskiej gubernji naznaczono 396509 rb. zebrano 390090 rb.; w mińskiej ściągnięto 199343 rb. wobec 192115 rb. nałożonych.

Materiał o podatku procentowym czerpaliśmy z wielkiej ilości tomów archiwalnych komisji osiedleńczej, w których zawarte są sprawozdania i budżety, opierające się na tych podatkach.

w tym kraju obywatele niepolskiego pochodzenia, którzy przez słabość charakteru, małżeństwa z Polkami i pokrewieństwa z Polakami spełniają żądania partji rewolucyjnej i tajnie lub jawnie z nią współdziałają. Majątki takich osób winne podlegać również obowiązkowi płacenia 10% podatku“. Co się tyczy obywateli, którzy „więcej niż inni pomagają powstaniu“ to majątki ich, według wymienionego okólnika, winne być obciążone wyższym ponad 10% podatkiem stosownie do stopnia ich udziału w powstaniu.

W tymże okólniku znajdujemy punkt, według którego obywatele Rosjanie jak również właściciele, pochodzący z kraju nadbałtyckiego, obowiązani byli do płacenia podatku dochodowego od ziemi uprawnej w wysokości co prawda nie 10 procentowej, obowiązującej dla Polaków, lecz wynoszącej 5%. Rozporządzenie powyższe wywołało wielkie niezadowolenie wśród zainteresowanych. Z tego powodu cyrkularz Murawjewa z d. 17 lipca 1863 r., poświęcony tej sprawie, zwraca uwagę na fakt, że ściąganie 10% podatku dochodowego z obywateli Polaków ma zupełnie inne znaczenie, niż o połowę mniejszy podatek nałożony na majątki właścicieli pochodzenia rosyjskiego lub z kraju nadbałtyckiego. „Rosyjscy obywatele, czytamy w okólniku, władający majątkami w gubernjach, będących w bliskim sąsiedztwie z wrogiem sobie polskim pierwiastkiem, byłiby narażeni na niebezpieczeństwo, gdyby rząd ze zwykłą sobie energią nie chronił ich i ich własności za pomocą wojsk i władz miejscowych. Z tego wynika, że podatek nałożony na dochód z majątków rosyjskich obywateli nie jest kontrybucją i nie należy utożsamiać go z podatkiem, jakim podlega szlachta polska, której większość stale była podporą buntu przeciw swej prawowitej władzy“.

„Rosyjscy obywatele, wyjaśnia w dalszym ciągu cyrkularz, płacą podatek od dochodu nie jako karę, lecz jako pomoc rządowi, który chroni ich od gwałtów i rozbojów i tem samem ponosi nadzwyczajne wydatki. Jestem przekonany, że szlachta rosyjska i szlachta kraju nadbałtyckiego, zawsze wierna ojczyźnie i cesarzowi, poznawszy prawdziwe znaczenie tego środka, i w tym wypadku da przykład lojalności przez poddanie się słusznemu żądaniu rządu, dokładającego wszelkich starań do najszybszego przywrócenia ładu w kraju“.

W rezultacie zgodził się jednak Murawjew na obniżenie pobieranego podatku tymczasowego od obywateli Rosjan i „pochodzących z nadbałtyckich gubernij“ do 2¹/₂ procentu, tam zaś gdzie dochód z ziemi jest mały, na zmniejszenie do 1¹/₂ procentu.

W rok niespełna, w piśmie poufnem, datowanym 19 marca 1864 roku, zwraca się Murawjew do ówczesnego ministra spraw wewnętrznych Wałujewa, z propozycją ściągania i nadal z obywateli Polaków procentowego podatku w wysokości choćby 5 procent od dochodu. „Środek ten, pisze generał-gubernator, jest wędzidłem, poskramiającem ludność polską przed bezmyślnymi rewolucyjnymi awanturami“.

Po otrzymaniu wymienionej propozycji Wałujew wystąpił z odpowiednim wnioskiem w „Komitecie zachodnim“, który na posiedzeniach z 31 marca i 7 kwietnia 1864 roku, stosownie do życzeń Murawjewa, uchwalił 5 procentowy podatek od czystego dochodu dla majątności nieruchomości na Kresach.

Podatek procentowy, o którym tu mowa, ściągany był w tej formie do roku 1870. Co do systemu rozłożenia i pobierania go dzieli się na dwie

kategorje. Do pierwszej należą podatki pobierane w latach 1863-4-5, do drugiej w latach 1866-7-8-9. Istotna różnica między temi 2 okresami polegała na tem, że przy ściąganiu podatków pierwszego okresu nie oznaczano zgóry ogólnej sumy, obowiązującej rocznie cały kraj, lecz pobierano z dochodów każdego majątku 10%. W latach 1866-7-8-9 natomiast sumy podatkowe były określone corocznie w preliminarzach budżetowych najwyższej zatwierdzonych, które to sumy musiały być przekazane skarbowi państwa w całości. Dla obrachowania dochodów z majątków obciążonych podatkiem nie wydano żadnych ścisłych praw; sumy podatków naznaczano corocznie w wysokości przewidywanych w specjalnym budżecie dla Kresów wydatków; przy rozkładaniu podatku w gubernjach i powiatach nie posiłkowano się dokładnymi danymi o możliwości opłaty tychże, nie brano pod uwagę stosunku gruntów uprawnych do nieuprawnych, lecz obliczano podatek stosownie do danych o ilości ziemi w poszczególnych majątkach. Obrachowany w ten sposób podatek pobierano w bardzo krótkich terminach, a za niewniesienie w czasie oznaczonym nakładano karę do 50%.

W miarę przechodzenia majątków polskich w ręce Rosjan liczba gruntów, obciążonych procentowym podatkiem dochodowym, stopniowo się zmniejszała. Podatek ten stawał się coraz to bardziej uciążliwy dla tych, którzy go płacili, a liczba wypadków niemożności płacenia stale wzrastała; odbijało się to nadzwyczaj szkodliwie na ogólnem ekonomicznem położeniu kraju, i w rezultacie doprowadzało do licytacji majątków, a siłą ustaw istniejących do przechodzenia własności polskiej w ręce rosyjskie.

Jeszcze w końcu roku 1867 generał-gubernator hr. Baranow wystąpił z wnioskiem zmiany ustaw, na których podstawie pobierany był podatek procentowy. 1 sierpnia 1868 roku cesarz Aleksander II polecił ministrowi finansów, ażeby w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych oraz generał-gubernatorami Litwy i Rusi, opracował projekt reformy zarówno systemu tego podatku, jak i budżetu opartego na tem źródle dochodów. W tym celu powstała specjalna komisja, złożona z urzędników Ministerjum Spraw Wewnętrznych, Ministerjum Finansów, oraz po 1 urzędniku z generał-gubernatorstw wileńskiego i kijowskiego. Prace i wnioski komisji tworzyły podstawę „Regulaminu Komitetu ministrów o rozłożeniu podatku procentowego na kresach” zatwierdzonego 3 marca 1869 roku. W regulaminie tym komitet postanawia:

1) Ustanowiony w roku 1863 specjalny podatek procentowy od polskich majątków ziemskich na kresach ograniczyć do ogólnej sumy 2 005 000 rb. rocznie dla 9 gubernij „Kraju Zachodniego”.

2) Zaliczyć podatek procentowy do ogólnych dochodów państwa narówni z innymi dochodami rządu i corocznie wpisywać go do preliminarza budżetowego, sekcji podatkowej.

3) Wszystkie rozchody, dokonane w ubiegłym czasie na rachunek podatku procentowego, wpisywać do projektów budżetowych odnośnych urzędów i poddać rozpatrzeniu na ogólnie ustalonych zasadach.

Odtąd na podstawie powyższego regulaminu podatek procentowy wynosił rocznie dla:

gub. wileńskiej	204 700 rubli
„ grodzieńskiej	246 600 „
„ mińskiej	225 500 „

Ogółem w 3 gubernjach 676 600 rubli

W latach 1863 do 1869 wpłynęło ogółem podatku procentowego z polskiej własności ziemskiej 7 073 475 rb., w tem z gub. wileńskiej 2 524 021, z gub. grodzieńskiej 2 292 468 rb. i z gub. mińskiej 2 256 986 rb.¹⁾

6. Polityka uwłaszczeniowa rządu rosyjskiego.

Energiczne kroki, poczynione przez rząd w celu osłabienia wpływów polskich na Kresach, były z jednej strony, zdaniem rządu rosyjskiego, koniecznością państwową, z drugiej zaś karą za straty materialne, wynikłe dla państwa wskutek powstania. Lecz niektóre ze środków, zastosowane względem właścicieli ziemskich Polaków, dotknęły pośrednio i Rosjan i przez to wytworzyła się pewna sprzeczność pomiędzy głównem dążeniem rządu rosyjskiego do podtrzymania i wzmocnienia pierwiastku rosyjskiego na Kresach, a realizacją tych zamierzeń. Takie zrównanie właścicieli ziemskich obu narodowości wywołało niezadowolenie wśród Rosjan.

Charakterystyczny pod tym względem jest stosunek rosyjskich posiadaczy ziemskich do ówczesnej akcji uwłaszczeniowej rządu rosyjskiego, który na ziemiach litewsko-białoruskich usiłował uczynić z niej główne ostrze przeciwko polskości. Polityka rządu rosyjskiego dążyła do zabezpieczenia włościanom w gubernjach litewsko-białoruskich możliwie największych korzyści kosztem ziemian polskich, celem niezależnienia od nich włościan i zjednywania ich dla państwowości rosyjskiej.

Lecz taktyka rządu, pozbawiająca dwory dużej części źródeł dochodów, płynących ze spłat czynszowych, wnoszonych przez chłopów, wpływała znacznie na obniżenie wartości ziemi, będącej w posiadaniu nietylko obywateli polskich, lecz i Rosjan, narażonych wskutek warunków lokalnych na straty, nieznanne ziemianom rosyjskim w pozostałych gubernjach cesarstwa.

Sytuacja na Kresach w owej chwili przedstawiała się w sposób następujący: Wielka reforma agrarna była początkowo przeprowadzona z uwzględnieniem żądań ziemian polskich na Litwie, i dlatego obok ustawy „zasadniczej”, ogłoszonej w dniu 19 lutego 1861 roku, wydana została „ustawa miejscowa” dla kraju litewsko-białoruskiego, ograniczająca do pewnego stopnia prawa włościan do ziemi przez nich uprawianej. Na mocy art. 3 ustawy miejscowej włościanom, czasowo obowiązującym do powinności względem dworu, pozostawia się prawo stałego użytkowania gruntów uprawnych, nieuprawnych oraz zajętych pod osady, z których to gruntów użytkowali do czasów wydania ustawy. Artykuł ten został jednak ograniczony przez art. 6, według którego „jeżeli po zostawieniu w użytkowaniu włościan całego teraźniejszego nadziału, w bezpośrednim władaniu obywatela została mniej niż trzecia część ogólnej ilości należących do niego gruntów, to obywatel ma prawo zatrzymać w swoim bezpośrednim władaniu 3 część ogólnego obszaru gruntów ornych”. Inne jeszcze ograniczenie znajduje się w art. 5, które brzmi: „ci obywatele, którzy po przeprowadzeniu inwentarzy (1847 i 1848)²⁾ przy czynszowaniu włościan od-

¹⁾ Ob. tabl. 7, str. 342.

²⁾ Wzajemne stosunki pomiędzy włościanami a dworami normowały się na Litwie i Rusi na podstawie inwentarzy, w których były zarejestrowane zarówno obszar ziemi i ilość obiektów dochodowych, pozostawionych chłopom przez dziedzica, jak i też wysokość i rodzaj powinności, obowiązujących osady chłopskie względem dworu. Ostateczne zaprowadzenie pańszczyzny w wieku XVI pozbawiło chłopów własności gruntowej i swobody osobistej, co też wywoływało często masowe ucieczki z majątków,

dali prócz inwentarzowego nadziału na czynszowe użytkowanie wszystkie swoje ziemie — mają obecnie prawo objąć te ziemie z powrotem w swoje bezpośrednie władanie”.

Lecz z biegiem czasu ustawą z 1 marca 1863 r., wydaną na skutek powstania, wybuchłego w Królestwie, które zaczęło ogarniać i ziemie litewskie, rozkazano (par. 4) oszacować grunta, przeznaczone na nadziały o 20% niżej, aniżeli to uczyniono po ukazie 1861 r., co pociągnęło za sobą obniżenie również w tym samym stosunku i wysokości spłat czynszowych. W dodatku włościanie wpłacali ten obniżony o 20% przypadający na nich czynsz nie bezpośrednio każdemu właścicielowi, lecz do powiatowych kas skarbowych, z których nietylko Polacy, ale i rosyjscy właściciele ziemscy na Kresach co pół roku otrzymywali swoje należitości na mocy wyłącznie każdorazowo uzyskanego pozwolenia od gen. gubernatora.

Po pewnym czasie Komisje Sprawdzające^{*)}, nie zadowolniając się 20% obniżeniem wartości gruntu, uznały za konieczne obniżyć ją ponownie od 35 do 50% i więcej. Ogólne obniżenie szacunku gruntów, otrzymanych przez chłopów drogą uwłaszczenia, wynosiło więc od 55% do 70%. Wskutek ponownego obniżenia wartości ziemi nadziałowej zmniejszone zostały również o 35% do 50% spłaty wykupne, przyczem wydane zostało postanowienie, ażeby tak zredukowane spłaty liczyć nie od 1 września 1868 roku, daty wydania zarządzenia odnośnej redukcji czynszu, lecz od dnia 1 września 1863 r., t. j. za 5 lat wstecz, którą to datę rząd uważa za początek operacji wykupnej.

W praktyce to rozporządzenie wyglądało w ten sposób, że jeżeli naprzykład poczynając od 1 września 1863 roku chłop płacił 3 rb. 30 kop. czynszu od dziesięciny (w miejscowościach I kategorii) to od roku 1868 czynsz ten był zredukowany do 1 rb. 66 kop. od dziesięciny. Wszystkie zaś spłaty czynszowe ponad 1 rb. 66 kop. od dziesięciny, wniesione przed rokiem 1868, uznano za wpłacone ponad normę. Wskutek tego policja otrzymała rozkaz doraźnego ściągnięcia takich nadwyżek za okres ubiegłych 5 lat. Rozporządzenie to dotyczyło się nietylko Polaków, ale i rosyjskich właścicieli ziemskich, na Kresach osiadłych.

Jednocześnie rozkazano fundusze, ściągnięte tą drogą, obrócić albo na spłatę kapitału, jaki rząd wydał obywatelom za ziemię nadaną chłopom, lub też zaliczyć je na rachunek przyszłych spłat wykupnych, wnoszonych

którym nie zdolaly zapobiec najostrejsze środki policyjne. Rozstrój, który wskutek tego nastąpił w gospodarstwach rolnych, zmusił właścicieli ziemskich w imię własnych interesów i w celu utrzymania chłopów przy swoich majątkach do redukcji świadczeń, ciężących na chłopach. Ulgi te były wnoszone do inwentarzy. Gdy po przyłączeniu ziem litewsko-białoruskich do Rosji ucieczki chłopskie wskutek zniesienia granicy stawały się coraz rzadsze, wówczas inwentarze nie tylko utraciły swoje znaczenie, lecz stały się ciężarem dla panów, wobec czego przestano zupełnie je spisywać, zaczęto stopniowo powiększać świadczenia zawarte w istniejących już inwentarzach, jak również ograniczać prawa do użytkowania gruntów. Postępowanie to niczem nie było skrepowane aż do połowy XIX w., kiedy to rząd rosyjski ze względów politycznych, dążąc do zjednania sobie chłopów, opierał się o dawne inwentarze — rzekomo broniąc interesów włościan.

Ustawa, najwyżej zatwierdzona 15 kwietnia 1844 r., ustanawia komitety gubernialne dla sporządzenia i zbadania inwentarzy, czyli tabel prestacyjnych dla majątków, położonych na Kresach.

Dla ujednostajnienia akcji, Ministerjum Spraw Wewnętrznych wydało wzór obowiązującego inwentarza, w którym między innymi wymagało się od właściciela ziemskiego zarubrykowania pastwisk, z których chłop miał prawo korzystać. Wskutek czego zjawiała się w inwentarzach wzmianka nie tylko o specjalnych pastwiskach, pozostawionych chłopom do całkowitego użytkowania, ale i o prawie wypasania bydła na ziemiach pańskich. Inwentarze te wprowadzono na Litwie w latach 1845/47, gdzie obowiązywały aż do chwili zniesienia pańszczyzny, kiedy przepisy inwentarzowe posłużyły za podstawę dla reformy rolnej, t. zn. dla określenia zarówno wielkości nadziału jak i powinności chłopu względem pana (Art. 5 i 128 ustawy miejscowej dla gubernij litewsko-białoruskich).

*) Komisje sprawdzające zostały utworzone 9 kwietnia 1863 r. we wszystkich miastach powiatowych gubernij litewsko-białoruskich oraz w Inflantach. Głównym ich obowiązkiem było sprawdzenie rozmiaru opłat pieniężnych, oraz określanie spłat wykupnych, przypadających od uwłaszczonych włościan i wszelkie z tem związane czynności. Komisje sprawdzające zostały rozwiązane w 1866 r., a obowiązki ich przeszły na miejscowe zjazdy pokoju.

przez chłopów corocznie. Rzecz oczywista, że większość chłopów wolała w przeciągu 2¹/₂ lat nie wpłacać do skarbu spłat wykupnych. Wskutek takiego stanu rzeczy chłopci nie mieli potrzeby chodzić na zarobki do dworu, a właściciele ziemscy, nietylko polscy ale i rosyjscy, zostali pozbawieni i pieniędzy i najemnej siły roboczej.

Oprócz tego od właścicieli ziemskich kresów litewsko-białoruskich ściągane były jeszcze specjalne sumy, a to z następujących względów. Komisje Sprawdzające, oprócz wielkiego zredukowania szacunku gruntu, dawały jeszcze chłopom z dworskiej ziemi więcej, niż było przepisane według ustawowych inwentarzy po roku 1861. Właściwie dodana ziemia powinna była stać się własnością chłopów od chwili orzeczenia Komisji Sprawdzających t. j. w roku 1868, 1869, a nawet i 1870. Ale też same Komisje zadecydowały, że ponieważ chłopci stali się właścicielami ziemi od 1 września 1863 r., a grunta dodatkowe przeszły na ich własność po upływie 6 lub 7 lat, to właściciele ziemscy w gubernjach litewsko-białoruskich powinni byli wynagrodzić swoich byłych poddanych chłopów za to, że nieprawnie korzystali z ich ziemi. Wskutek tego postanowiono ściągnąć z właścicieli ziemskich zarówno Polaków jak i Rosjan pewien fundusz za nieprawne przedłużenie terminu władania ziemią od 1 września 1863 do chwili oddania jej chłopom, co też zostało wykonane.

Tego rodzaju poważne świadczenia pieniężne, spowodowane specjalnymi zarządzeniami, do których uciekały się władze miejscowe na Kresach, nie wyczerpywały jeszcze całego kompleksu środków, jakimi posługiwał się rząd w swojej polityce antypolskiej, stosowanej w związku z akcją uwłaszczeniową. Podczas gdy rosyjscy ziemianie w cesarstwie, po wydzieleniu byłym swym chłopom należnej im według manifestu z 19 lutego 1861 r. ilości dziesięcin, dysponowali pozostałą ziemią, jako swoją niezaprzeczną własnością, ziemianie na kresach litewsko-białoruskich, wskutek lokalnych warunków politycznych zmuszeni byli pozwolić chłopom do czasu uregulowania serwitutów korzystać bezpłatnie z pastwisk, nie mając możności pozostawienia do swojej wyłącznej dyspozycji ani jednej dziesięciny, z której mogliby niepodzielnie korzystać. Jasnym jest, że prawo, pozwalające chłopom dniem i nocą wyganiać bydło na pastwisko, stanowiło jeden z najbardziej przykrych i rujnujących ciężarów dla obywatela ziemskiego tego kraju.

Oto są te specjalne straty, na jakie wskutek warunków i zarządzeń lokalnych narażone było ziemiaństwo kresowe, nie wykluczając Rosjan.

Uważano, że wszystkie te straty nie wynikały z ukazu uwłaszczeniowego z 19 lutego 1861 r., ale z wyjątkowego stanu rzeczy na kresach litewsko-białoruskich, powstała więc wśród miejscowych ziemian rosyjskich myśl zażądania od rządu odszkodowania. W podanym przez nich memorjale domagają się ażeby wszystkie straty, poniesione przez nich wskutek wypadków politycznych i specjalnych zarządzeń rządu na Kresach, były pokryte z ogólnych funduszy państwa. Żadaną sumę miałyby stanowić według projektodawców różnica pomiędzy początkową wysokością szacunku dziesięciny, określoną w ustawowych inwentarzach na podstawie manifestu z dnia 19 lutego 1861 r., a dowolnie zredukowanym szacunkiem, dokonywanym według opinii Komisji Sprawdzających, podawanym w aktach wykupnych. Przyczem, według projektodawców, żądane przez nich odszkodowanie niekoniecznie miałyby pociągnąć za sobą redukcję obszarów chłopskich.

„Gdyby państwo — utrzymuje memoriał — ze względu na ogromne wydatki, jakie pochłaniają teraz wielkie reformy, nie miało możności wynagrodzenia w gotówce rosyjskich właścicieli ziemskich, to mogłoby to uczynić za pomocą wydania dodatkowych świadectw wykupnych, albo na rachunek kapitału, tworzącego się z kontrybucji i podatku procentowego, ściąganych od obywateli Polaków w zachodnich gubernjach, albo wreszcie na koszt właścicielstwa. W ostatnim wypadku, t. j. o ileby chłopci, zamieszkujący ten kraj, z dochodów, jakie im przynoszą byłe grunta pańskie, otrzymane jako nadziały, oddali 10 — 12 kop. z dziesięciny jako rekompensatę za straty swojego brata Rosjanina-prawosławnego¹⁾, to owa sprawiedliwa, a jednocześnie tak drobna ofiara w niczem nie zaszkodziłaby rozwojowi ich dobrobytu²⁾”.

7. Sprzedaż dobrowolna w ramach ustawy z 10 grudnia 1865 r.

Ilość majątków, sprzedanych na zasadzie instrukcji i przymusowo, stanowiła zaledwie małą część ogólnej liczby majątków należących do Polaków; i dlatego według Kaufmana zadowolić się rozstrzygnięciem losów tych tylko majątków znaczyłoby utknąć w stadium początkowym drogi, zmierzającej do zupełnego przewrotu w łonie stanu ziemskiego na Litwie. Z punktu widzenia interesu państwa rosyjskiego istnieje, zdaniem następcy Murawjewa, konieczność przeprowadzenia owego przewrotu aż do ostatnich granic, i dlatego odnośnie do pozostałych majątków, które Kaufman w memorjale wyżej przytoczonym³⁾ zalicza do kategorii trzeciej, należy postanowić, ażeby: 1) prawo nabywania majątków ziemskich w kraju „północno-zachodnim“, jak również zastawiania ich w instytucjach kredytowych przysługiwało wyłącznie Rosjanom wyznania prawosławnego i protestanckiego; 2) ażeby sprzedaż majątków odbywała się bez wyjątku we wszystkich urzędach państwowych, posiadających odpowiednią kompetencję, bez pobierania przy zawieraniu aktu kupna jakichkolwiek poborów i opłat stemplowych; 3) ażeby Rosjanie wyznania prawosławnego i luteranckiego, nabywający majątności ziemskie, mieli prawo zakładać na nabytych gruntach wszelkiego rodzaju fabryki i przedsiębiorstwa, nie płacąc w przeciągu lat 10 żadnych podatków.

„Mówiąc ściśle — pisze w swym tajnym memorjale Kaufman do ministra Zielonego — wystarczyłaby jedna ustawa głosząca, że majątki w kraju północno-zachodnim należy sprzedawać wyłącznie Rosjanom wyznania prawosławnego i protestanckiego, ażeby w przyszłości wymieniony proces przejścia własności polskiej w ręce rosyjskie odbył się w samej rzeczy. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że gdyby była wydana taka ustawa, która weszłaby w życie w pierwszych czasach przyłączenia owych gubernij do Rosji i gdyby istniała ona aż do chwili obecnej, doprowadziłaby sprawę rusyfikacji kraju do rezultatów bardziej konkretnych i racjonalnych, niż wszystkie inne zarządzenia, wydawane w tym celu i, według wszelkiego prawdopodobieństwa, zapobiegłaby wybuchowi ostatnich dwóch powstań. Lecz w chwili obecnej nie wystarczy przeprowadzenie prawa tego bez równoczesnego przyznania nabywającym ziemi poważnych ulg i przywilejów; odsunęłoby to tylko na dłuższą metę rozstrzygnięcie tego problemu.

W tej myśli — mówi dalej Kaufman — nazwałbym środek, zmierzający do systematycznego wywłaszczenia ziemian polskich na Litwie na korzyść Rosjan wyznania prawosławnego i luteranckiego kluczem, rozstrzygającym wszystkie bez wyjątku kwestje, pozostające w związku z całkowitem przyłączeniem Litwy do Rosji. Byłoby bardzo pożądane, ażeby ten zasadniczy krok, jako jedyny gwarantujący zupełne przeprowadzenie sprawy, uzyskał sankcję rządu. Jeżeli pod pewnymi względami krok ten może się wydać krepującym i surowym, to z drugiej strony wspaniałomyślność, stanowiąca istotę dotychczasowego postępowania rządu, wykazała fatalne rezultaty. Dobro państwa i narodu rosyjskiego stoi nad wszelkimi innymi względami.

¹⁾ Według oficjalnej teorii rosyjskiej włościanie na Kresach są uważani za Rosjan.

²⁾ K. G. G. 34/1871, K. 325.

³⁾ Ob. str. 309.

Wszystko to — mówi Kaufman — jest bardzo naturalne i nie wymaga nowych potwierdzeń i wyjaśnień, lecz trzeba uważnie zastanowić się i wniknąć, do jakiego stopnia wzmocze się naprzykład w powiecie wpływ 10 czy 12 właścicieli ziemskich Rosjan, przy jednoczesnym usunięciu takiej samej ilości polskich dziedziców. Wpływ ten wzmocze się nie dwu i trzykrotnie, lecz w postępie matematycznym. Dlatego też trzeba koniecznie polskim panom, sprzedającym swoje majątki, poczynić wszelkie ulgi przy nabywaniu posiadłości w innych miejscowościach Rosji i Królestwa Polskiego, w przeciwnym razie będą oni zmuszeni stworzyć sobie nowe egzystencje w miastach kraju zachodniego, co z punktu widzenia interesów rosyjskich jest niepożądane, lub udać się za granicę, wydając tam kapitały, które powinny pozostać w Rosji, podsycając niemi wszelkie zamiary emigracji. Naodwrot zaś, zwabieni do gubernij wewnętrznych za pomocą rozmaitych ułatwień przy zakupywaniu majątków, wypełnią tam lukę w ludziach i kapitałach, odciągniętych przez Kresy Zachodnie i, dzięki popytowi na majątności, podniosą tak obniżoną wartość ziemi wewnątrz cesarstwa^{*)}.

Komisja czterech (bracia Milutinowie, Zielony i Kaufman), rozpatrując również i tę sprawę, po dłuższych naradach doszła do wniosku, że zaproponowane przez Kaufmana prawo, zabraniające Polakom nabywania majątności ziemskich na Kresach — jest środkiem nieodzownym, a to ze względów następujących:

„We wszystkich środkach, przedsięwziętych, poczynając od roku 1863, na zlecenie Waszej Cesarskiej Mości w gubernjach zachodnich, głównym dążeniem była jak najszybsza i najkonkretniejsza rusyfikacja, co naturalnie warunkowało trwałe przyłączenie kraju tego do Rosji. W 9 gubernjach zachodnich na 10 000 000 ludności przeważnie małosyjskiej, białoruskiej i litewsko-żmudzkiej, wypada stosunkowo bardzo nikły pod względem liczebnym procent ludności pochodzenia polskiego — są to przeważnie właściciele ziemscy i mieszcianie. Owa ludność polska, pomimo wszelkich środków zapobiegawczych, stosowanych przez rząd w przeciągu lat 70, nadaje krajowi charakter polski i nie pozwala pozostałej ludności niepolskiej rozwijać się prawidłowo i korzystać spokojnie narówni z innymi poddanymi z licznych reform, przeprowadzonych przez Waszą Cesarską Mość. Ten stan społeczny, tak nikły liczebnie w stosunku do pozostałej ludności, przedstawia jednak siłę, paraliżującą wszystkie zamierzenia rządu, mające na celu rusyfikację kraju. Siła Polaków polega tu na środkach materialnych i na ściśle zamkniętej odrębności korporacyjnej, nie pozwalającej przeniknąć do swego łona żadnej innej narodowości, a zwłaszcza rosyjskiej. Na tej właśnie sile, na tej zasadzie opierają się, jeżeli nie wiara w zupełny triumf sprawy polskiej, to marzenia, snute przez zwolenników idei wskrzeszenia Polski na gruzach Rosji, marzenia, znajdujące ujście w powtarzających się co czas pewien powstaniach i rozruchach. Nieznaczny procent Rosjan na ogólną ilość właścicieli ziemskich, wyrażający się w stosunku 1 : 70, mówi sam za siebie. Uśmierzenie każdego z minionych powstań wstrząsało z całym okrucieństwem na pewien czas podstawami bytu polskiego w kraju, lecz ponieważ nigdy żadne środki zaradcze radykalnie nie zmieniły systemu wyłącznego władania ziemią przez Polaków, to wszystko inne było dla ludności polskiej tylko bolączką tymczasową, rany ich goiły się szybko i krąmoła polska, oparta na swoich prerogatywach, wychodziła z walki obronną ręką i święciła triumfy swojego uprzywilejowanego w kraju stanowiska. Teraz nastąpiła chwila rozstrzygnięcia tej sprawy, nie gwoli triumfu polskiego stanu posiadania, lecz unicestwienia go w przeciwnieństwie do akcji, prowadzonej bezowocnie przez państwo w pierwszej połowie bieżącego stulecia. Ze względu na niezwykle okoliczności nie można, rzecz jasna, uniknąć kroków, które chociaż niezgodne z ogólnymi pojęciami prawnymi, znajdują uzasadnienie i usprawiedliwienie z punktu widzenia wyższych interesów państwa. Do takich kroków należy naturalnie propozycja obecna, która, ograniczając do pewnego stopnia prawo dysponowania swoją własnością, nie kępuje w ich legalnych prawach obecnych właścicieli ziemskich Polaków, niepociągniętych do odpowiedzialności za bunt, a tylko stawia tamę dalszemu wzmocnianiu się tej klasy i nadaje trwałe ramy dla myśli Waszej Cesarskiej Mości o stopniowym osiedlaniu w kraju pierwiastka rosyjskiego.

Środek ten pociągnie za sobą jako następstwo to, że element polski, nieubłagany we wrogich uczuciach swych dla Rosji, zdecyduje się raz na zawsze porzucić kraj zachodni, ustępując miejsca obywatelom Rosjanom, a pozostali Polacy, gotowi pogodzić się bez zastrzeżeń z zupełnym i bezpowrotnym panowaniem Rosji, staną się spokojnymi obywatelami.

^{*)} K. G. G. 24/1866.

Co się zaś tyczy obawy, że wyłączenie przyznanie osobom pochodzenia niepolskiego praw do nabywania nieruchomości w guberniach zachodnich może wywołać w rezultacie znaczne obniżenie wartości majątków w tym kraju wskutek braku nabywców i jednocześnie przyczynić się do skrepowania obecnych właścicieli Rosjan — to 4 członkowie Komisji uważają, że obawy takowe są ponne; lecz jeżeliby przypuszczenie o obniżeniu wartości majątków sprawdziło się w samej rzeczy, to fakt ten ułatwiłby przechodzenie ziemi w ręce rosyjskie, a dla obecnych właścicieli ziemskich w tym kraju mogłoby mieć niepomyślne znaczenie wówczas, gdyby zechcieli oni sprzedawać swe majątki, czego, rzecz jasna, należy unikać. Dochody z majątków wcaleby nie zmalały. Wątpliwa jest rzeczą, ażeby dał się odczuć brak nabywców, gdyż w chwili obecnej istnieją w perspektywie liczne oferty ze strony Rosjan i mieszkańców prowincyj nadbałtyckich, wyrażających chęć nabywania majątków w kraju zachodnim.

Propozycje owe opierają się na powszechnych nadziejach, że rząd postanowił z całą energią rusyfikować kraj i wszelkimi siłami podnieść w nim narodowość rosyjską. Gdyby proponowane obecnie prawa majątkowe, wszedłszy w życie, wykazały chociażby w dalszej przyszłości możliwość osiedlenia się i przewagi elementu rosyjskiego, zarówno jak i wzmożenia ładu i spokoju w kraju, to nie ulega najmniejszej wątpliwości, że ilość osób, pragnących nabyć majątki w tych prowincjach, znacznieby wzrosła. W przeświadczeniu o gwałtownej potrzebie kroków powyższych należy dodać w konkluzji, że rozwiązanie wszystkich pozostałych problemów, dotyczących się sprawy własności ziemskiej na kresach zachodnich, okaże się w rzeczywistości celowe tylko w wypadku zatwierdzenia przedewszystkiem tego proponowanego przez nas ostatecznego środka; w przeciwnym razie 1) zajądą trudności w wyszukiwaniu nabywców Rosjan na majątki zasewestrowane i należące do osób zesłanych z kraju; 2) gdyby się nawet znaleźli chętni, to tworząc mniejszość i w dodatku bez wszelkiej nadziei na jutro, byłiby w położeniu nie do wytrzymania i łatwo mogliby, jak to miało miejsce dotychczas, poddać się zgubnemu wpływowi większości.

Wychodząc z tego założenia, 4 członkowie komisji uważając, że zabronienie osobom polskiego pochodzenia nabywania majątków w kraju zachodnim jest środkiem najbardziej istotnym i ważnym zarówno ze względu na sytuację obecną na Litwie, jak i dla niewzruszonego w przyszłości utrzymania kraju w posiadaniu Rosji — przypuszczają, że aż do chwili ostatecznego zorganizowania kraju zachodniego, przez podniesienie ilości właścicieli ziemskich Rosjan, należy zabronić osobom pochodzenia polskiego dalszego nabywania majątków i gruntów w 9 guberniach zachodnich i od chwili ogłoszenia tego postanowienia uważać za nieistotne wszystkie akty i transakcje, zawarte po tym czasie, a dotyczące przechodzenia własności ziemskiej do rąk polskich, wyłączając majątności, przechodzące do Polaków drogą dziedziczenia.

Opinia powyższa komisji znalazł posłuch u cesarza Aleksandra II, który w 2 części ukazu z 10 grudnia 1865 r. zabrania Polakom nabywania majątków ziemskich w 9 guberniach, przylegających do Królestwa Kongresowego. Od chwili ogłoszenia tego postanowienia uznawano za nieważne wszystkie dokonane po 10 grudnia 1865 transakcje kupna, mocą których — w granicach wymienionych gubernij — majątki ziemskie miałyby przejść w polskie ręce. Wyjątek stanowiły, zgodnie z opinią komisji, majątki, przypadające Polakom drogą spadku.

Rzecz jasna, że ten środek negatywny okazał się bardziej skuteczny dla rozwoju rosyjskiego stanu posiadania, aniżeli wszystkie inne ulgi i przywileje. Teraz przechodzenie majątków polskich w ręce rosyjskie stało się wręcz nieuniknione.

Wyższa administracja kraju jednakże była wciąż nienasycona. Dla szybkiego i energicznego wyrugowania Polaków z majątności ziemskich na Kresach pragnęła ona zmobilizować wszystkie organy cesarstwa.

„Czyż na tem ma się ograniczyć wykonanie prawa z 10 grudnia 1865 r. — pisał gen. gubernator hr. Baranow w swym memorjale do cesarza z 21 stycznia 1867 r. — prawa, obejmującego sytuację i byt całego państwa i którego zadaniem jest zastąpienie wyższych sfer społeczeństwa na Kresach, rekrutujących się z narodowości wrogiej, przez odpowiednie sfery narodowości rosyjskiej. Mojem zdaniem: nie. Jeżeli wykonanie zamierzeń tej wagi pozostawić środkom i zabiegom wyłącznie miejscowego gen.-gubernatora, i jeżeli ministerja bezpośrednio zainteresowane w sprawach agrarnych nie przyjdą z dostatecz-

na pomocą administracji miejscowej dla przeprowadzenia tego procesu, to można twierdzić z całą stanowczością, że środek ten, związany tyłoma niemi z bytem całego cesarstwa i dotyczący godności samego rządu rosyjskiego — pozostanie martwą literą. Według mego najgłębszego przekonania, jeżeli rząd zdecydował się na krok tej wagi, co prawo z 10 grudnia 1865 r., to wykonać je należy zgodnie, bez ustępstw, z konsekwencją niezbaczącą z raz obranej drogi, ażeby za pomocą jednomyślnych akcyj wszystkich organów państwowych zdławić już w zaraniu wszelkie przeszkody, trudności i intrygi, tak nieuniknione w walce na śmierć i życie dawnego pierwiastku z nowym stanem rzeczy. Nie należy zapominać, że ten dawny pierwiastek reprezentuje miejscową inteligencję, wychowaną w doktrynach jezuickich i z dawien dawna zaprawianą w rzemiośle buntowniczym. Nie ulega wątpliwości, że prawo z 10 grudnia 1865 r. jest środkiem dla Polaków fatalnym, wywołanym koniecznością dziejową.

Wstąpiwszy raz na tę drogę, niedoprowadzenie sprawy do zupełnych i rychłych wyników nie byłoby niczem usprawiedliwione — mówię zupełnych, gdyż nie może być mowy o żadnym polubownem załatwieniu sprawy, o żadnych pobażaniach, nawet w drodze wyjątków, ponieważ natchnęłyby one nowemi nadziejami serca Polaków i uskrzydliłyby ich marzenia, wywołując te same rezultaty, jakie widzieliśmy w przeszłości.

Co do samego programu wykonania prawa z 10 grudnia 1865 r., to zdaniem hr. Baranowa rola rządu nie powinna ograniczać się tylko na interwencji przy kupnie majątków przez osoby, którym prawo to przysługuje. Sama akcja osiedlenia wielkich obszarników rosyjskich nie rozwiązuje problemu rosyjskiego na Kresach. Zresztą i tych obszarników należy według następcy Kaufmana nie tylko osiedlić, ale stworzyć dla nich zakres działalności, odpowiadającej głównemu celowi rządu. Należy wprowadzić ich do instytucyj sądowych, samorządowych, porozmieszczać ich w gubernjalnych urzędach szlacheckich, stworzyć z nich przyszłych działaczy w przyszłych ziemstwach...¹⁾

Polacy jednakże szukali sposobów, ażeby wbrew ukazowi grudniowemu nie dopuścić do tego, by ich majątności przechodziły w ręce rosyjskie. Poniżej przytaczamy kilka przykładów z pośród tych, które wymieniły izby sądowe w komunikatach swych do gen.-gubernatora, a więc: 1) Właściciel ziemski oddaje majątek w dzierżawę, zawierając kontrakt na przeciąg czasu najdłuższy (lat 12), rzekomo dla wybudowania lub utrzymania jakiegoś zakładu przemysłowego w majątku dworskim, przyczem dzierżawca otrzymuje do dyspozycji wszystkie grunta i wszystkie objekty dochodowe bez wyraźnego określenia ilości dziesięcin. W końcu kontraktu znajduje się zobowiązanie wznowienia takowego na takich samych warunkach i przeważnie z tą samą osobą. 2) Jeden właściciel ziemski wydaje drugiemu bezterminową plenipotencją na administrowanie i rozporządzanie majątkami dworskimi z prawem zastawiania ich i zaciągania pożyczek na te majątki, z prawem postępowania jak ze swoją własnością. 3) Właściciele ziemscy zawierają umowy wsteczne, t. j. rzekomo zawarte na kilka dni lub miesięcy przed ukazaniem się ustawy zakazującej Polakom nabywania majątków. 4) Przed wybuchem powstania 1863 liczni właściciele ziemscy zawierali między sobą zobowiązania: rodzice z dziećmi, dzieci z rodzicami, mężowie z żonami i zresztą osoby sobie obce; na mocy takiej umowy na wypadek, gdy majątek jednej ze stron ulegnie skonfiskowaniu, to strona druga wystąpi z pretensjami, przekraczającemi wartość majątku.

Przykładów takich możnaby przytoczyć pokaźną ilość.

Ogółem drogą sprzedaży dobrowolnej przeszło w ręce Rosjan w okresie od 1864—1873 r. 648 majątków o ogólnej przestrzeni 560 561 dziesięcin²⁾.

¹⁾ K. G. G. 2550/1867.

²⁾ Ob. tabl. 6, str. 336.

8. Określenie pojęcia „osoby pochodzenia rosyjskiego“.

Chaos, panujący w dziedzinie pojęć „osoba rosyjskiego pochodzenia“, „osoba polskiego pochodzenia“, znalazł między innymi swój dobitny wyraz w sytuacji, jaka się wytworzyła wskutek szeregu próśb, skierowanych na najwyższe imię przez rozmaitych ludzi wyznania protestanckiego, ożenionych z Polakami, w celu uzyskania prawa nabycia majątku ziemskiego na zasadach ulgowych, w myśl ukazu z dnia 10 grudnia 1865 roku.

Decyzja Rady Ministrów z 30 czerwca 1868 roku uważa kwestję tę w zasadzie za zupełnie możliwą. W praktyce jednak wypłynęły rozmaite nieporozumienia. Nader charakterystyczną i typową w tym względzie była sprawa podpułkownika Hartinga, który sam będąc luteraninem, ożenionym z Polką, wystosował do cesarza na ręce sekretarza stanu hr. Dołgorukiego prośbę o udzielenie mu prawa na kupno majątku w gubernji mińskiej na zasadach ulgowych. Wypadek ten wywołał zasadniczą dyskusję na temat, czy ludziom tej kategorii co Harting przysługuje prawo z 10 grudnia 1865 r. Miński gubernator zakwestjonował przyznanie Hartingowi prawa ze względu na to, że dzieci jego pod wpływem matki wychowane będą w religji rzymsko-katolickiej. Wileński gen.-gubernator Potapow uważał natomiast, że prośbę Hartinga należy uwzględnić, ponieważ 1) prawa wyjątkowe, obowiązujące w gubernjach kresowych, nie zabraniają Rosjanom, ożenionym z Polkami, nabywać majątków i że nie istnieje żaden zakaz, wykluczający z pod tego prawa osoby, wychowujące dzieci w duchu religji katolickiej; 2) zakaz nabywania majątków „instrukcyjnych“ odnosi się wyłącznie do osób pochodzenia polskiego, nie dotycząc innych narodowości, bez względu na religję, czego potwierdzeniem jest postanowienie Rady Ministrów z 14 czerwca 1868 r., dopuszczające miejscowych chłopów katolików do kupowania ziemi w kraju „północno - zachodnim“.

Minister spraw wewnętrznych Timaszew w sprawie tej był jeszcze innego zdania. W liście do ks. Dołgorukiego uzasadnia swoje stanowisko tem, że przechodzenie majątku w ręce osób wyznania rzymsko-katolickiego, w razie, gdy jedno z rodziców jest Polakiem, sprzeciwia się zasadniczej myśli ukazu z 10 grudnia 1865 roku. Wprawdzie prawo późniejsze — postanowienie Komitetu Ministrów z dnia 14 czerwca 1868 roku — zezwala Rosjanom ożenionym z Polkami nabywać majątki w gubernjach kresowych, lecz są oni w innych warunkach. Ich dzieci według praw o związkach małżeńskich mogą być tylko prawosławne, a więc gdy odziedziczą majątek ziemski, przechodzi on w ręce prawosławne, a nie katolików, prawosławni zaś nie mogą być zaliczeni do osób polskiego pochodzenia¹⁾.

Wobec powyższego, prawa nabycia majątku instrukcyjnego Hartingowi nie przyznano.

Postanowienie Komitetu Ministrów z 14 czerwca 1868 r., na które powołuje się Timaszew, znajdujemy w dosłownym brzmieniu w piśmie jego do gen.-gubernatora wileńskiego z 30 czerwca 1868 r.

„Zgodnie z najwyższym rozkazem, wydanym na skutek memorjału waszej Ekscelelencji w sprawie pozwolenia prawosławnym i protestantom ożenionym z Polkami na nabywanie majątków w kraju zachodnim, miałem zaszczyt przedstawić opinję Pana w tym względzie Komitetowi Ministrów.

*) K., G. G. 2484/1873. Sbornik Post. Nr 128.

Po rozpatrzeniu owej sprawy Komitet Ministrów uznał, że ustawa z dnia 10 grudnia 1865 roku kategorycznie podkreśla, iż zabrania się nabywać majątki wyłącznie Polakom. Z tego względu, nie uznając konieczności starania się o zniesienie, nie istniejącego względem Rosjan ożenionych z Polkami, zakazu nabywania ziemi, Komitet Ministrów polecił mi donieść o powyższem Waszej Ekscelelencji¹⁾.

Po ogłoszeniu praw wyjątkowych niektórzy Polacy, przyjąwszy prawosławie, poczęli zwracać się do gen.-gubernatora z prośbami o pozwolenie nabywania własności ziemskiej na Kresach. Dla wyjaśnienia czy można Polakom prawomyślnym politycznie, którzy przyjęli prawosławie, przyznawać prawo nabywania własności ziemskiej w kraju z ulgami, przyznanymi przez regulamin z 5 marca 1864 roku, oraz prawo nabywania majątków podlegających przymusowej sprzedaży, jak również rządowej własności ziemskiej na prawach osiedlania się według par. 14 i 15 instrukcji z 23 lipca 1865 r., gen.-gubernator Potapow zwrócił się z zapytaniem do ministra dóbr państwa. Sprawa ta weszła pod obrady specjalnej komisji, powstałej w 1865 r. w której skład wchodził wyżsi urzędnicy państwowi oraz przedstawiciele zarządu generał-gubernatorstwa. W postanowieniach swych komisja wyjaśniła:

„Pod wyrazem „osoby polskiego pochodzenia“ należy rozumieć nie katolików wogóle, lecz tylko Polaków i ludzi urodzonych na zachodzie, którzy narodowo zasymilowali się z otoczeniem polskim. Chociaż z prawnego punktu widzenia zwrot ten może się wydać nieściśłym, w życiu praktycznym jednak nie wzbudził on dotychczas żadnych wątpliwości; przytem prawo wyklucza całkowicie kwestję wyznaniową, gdyż byłoby rzeczą nader niesprawiedliwą wytwarzać antagonizm między właścicielami, opierając się na względach religijnych, a nie politycznych“.

Wobec wyjaśnienia komisji, że podstawą w tej sprawie ma być narodowość a nie religja, minister dóbr państwa uważa, że przejście osoby pochodzenia polskiego na prawosławie nie usuwa jej pod względem prawnym z pod działania ustawy z 10 grudnia 1865 r.

„Z chwila, gdy następne pokolenie — wyjaśnia minister dóbr państwa Zielony — wychowane w wierze prawosławnej przyswoi sobie z biegiem czasu narodowość rosyjską, tak samo jak przodkowie wielu z obecnych właścicieli ziemskich Polaków, niegdyś Rosjanie, stopniowo spolonizowali się po przejściu z prawosławia na religję katolicką, zrówna się w prawach przysługującym Rosjanom. Należy jednakże pamiętać, że istotna zmiana narodowości nie może być bezpośrednim i natychmiastowym wynikiem zmiany religji, wymaga ona dłuższego czasu dla ostatecznego wyzbycia się poglądu, tendencji i języka“.

Wskutek powyższego osoby pochodzenia polskiego, które nawet przeszły na prawosławie, nie mogą w żaden sposób nabywać własności ziemskiej²⁾.

Jeden z przewodniczących izb sądowych zwrócił uwagę gen.-gubernatora Kaufinana na fakt, że w jego okręgu zaczęły napływać do sądu w większej ilości oświadczenia właścicieli ziemskich o zawarciu aktów kupna z chłopami, którym odprzedali części ziemi wielkości od 30 do 70 dziesięcin.

W odpowiedzi na to gen.-gubernator w poufnym okólniku z 14 kwietnia 1866 roku do podległych mu gubernatorów oznajmia:

„Uważam za konieczne wyjaśnić, że zgodnie z istotą rozkazu najwyższego z 10 grudnia 1865 roku prawo nabywania gruntów w kraju zachodnim przysługuje tylko Rosjanom wyznania prawosławnego i protestanckiego. Poza tem biorąc pod uwagę, że nabywanie przez

1) Sbornik Post. Nr 93.

2) Sbornik Post. Nr 121.

włościan katolików większych polaci ziemi mogłoby doprowadzić z czasem do powstania t. zw. drobnej szlachty, którą rząd usilnie starał się wytepić, nie należy wspierać procesu przechodzenia ziemi w ręce włościan katolików. Nie znaczy to bynajmniej, że chcę stawać na przeszkodzie rozszerzaniu się własności chłopskiej; tylko w tym wypadku pozwalam na transakcje, które w rezultacie przyczynią się do przechodzenia własności ziemskiej w ręce chłopów, jeżeli miejscowi komisarze dla spraw włościańskich zaświadczą, iż chłopci nabywają je tylko dlatego, ażeby poprawić swój byt. Podobne transakcje można tolerować, tem bardziej, że ukaz z 10 grudnia 1865 roku nie zabrania nabywania ziemi chłopom, lecz wyłącznie osobom pochodzenia polskiego, do których, biorąc rzecz ściśle, nie mogą chłopci tutejsi być zaliczeni. Co się zaś tyczy ustępowania ziemi chłopom rosyjskim, tem bardziej nie widzę powodu stawania temu na przeszkodzie".

W tej samej sprawie Czertkow, przewodniczący Centralnej Komisji, specjalnie powołanej do oszacowania majątków, podlegających sprzedaży przymusowej na Kresach, w okólniku również poufnym, skierowanym do gubernatorów 4 października 1867 roku poleca: „... zaprzestać wydawania chłopom świadectw na kupno ziemi, przyczem należy zwrócić uwagę komisarzom dla spraw włościańskich, że rozporządzenie gen.-gubernatora z 14 kwietnia 1866 r. nie tylko dotyczy majątków podlegających sprzedaży przymusowej, ale stosuje się do wszystkich innych kategorii własności ziemskiej".

Wkrótce po tem gen.-gubernatorstwo wileńskie zwróciło się do rządu w Petersburgu z propozycją rozciągnięcia i na chłopów katolików działania części ustawy z 10 grudnia 1865 roku, dotyczącej zakazu nabywania ziemi na Kresach. Na rozkaz cesarza Komitet Ministrów zajął się tą kwestją. Po dłuższem rozpatrzeniu doszedł do wniosku, że ukaz grudniowy „zarówno co do swego dosłownego brzmienia jak i zapatrywania komisji, w tym celu specjalnie zwołanej, dotyczy wyłącznie obywateli ziemskich, a nie chłopów. Zdając sobie sprawę, że rozciągnięcie powyższego zakazu i na chłopów katolików w kraju zachodnim byłoby połączone z rozszerzeniem ustawy z 10 grudnia 1865 r. i wprowadziłoby pierwiastek rozdwojenia wśród włościanstwa na gruncie religij, Komitet Ministrów postanowił odrzucić tę propozycję tem bardziej, że na nabywców Rosjan z pośród włościanstwa liczyć nie było można".

9 Zakończenie.

O dalszych zamierzeniach rządu w sprawie osiedlania rosyjskich właścicieli ziemskich na Kresach informuje memoriał gen.-gubernatora Potapowa do ministra dóbr państwa z 24 lutego 1871 r., z którego przytaczamy urywek poniższy:

„Obecnie prawie wszystkie rządowe majątki mają już swoje określone przeznaczenie, a tymczasem liczba osób, mająca prawo do otrzymania ziemi, stale wzrasta. Wzmocnienie ostateczne rosyjskiego stanu posiadania w północno-zachodnim kraju jest jednak rzeczą konieczną, tem bardziej, że dotychczas wielu obcokrajowców i Niemców, których osiedlenie się nie ułatwia rusyfikacji kraju, nabywało posiadłości ziemskie, uważam więc za rzecz konieczną nabywanie przez rząd prywatnej własności dla sprzedaży jej ludziom, którym przysługuje prawo nabywania ziemi na warunkach ulgowych.

Ponieważ prawie niemożliwą jest rzeczą, by skarb mógł nabywać majątki od osób prywatnych za wspólną zgodą, to znajduję, że jest zupełnie stosowne w razie niepowodzenia licytacji na majątki sprzedawane za długi, sprzedać je przymusowo, na podstawie najwyższego rozkazu z 10 grudnia 1865 roku, a w razie niepowodzenia pierwszej licytacji skarb państwa zabiera te majątki dla siebie celem sprzedaży ich na mocy instrukcji z dn. 23 lipca 1865 roku".

Przytem gen. Potapow zwrócił się do cesarza z prośbą o utworzenie specjalnej komisji dla osądzenia kwestji, co do dalszego wzmocnienia i powiększenia w kraju rosyjskiego stanu posiadania. Komisja taka istotnie powstała w Petersburgu i w skład jej wchodziło: przedstawiciele Ministerjum Finansów, Sprawiedliwości, Dóbr Państwa, Spraw Wewnętrznych oraz gen. gubernatorstwa wileńskiego i kijowskiego pod przewodnictwem sekretarza stanu Nabokowa.

Dnia 20/IX 1871 r. na jednym z posiedzeń komisji kierownik ministerjum finansów zakomunikował swój pogląd na wniosek Potapowa. Oznajmia on, że doświadczenie pouczyło, iż cała sprawa osiedlania na Kresach nie osiąga celu i obarcza niepotrzebnie i bezcelowo Skarb Państwa. Minister spraw wewnętrznych nie zgadzał się z opinią kierownika finansów. Uważał ze swej strony, że kwestja rosyjskiego posiadania ziemskiego jest zjawiskiem nie przypadkowym, lecz istotną potrzebą państwową. Od niej zależy przyszły spokój kraju i umocnienie w nim prawidłowego rozwoju zasad przyjętych w całym państwie, a dotąd tu niezastosowanych. Jeżeli doświadczenie wykazało bezcelowość niektórych środków, to zdaniem ministra spraw wewnętrznych należy wyszukiwać nowe, bardziej skuteczne sposoby do urzeczywistnienia tak jasno sformułowanych zamierzeń rządu.

Na tem dyskusję przerwano...

Poza nadaniami Katarzyny i Pawła, poza osiedlaniem Rosjan na podstawie instrukcji z 23 lipca 1865 r., przymusową sprzedażą na mocy ukazu z 10 grudnia 1865 i kolonizacją przez chłopów, sprowadzonych z wewnętrznych gubernij cesarstwa oraz miejscowych chłopów prawosławnych i staroobrzędowców, według ukazu z 26 listopada 1864 r. — istniała jeszcze inna droga, na której odbywało się przechodzenie ziemi w gubernji grodzieńskiej, wileńskiej i mińskiej w ręce prawosławne, a mianowicie — na podstawie aktu Aleksandra II z dnia 19 lutego roku 1861 — uwłaszczenie chłopów, między którymi były wielkie masy prawosławnych. Sprawa ta nie jest uwzględniona w pracy niniejszej, gdyż opracowywanie odnośnych materiałów musiało być przerwane w lipcu 1920 roku w związku z zawieszeniem pracy w archiwach wileńskich na skutek ofensywy bolszewickiej; z tych samych względów nie opracowany został okres po r. 1875.

Tabl. 1. Nadania za czasów Katarzyny II i Pawła I.

Lata 1793—1800.

Gubernje	O g ó ł e m			Za Katarzyny II			Za Pawła I		
	Obdaro- wanych	Dusz darowa- nych	Prze- ciętnie na jedno nadanie dusz	Obdaro- wanych	Dusz darowa- nych	Prze- ciętnie na jedno nadanie dusz	Obdaro- wanych	Dusz darowa- nych	Prze- ciętnie na jedno nadanie dusz
Ogółem w 3 gub.:	85 ^a	80 661	949	43	54 730	1 273	42	25 931	617
Wileńska	7	5 319	760	2	1 173	586	5	4 146	829
Grodzińska	31	33 052	1 066	5	15 247	3 049	26	17 805	685
Mińska	47	42 290	900	36	38 310	1 064	11	3 980	362

a) Właściwie 83, gdyż dwaj otrzymali majątki dwukrotnie.

Tabl. 2. Własność ziemska w roku 1863
według wyznań właścicieli.

Gubernje Powiaty	Ogółem	Kato- licy	Prawo- sławni	Prote- stanci	Maho- meta- nie	Kato- licy	Prawo- sławni	Prote- stanci	Maho- meta- nie
		Liczby bezwzględne					O d s e t k i		
Ogółem w 3 gub.	w. 12 751 m. 13 228 d. 10 006 372	12 451 12 830 8 507 785	171 173 616 935	46 140 869 761	83 85 1 189 1	97,6 97,0 85,0	1,3 1,3 6,2	0,4 1,1 8,7	0,7 0,6 0,1
Wileńska	w. 3 101 m. 4 055 d. 2 371 959	3 675 3 917 2 255 061	41 40 32 894	13 24 73 345	72 74 10 659	93,7 95,6 95,1	1,1 1,0 1,4	0,3 0,6 3,1	1,9 1,8 0,4
Dzisna	w. 501 m. 509 d. 289 810	495 503 286 615	6 6 3 195	— — —	— — —	98,8 98,8 98,9	1,2 1,2 1,1	— — —	— — —
Lida	w. 485 m. 539 d. 368 842	469 519 325 183	5 4 998	2 12 41 378	9 4 1 283	96,7 96,4 88,2	1,0 0,7 0,3	0,4 2,2 11,2	1,9 0,7 0,3
Oszmiana	w. 857 m. 893 d. 447 236	830 862 402 218	5 5 20 719	1 1 19 443	21 25 4 856	96,8 96,5 89,9	0,6 0,6 4,6	0,1 0,1 4,4	2,5 2,8 1,1
Święciany	w. 464 m. 469 d. 254 429	446 450 250 470	8 7 1 675	3 4 1 861	7 8 423	96,1 95,9 98,5	1,7 1,5 0,7	0,7 0,9 0,7	1,5 1,7 0,1
Troki	w. 555 m. 597 d. 181 462	515 555 170 204	6 6 1 590	3 3 5 791	31 33 3 877	92,8 93,0 93,8	1,1 1,0 0,9	0,5 0,5 3,2	5,6 5,5 2,1
Wilejka	w. 426 m. 433 d. 434 425	414 421 429 139	6 6 2 710	2 2 2 356	4 4 220	97,2 97,2 98,8	1,4 1,4 0,6	0,5 0,5 0,5	0,9 0,9 0,1
Wilno	w. 513 m. 615 d. 395 755	506 607 391 232	5 6 2 007	2 2 2 516	— — —	98,6 98,7 98,9	1,0 1,0 0,5	0,4 0,3 0,6	— — —
Grodzińska	w. 5 539 m. 5 612 d. 2 003 648	5 506 5 579 1 947 063	33 33 56 583	— — —	— — —	99,4 99,4 97,2	0,6 0,6 2,8	— — —	— — —
Białystok	w. 647 m. 654 d. 197 583	644 651 176 155	3 3 21 428	— — —	— — —	99,5 99,5 89,2	0,5 0,5 10,8	— — —	— — —

U w a g a. w—oznacza właścicieli, m—majątki, d—dziesięciny.

W chwili, gdy praca niniejsza ukazuje się w druku, pragnę spełnić miły obowiązek i złożyć podziękowanie tym wszystkim, którzy w ten lub inny sposób okazali mi pomoc.

Dziękuję więc panu Wacławowi Studnickiemu i pani Janinie Kozłowskiej-Studnickiej za uprzedzenie mi korzystania z materiałów, znajdujących się w podległych Im archiwach wileńskich; panu Władysławowi Studnickiemu, naczelnikowi Wydziału Statystycznego b. Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, który w uznaniu ważności zamierzonego przeze mnie wypełnienia luki w polskiej literaturze społeczno-gospodarczej, jaką stanowił brak źródłowej pracy o powstawaniu rosyjskiej własności ziemskiej na Kresach, pozostawił mi, jako urzędnikowi tegoż Wydziału, dość czasu na poszukiwanie i zbieranie odnośnych materiałów archiwalnych.

Materiały te leżały przez dwa lata, nawpół opracowane, gdyż względy materialne zmusiły mnie do podjęcia innej pracy, leżałyby może jeszcze i dłużej, gdyby nie współpraca łaskawie zaofiarowana mi przez panią d-rówą Jadwigę Łuczyńską i panią Amelję Schmidtową, którym na tem miejscu serdecznie dziękuję.

Dziękuję wreszcie panu Edwardowi Maliszewskiemu za to, że zechciał wziąć na siebie kontrolę brzmienia nazwisk i nazw geograficznych, pracą moją objętych, oraz panu Stefanowi Szulcowi i pani Marji Gieysztor za gorliwe zajęcie się wydaniem „Genezy rosyjskiej własności ziemskiej na Kresach”.

W. Schmidt.

Tabl. 2. Własność ziemska w roku 1863 (c. d.) według wyznań właścicieli.

Gubernje Powiaty	Ogółem	Kato-licy	Prawo-ślawni	Prote-ſtanci	Maho-meta-nie	Kato-licy	Pra-wo-ślawni	Prote-ſtanci	Maho-meta-nie
		Liczby bezwzględne				Od setki			
Bielsk. w.	2 446	2 443	3	—	—	99,9	0,1	—	—
Bielsk. m.	2 456	2 453	3	—	—	99,9	0,1	—	—
Bielsk. d.	146 465	145 774	691	—	—	99,5	0,5	—	—
Brześć w.	196	192	4	—	—	98,0	2,0	—	—
Brześć m.	202	198	4	—	—	98,0	2,0	—	—
Brześć d.	337 070	327 333	9 737	—	—	97,1	2,9	—	—
Grodno w.	758	752	6	—	—	99,2	0,8	—	—
Grodno m.	762	756	6	—	—	99,2	0,8	—	—
Grodno d.	216 667	211 863	4 804	—	—	97,8	2,2	—	—
Kobryń w.	435	424	11	—	—	97,5	2,5	—	—
Kobryń m.	448	438	10	—	—	97,8	2,2	—	—
Kobryń d.	350 008	334 328	15 680	—	—	95,5	4,5	—	—
Prużana w.	262	261	1	—	—	99,6	0,4	—	—
Prużana m.	269	268	1	—	—	99,6	0,4	—	—
Prużana d.	184 728	183 266	1 462	—	—	99,2	0,8	—	—
Ślonim w.	295	294	1	—	—	99,7	0,3	—	—
Ślonim m.	307	305	2	—	—	99,3	0,7	—	—
Ślonim d.	327 932	327 532	400	—	—	99,9	0,1	—	—
Sokołka w.	246	245	1	—	—	99,6	0,4	—	—
Sokołka m.	249	248	1	—	—	99,6	0,4	—	—
Sokołka d.	33 082	33 012	70	—	—	99,8	0,2	—	—
Wołkowysk w.	254	251	3	—	—	98,8	1,2	—	—
Wołkowysk m.	265	262	3	—	—	98,9	1,1	—	—
Wołkowysk d.	210 113	207 802	2 311	—	—	98,9	1,1	—	—
Mińska w.	3 411	3 270	97	33	11	95,9	2,8	1,0	0,3
Mińska m.	3 561	3 334	100	118	11	93,6	2,8	3,3	0,3
Mińska d.	5 630 765	4 305 659	527 458	796 416	1 232	76,5	9,4	14,1	0,0
Bobrujsk w.	356	325	24	7	—	91,3	6,7	2,0	—
Bobrujsk m.	368	315	24	29	—	85,6	6,5	7,9	—
Bobrujsk d.	838 969	483 382	118 863	236 724	—	57,6	14,2	28,2	—
Borysów w.	509	496	8	5	—	97,4	1,6	1,0	—
Borysów m.	509	496	8	5	—	97,4	1,6	1,0	—
Borysów d.	623 048	451 069	131 417	40 562	—	72,4	21,1	6,5	—
łhumeń w.	798	779	12	7	—	97,6	1,5	0,9	—
łhumeń m.	807	779	14	14	—	96,6	1,7	1,7	—
łhumeń d.	677 315	583 471	25 496	68 348	—	86,1	3,8	10,1	—
Mińsk w.	735	720	9	6	—	98,0	1,2	0,8	—
Mińsk m.	741	720	9	12	—	97,2	1,2	1,6	—
Mińsk d.	409 623	372 246	3 765	33 612	—	90,9	0,9	8,2	—
Mozyrz w.	98	81	16	1	—	82,7	16,3	1,0	—
Mozyrz m.	108	82	14	12	—	75,9	13,0	11,1	—
Mozyrz d.	1 052 419	672 727	103 212	276 480	—	63,9	9,8	26,3	—
Nowogródek w.	429	412	4	4	9	96,1	0,9	0,9	2,1
Nowogródek m.	498	474	3	12	9	95,2	0,6	2,4	1,8
Nowogródek d.	267 480	229 271	966	36 266	977	85,7	0,4	13,5	0,4
Pińsk w.	188	180	8	—	—	95,7	4,3	—	—
Pińsk m.	182	175	7	—	—	96,2	3,8	—	—
Pińsk d.	714 756	696 180	18 576	—	—	97,4	2,6	—	—
Rzeczyca w.	120	107	12	1	—	89,2	10,0	0,8	—
Rzeczyca m.	134	117	16	1	—	87,3	11,9	0,8	—
Rzeczyca d.	745 038	616 286	120 520	8 232	—	82,7	16,2	1,1	—
Śluck w.	178	170	4	2	2	95,6	2,2	1,1	1,1
Śluck m.	214	176	5	31	2	82,3	2,3	14,5	0,9
Śluck d.	302 117	201 027	4 643	96 192	255	66,6	1,5	31,8	0,1

Tabl. 3. Kolonizacja rosyjska. Lata 1864—1873.

Gubernje Powiaty Lata	Rodzin	Dusz	Prawo-ślawnych	Staro-obrzę-dowców	Prze-strzeń w dziesię-cinach	Liczba dziesięcin na 1 rodzinę
<i>Według powiatów</i>						
Wileńska	1 737	8 198	3 781	4 417	22 147	13
Dziſna	244	1 305	498	807	3 061	12
Lida	96	394	357	37	983	10
Oszmiana	75	388	30	358	537	20
Święciany	319	1 571	330	1 241	3 736	12
Troki	612	2 579	1 467	1 112	7 919	13
Wilejka	43	212	33	179	723	17
Wilno	348	1 749	1 066	683	4 188	12
Grodzieńska	254	1 477	1 393	—	4 121	16
Białystok	16	114	114	—	356	22
Bielsk	12	75	75	—	254	21
Brześć	40	230	230	—	653	16
Grodno	5	25 ^a	24	—	117	23
Kobryń	160	917 ^b	905	—	2 386	15
Prużana	9	56 ^c	8	—	98	11
Ślonim	6	27 ^d	25	—	121	20
Sokołka	—	—	—	—	—	—
Wołkowysk	6	33 ^e	12	—	136	23
<i>Według lat</i>						
Wileńska	1 737	8 198	3 781	4 417	22 147	13
1864	40	205	5	200	413	10
1865	437	2 205	1 017	1 189	4 934	11
1866	547	2 612	1 469	1 143	7 494	14
1867	542	2 376	888	1 488	6 654	12
1868	147	710	349	361	2 313	16
1869	20	70	42	28	284	14
1870	1	3	3	—	9	9
1871	1	8	—	8	19	19
1872	2	8	8	—	27	14
1873	—	—	—	—	—	—
Grodzieńska	254	1 477	1 393	—	4 121	16
1864	36	233 ^f	212	—	534	15
1865	38	252 ^g	204	—	748	20
1866	99	595 ^h	591	—	1 355	14
1867	34	194 ⁱ	163	—	411	12
1868	31	150 ^k	142	—	701	23
1869	14	45 ^l	43	—	318	23
1870	—	—	—	—	—	—
1871	—	—	—	—	—	—
1872	—	—	—	—	—	—
1873	2	8	8	—	54	27

a-e W tem katolików 83, a mianowicie: a-1, b-12, c-48, d-2, e-20; luteranin c-1.
f-l W tem katolików 83, a mianowicie: f-20, g-48, h-4, i-1, k-8, l-2; luteranin f-1.

Według powiatów. Tabl. 3a. Kolonizacja rosyjska. Lata 1864—1873.

Gubernja Powiaty	Mężczyzn			Prze-strzeń w dziesięcinach	Liczba dziesięcin na 1 mężczyznę
	Ogółem	Prawo-ślawnych	Staroobrzę-dowców		
Mińska	9 149	9 055	94	20 643 ^b	2
Bobrujsk	843	839	4	2 212	3
Borysów	823	817	6	3 351	4
łhumeń	369	369	—	440	1
Mińsk	968	968	—	2 039	2
Mozyrz	1 710	1 710	—	3 235	2
Nowogródek	973	945	30	1 177	1
Pińsk	443	443	—	1 025	2
Rzeczyca	1 507	1 455	52	5 367	4
Śluck	1 513	1 511	2	1 251	1

a W wykazie gubernji mińskiej podano tylko liczbę dusz płci męskiej z podziałem na wyznania, oraz liczbę dziesięcin, przypadającą na 1 mężczyznę.

b W tem 496 dziesięcin w pow. mińskim i rzeczyckim, należących do 28 rodzin prawosławnych w ilości 144 dusz, osiedlonych na gruntach drobnej szlachty polskiej, wywiezionej do Rosji za udział w powstaniu.

U w a g a. Wobec różnorodności materiału nie można było objąć wszystkich trzech gubernji w jednej tablicy.

Tabl. 4. Majątki sprzedane na mocy Instrukcji z 23 lipca 1865 r.

Według powiatów.		Lata 1866—1873.			
Gubernje	Na-	Mająt-	Przestrzeń	Wartość	Cena
Powiaty	bywców	ków	w dziesię-	ogólna	dziesię-
			cinach		cin
				w r u b l a c h	
Ogółem w 3 gubernjach . . .	373	409	163 238	1 421 102	9
Wileńska	107	116	32 373	299 218	9
Dzisna	7	8	2 560	14 569	6
Lida	22	22	10 199	106 274	10
Oszmiana	27	30	4 724	34 566	7
Święciany	4	4	404	5 050	13
Troki	14	18	4 822	54 087	11
Wilejka	15	15	5 567	37 815	7
Wilno	18	19	4 097	46 857	11
Grodzińska	129	149	58 984	768 923	13
Białystok	4	6	679	15 092	22
Bielsk	11	11	1 894	23 836	13
Brześć	6	7	2 753	23 416	8
Grodno	9	9	11 949	301 600	25
Kobryń	13	14	9 555	53 814	6
Prużana	8	9	3 545	31 435	9
Stonim	25	33	11 948	105 922	9
Sokółka	21	22	5 091	67 006	13
Wołkowysk	32	38	11 570	146 802	13
Mińska	137	144	71 881	352 961	5
Bobrujsk	8	8	5 222	17 015	3
Borysów	23	24	8 780	40 822	5
Ihumeń	24	24	16 040	73 082	5
Mińsk	24	26	8 206	76 729	9
Mozyrz	6	7	5 923	20 832	3
Nowogródek	17	19	4 053	47 285	12
Pińsk	10	10	15 582	33 153	2
Rzeczycza	12	12	3 450	13 499	4
Stuck	13	14	4 625	30 544	7

Tabl. 4a. Majątki sprzedane na mocy Instrukcji z 23 lipca 1865 r.

Według lat.		Lata 1866—1873.			
Gubernje	Na-	Mająt-	Przestrzeń	Wartość	Cena
Lata	bywców	ków	w dziesię-	ogólna	dziesię-
			cinach		cin
				w r u b l a c h	
Ogółem w 3 gubernjach	373 ^a	409	163 238	1 421 102	9
1866	1	1	233	3 507	15
1867	18	20	8 707	105 504	12
1868	73	85	32 293	305 135	9
1869	98	104	36 912	261 487	7
1870	134	144	57 109	331 837	6
1871	34	35	19 270	358 577	19
1872	14	14	7 582	39 952	5
1873	6	6	1 132	15 103	13
Wileńska	107	116	32 373	299 218	9
1866	1	1	233	3 507	15
1867	—	—	—	—	—
1868	7	9	1 767	17 296	10
1869	11	11	2 524	30 706	12
1870	70	77	23 895	185 737	8
1871	10	10	2 348	42 512	18
1872	4	4	958	7 459	8
1873	4	4	648	12 001	19
Grodzińska	134^a	149	58 984	768 923	13
1866	—	—	—	—	—
1867	18	20	8 707	105 504	12
1868	50	58	19 661	205 780	10
1869	27	30	10 212	95 889	8
1870	17	18	3 029	31 961	11
1871	11	12	10 775	295 510	27
1872	9	9	6 116	31 177	5
1873	2	2	484	3 102	6
Mińska	137	144	71 881	352 961	5
1866	—	—	—	—	—
1867	—	—	—	—	—
1868	16	18	10 865	82 059	8
1869	60	63	24 176	134 892	6
1870	47	49	30 185	114 139	4
1871	13	13	6 147	20 555	3
1872	1	1	508	1 316	3
1873	—	—	—	—	—

^a Faktyczna liczba właścicieli jest mniejsza o 5, gdyż 5 osób nabyło majątki w gub. grodzińskiej dwukrotnie w różnych latach.

Tabl. 5. Majątki przymusowo sprzedane

Według powiatów.

№ porządkowy	Gubernje Powiaty	O g ó ł e m				
		Nabyw- ców	Mająt- ków	Przestrzeń w dziesięcinach	Wartość	Cena
					ogólna	dziesię- ciny
w rublach						
	Ogółem w 3 gubernjach . . .	164	209	288 239	3 387 007	12
I	Wileńska	75	102	120,397	1 642 423	14
1	Dziszna	8	9	6 778	119 857	18
2	Lida	15	19	12 274	218 231	18
3	Oszmiana	13	17	38 219	482 513	13
4	Święciany	6	10	9 270	120 870	13
5	Troki	16	25	23 064	353 142	15
6	Wilejka	8	10	5 768	65 017	11
7	Wilno	9	12	25 024	282 793	11
II	Grodzieńska	51	59	67 209	982 513	15
1	Białystok	5	5	5 025	116 250	23
2	Bielsk	6	11	4 468	141 421	32
3	Brześć	9	10	25 841	273 352	11
4	Grodno	3	3	223	15 361	69
5	Kobryń	11	11	13 240	202 580	15
6	Prużana	1	1	207	7 500	6
7	Słonim	4	5	10 357	110 355	11
8	Sokółka	6	6	784	29 205	37
9	Wołkowysk	6	7	7 064	86 489	12
III	Mińska	38	48	100 633	762 071	8
1	Bobrujsk	4	5	31 859	201 083	6
2	Borysów	3	4	14 898	152 500	10
3	Ihumeń	6	8	3 932	23 565	6
4	Mińsk	9	12	9 008	90 612	10
5	Mozyrz	2	2	17 922	65 032	4
6	Nowogródek	9	9	6 061	81 135	13
7	Pińsk	1	3	10 660	56 000	5
8	Rzeczycza	1	1	2 061	4 144	2
9	Słuck	3	4	4 232	88 000	21

na mocy ukazu z 10 grudnia 1865.

Lata 1866—1873.

Sprzedane przez samego właściciela					Sprzedane przez rząd					№ porządkowy
Nabyw- ców	Mająt- ków	Przestrzeń w dziesię- cinach	Wartość	Cena	Nabyw- ców	Mająt- ków	Przestrzeń w dziesię- cinach	Wartość	Cena	
			ogólna	dziesię- ciny				ogólna	dziesię- ciny	
w rublach					w rublach					
87	127	243 246	2 874 604	12	77	82	44 993	512 403	11	
37	61	106 256	1 454 591	14	38	41	14 141	187 832	13	I
4	4	5 785	99 647	17	4	5	993	20 210	20	1
5	7	7 785	146 200	19	10	12	4 489	72 031	16	2
5	10	36 305	455 835	13	8	7	1 914	26 678	14	3
3	7	7 713	106 020	14	3	3	1 557	14 850	9	4
12	21	21 605	326 130	15	4	4	1 459	27 012	18	5
1	2	2 250	40 000	18	7	8	3 518	25 017	7	6
7	10	24 813	280 759	11	2	2	211	2 034	10	7
32	39	54 084	762 242	14	19	20	13 125	220 271	17	II
4	4	3 763	84 000	22	1	1	1 262	32 250	25	1
4	8	4 254	137 512	32	2	3	214	3 909	18	2
5	6	23 536	256 780	11	4	4	2 305	16 572	7	3
2	2	173	14 650	85	1	1	50	711	14	4
3	3	4 485	40 500	18	8	8	8 755	162 080	18	5
1	1	207	7 500	4	—	—	—	—	—	6
3	4	9 930	107 000	11	1	1	427	3 355	8	7
5	5	749	28 500	38	1	1	35	705	20	8
5	6	6 987	85 800	12	1	1	77	689	9	9
18	27	82 906	657 771	8	20	21	17 727	104 300	6	III
2	3	25 540	182 000	7	2	2	6 319	19 083	3	1
3	4	14 898	152 500	10	—	—	—	—	—	2
1	3	3 497	15 500	4	5	5	435	8 065	18	3
4	6	4 596	59 771	13	5	6	4 412	30 841	7	4
1	1	17 831	65 000	4	1	1	91	32	0,35	5
3	3	1 652	39 000	24	6	6	4 409	42 135	9	6
1	3	10 660	56 000	5	—	—	—	—	—	7
—	—	—	—	—	1	1	2 061	4 144	2	8
3	4	4 232	88 000	21	—	—	—	—	—	9

Tabl. 6. Sprzedaż

Według powiatów.

Nr. porządkowy	Gubernje Powiaty	O g ó l e m				
		Nabyw- ców	Mają- tków*)	Przestrzeń w dziesiąt- kach	Wartość ogólna	Cena dzie- sięciny
	Ogółem w 3 gubernjach . . .	710	648	560 561	6 728 960	12
I	Wileńska	171	189	83 969	1 582 174	19
1	Dziśna	15	17	4 690	68 056	15
2	Lida	15	21	11 213	150 779	13
3	Oszmiana	33	31	10 647	359 092	34
4	Święciany	20	23	14 044	203 432	14
5	Troki	22	25	14 746	301 299	20
6	Wilejka	28	30	6 510	68 528	11
7	Wilno	38	42	22 119	430 988	19
II	Grodzińska	99	118	161 130	3 290 326	20
1	Białystok	11	12	10 463	302 364	29
2	Bielsk	8	12	5 632	135 684	24
3	Brześć	19	25	59 115	1 125 122	19
4	Grodno	6	6	6 455	128 285	20
5	Kobryń	22	27	22 871	447 003	19
6	Prużana	10	11	26 026	540 728	22
7	Słomim	6	7	17 695	305 886	17
8	Sokółka	9	10	5 222	156 892	30
9	Wołkowysk	8	8	7 651	148 362	19
III	Mińska	440	341	315 462	1 857 460	6
1	Bobrujsk	148	68	50 961	76 965 ^a	3
2	Borysów	23	23	59 268	163 603 ^b	4
3	Ihumeń	63	66	15 908	85 065 ^c	10
4	Mińsk	31	33	16 431	72 140 ^d	15
5	Mozyrz	14	14	77 290	236 016 ^e	5
6	Nowogródek	41	39	9 861	82 060 ^f	13
7	Pińsk	95	73	13 802	27 366 ^g	13
8	Rzeczyca	17	16	68 790	181 800 ^h	4
9	Słuck	8	9	3 151	9 350 ⁱ	11

*) Majątki sprzedawane były nieraz częściowo kilku nabywcom; liczby podane odpowiadają liczbie parceli, a nie całkowitych majątków.
^{a-i} sumy niekompletne, gdyż w wykazach brak było danych; nie uwzględniono ceny: ^a 28 363 dziesiącin, ^b—14 104, ^c—7 461, ^d—11 550, ^e—31 811, ^f—3 480, ^g—11 715, ^h—28 226, ⁱ—2 331 dziesiącin.

dobrowolna.

Lata 1864—1873.

Nr. porządkowy	Z wolnej tranzakcji					Z licytacji					Nr. porządkowy
	Nabyw- ców	Mają- tków	Przestrzeń w dziesiąt- cinach	Wartość ogólna	Cena dzie- sięciny	Nabyw- ców	Mają- tków	Przestrzeń w dziesiąt- cinach	Wartość ogólna	Cena dzie- sięciny	
	419 ^a	394 ^a	323 994 ^a	4 647 175 ^a	14	109 ^a	120 ^a	97 526 ^a	1 158 690 ^a	12	
	107	118	38 139	756 110	20	64	71	45 830	826 064	18	I
	5	6	914	21 078	23	10	11	3 776	46 978	12	1
	7	10	5 630	61 600	11	8	11	5 583	89 179	16	2
	22	20	1 967	44 373	23	11	11	8 680	314 719	36	3
	12	15	6 011	128 968	21	8	8	8 033	74 464	9	4
	18	21	10 487	244 496	23	4	4	4 259	56 803	13	5
	16	18	1 886	20 797	11	12	12	4 624	47 731	10	6
	27	28	11 244	234 798	21	11	14	10 875	196 190	18	7
	72	88	147 590	3 108 330	21	27	30	13 540	181 996	13	II
	10	11	10 210	298 863	29	1	1	253	3 501	14	1
	6	10	3 599	115 014	32	2	2	2 033	20 670	10	2
	16	20	58 139	1 106 005	21	3	5	976	19 117	19	3
	4	4	5 413	100 900	19	2	2	1 042	27 385	26	4
	12	16	17 472	375 806	21	10	11	5 399	71 197	13	5
	9	10	25 923	537 114	21	1	1	103	3 614	35	6
	5	6	17 669	305 656	17	1	1	26	230	9	7
	7	8	5 024	149 922	30	2	2	198	6 970	35	8
	3	3	4 141	119 050	29	5	5	3 510	29 312	8	9
	240 ^a	188 ^a	138 265 ^a	782 735 ^a	6	18 ^a	19 ^a	38 156 ^a	151 630 ^a	4	III
	62	36	13 991	61 158	4	4	4	8 607	15 807	2	1
	3	3	22 203	103 272	5	5	5	22 961	60 331	3	2
	28	30	8 156	84 270	10	1	1	291	795	3	3
	8	8	3 964	70 175	18	1	1	917	1 965	2	4
	7	7	44 103	220 515	5	1	1	1 376	15 501	11	5
	34	30	3 199	33 985	11	4	5	3 182	48 075	15	6
	87	65	2 081	27 310	13	1	1	6	56	9	7
	10	8	40 564	181 800	4	—	—	—	—	—	8
	1	1	4	250	62	1	1	816	9 100	11	9

^a Sumy niekompletne, gdyż w mińskiej gub. brak było w wykazach podziału na sprzedaż z wolnej tranzakcji i z licytacji pewnej części majątków w latach 1870, 1871, 1872 i 1873.

Tabl. 6a. Sprzedaż

Według lat.

№ porządkowy	Gubernje Powiaty	O g ó ł e m				
		Nabyw- ców	Mająt- ków	Przestrzeń w dziesięcinach	Wartość	Cena
					ogólna	dziesię- ciny
w rublach						
	Ogółem w 3 gubernjach	724 ^a	648	560 561	8 729 960	12
1	1864	19	13	746	16 011	21
2	1865	28	21	39 682	468 180	12
3	1866	34	36	30 840	743 484	24
4	1867	82	84	85 851	1 610 076	19
5	1868	81	84	75 582	631 894	8
6	1869	126	91	78 088	654 717	8
7	1870	98	91	61 178	544 244	10
8	1871	62	67	65 165	576 128	9
9	1872	114	75	47 184	596 972	13
10	1873	80	86	76 245	848 254	11
I	Wileńska	180 ^a	189	83 969	1 582 174	19
1	1864	6	4	94	3 196	34
2	1865	10	8	1 850	38 957	21
3	1866	17	19	5 411	126 754	23
4	1867	18	21	8 601	359 545	42
5	1868	19	19	8 630	100 512	12
6	1869	20	21	9 900	184 468	19
7	1870	27	30	20 527	232 635	11
8	1871	25	28	12 110	203 892	17
9	1872	15	15	7 225	168 223	23
10	1873	23	24	9 621	163 992	17
II	Grodzieńska	102 ^a	118	161 130	3 290 326	20
1	1864	1	1	294	4 000	14
2	1865	4	4	15 489	328 603	21
3	1866	3	3	25 208	613 800	24
4	1867	15	22	56 406	1 093 830	19
5	1868	15	16	16 366	209 525	13
6	1869	18	18	9 996	176 916	18
7	1870	12	12	9 998	167 691	17
8	1871	5	5	1 993	65 864	33
9	1872	19	24	16 576	292 755	18
10	1873	10	13	8 804	337 342	38
III	Mińska	442 ^a	341	315 462	1 857 460	6
1	1864	12	8	358	8 815	25
2	1865	14	9	22 343	100 620	5
3	1866	14	14	221	2 930	13
4	1867	49	41	20 844	156 701	8
5	1868	47	49	50 586	321 857	6
6	1869	88	52	57 651	285 783	5
7	1870	59	49	30 653	183 918 ^c	
8	1871	32	34	51 062	306 372 ^c	6 ^b
9	1872	80	36	23 924	143 544 ^c	
10	1873	47	49	57 820	346 920 ^c	

^a W wileńskiej gub. ogólna liczba właścicieli według lat jest większą o 9, w grodzieńskiej o 3, w mińskiej o 2, ogółem w 3 gub. o 14 od faktycznej liczby właścicieli według powiatów, gdyż jedne i te same osoby kupowały w różnych latach kilkakrotnie majątki.

^b W wykazach, dotyczących się gub. mińskiej brak było w latach 1870 — 1873 danych co do wartości majątków; przeciętną cenę dziesięciny obliczono na podstawie lat 1864 — 1869.

^c Obliczone według przeciętnej ceny z lat 1864—1869.

dobrowolna.

Lata 1864—1873.

№ porządkowy	Z wolnej tranzakcji					Z licytacji					№ porządkowy
	Nabyw- ców	Mająt- ków	Przestrzeń w dziesię- cinach	Wartość	Cena	Nabyw- ców	Mająt- ków	Przestrzeń w dziesię- cinach	Wartość	Cena	
				ogólna	dziesię- ciny				ogólna	dziesię- ciny	
w rublach						w rublach					
	428 ^a	394 ^a	323 934 ^a	4 647 175 ^a	14	113 ^a	120 ^a	97 526 ^a	1 159 690 ^a	12	
1	17	12	465	12 466	27	1	1	281	3 545	13	1
2	26	19	37 895	430 450	11	2	2	1 787	37 730	21	2
3	27	29	28 606	712 122	25	7	7	2 234	31 362	14	3
4	69	69	76 788	1 270 610	17	12	14	9 063	339 466	37	4
5	63	66	59 306	469 545	8	19	19	16 276	162 349	10	5
6	109	73	64 438	551 305	9	17	17	13 650	103 412	8	6
7	58	60	21 128	305 042	14	17	17	33 815	152 943	5	7
8	13	14	3 687	91 790	25	17	19	10 416	177 956	17	8
9	25	29	18 732	387 284	21	9	10	4 528	66 144	15	9
10	21	23	12 949	416 561	32	12	14	5 476	84 773	15	10
	112	118	38 139	756 110	20	68	71	45 830	826 064	18	I
1	6	4	94	3 196	34	—	—	—	—	—	1
2	8	6	63	1 227	19	2	2	1 787	37 730	21	2
3	10	12	3 177	95 392	30	7	7	2 234	31 362	14	3
4	12	14	4 683	78 150	17	6	7	3 918	281 395	72	4
5	13	13	1 953	40 070	21	6	6	6 677	60 442	9	5
6	12	13	5 007	129 837	26	8	8	4 893	54 631	11	6
7	16	19	10 550	141 953	13	11	11	9 977	90 682	9	7
8	9	10	1 797	29 540	16	16	18	10 313	174 352	17	8
9	11	11	5 718	138 498	24	4	4	1 507	29 725	20	9
10	15	16	5 097	98 247	19	8	8	4 524	65 745	15	10
	75	88	147 590	3 108 330	21	27	30	13 540	181 996	13	II
1	1	1	294	4 000	14	—	—	—	—	—	1
2	4	4	15 489	328 603	21	—	—	—	—	—	2
3	3	3	25 208	613 800	24	—	—	—	—	—	3
4	14	21	56 081	1 085 705	19	1	1	325	8 125	25	4
5	9	10	12 748	155 200	12	6	6	3 618	54 325	15	5
6	11	11	5 833	133 600	22	7	7	4 163	43 316	10	6
7	9	9	8 640	150 522	17	3	3	1 358	17 169	13	7
8	4	4	1 890	62 250	33	1	1	103	3 614	35	8
9	14	18	13 555	256 336	19	5	6	3 021	36 419	12	9
10	6	7	7 852	318 314	41	4	6	952	19 028	20	10
	241 ^a	188 ^a	138 265 ^a	782 735 ^a	6	18 ^a	19 ^a	38 156 ^a	151 630 ^a	4	III
1	10	7	77	5 270	68	1	1	281	3 545	13	1
2	14	9	22 343	100 620	5	—	—	—	—	—	2
3	14	14	221	2 930	13	—	—	—	—	—	3
4	43	34	16 024	106 755	7	5	6	4 820	49 946	10	4
5	41	43	44 605	274 275	6	7	7	5 981	47 582	8	5
6	86	49	53 057	280 318	5	2	2	4 594	5 465	1	6
7	33	32	1 938	12 567	6	3	3	22 480	45 092	2	7
8	8
9	9
10	10

^a Sumy niekompletne, gdyż w mińskiej gub. brak było w wykazach podziału na sprzedaż z wolnej tranzakcji i z licytacji pewnej części majątków w latach 1870, 1871, 1872 i 1873.

Tabl. 7. Wykaz wpływów podatku procentowego z polskiej własności ziemskiej.

W tysiącach rubli.

Lata 1863—1866.

Gubernje Powiaty	Ogółem	Lata 1863—1866.						
		1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869
Ogółem w 3 gubernjach	7 073	1 468	888	749	988	1 188	977	860
Wileńska	2 524	527	403	327	343	361	291	272
Dzisiaj	430	121	56	20	64	65	54	50
Lida	340	67	50	25	38	62	53	45
Oszmiana	315	78	53	37	44	44	32	27
Święciany	245	57	39	26	38	31	29	25
Troki	227	32	47	29	31	38	27	23
Wilejka	360	33	45	43	70	59	51	59
Wilno	607	139	113	147	58	62	45	43
Grodzińska	2 292	433	234	225	333	415	345	307
Białystok	168	31	16	15	24	32	28	22
Bielsk	241	46	24	23	34	46	36	32
Brześć	340	71	36	35	60	54	45	39
Grodno	221	41	24	24	31	39	33	29
Kobryń	378	66	36	33	46	76	63	58
Prużana	191	40	20	20	23	33	29	26
Słonim	429	74	47	46	71	73	62	56
Sokółka	51	15	5	4	6	9	6	6
Wolkowysk	273	49	26	25	38	53	43	39
Mińska	2 257	503	231	197	312	392	341	281
Bobrujsk	201	48	20	19	34	34	28	18
Borysów	228	56	27	22	32	39	30	22
Ihumeń	278	64	28	22	36	50	46	32
Mińsk	299	82	36	30	50	42	35	24
Mozyrz	263	45	21	16	31	64	56	30
Nowogródek	299	72	34	31	40	40	34	48
Pińsk	300	57	27	23	39	55	54	45
Rzeczycza	238	52	25	22	32	41	36	30
Śluck	151	27	13	12	18	27	22	32

Tabl. 8. Zwiększenie się rosyjskiej własności ziemskiej od 1863—1874 r.

Wyszczególnienie	Ogółem		Gub. wileńska		Gub. grodzieńska		Gub. mińska	
	ma- jątków	dziesię- cin	ma- jątków	dziesię- cin	ma- jątków	dziesię- cin	ma- jątków	dziesię- cin
Własność rosyjska w 1863 r.	313	1 486 696	64	106 239	33	56 583	216	323 874
W tem: prawosławna	173	616 935	40	32 894	33	56 583	100	527 458
protestancka ^a	140	869 761	24	73 345	—	—	116	796 416
W latach 1863—1874 przybyło	1 266	1 058 849	407	258 886	326	291 444	533	508 519
W tem:								
Kolonizacja w latach 1864 — —1873		46 811		22 147		4 121		20 643
Majątki sprzedane na mocy Instrukcji z 23 lipca 1865 r.	409	163 238	116	32 373	149	58 984	144	71 881
Przymusowa sprzedaż na mo- cy Ukazu z 10 grudnia 1865 r.	209	288 239	102	120 397	59	67 209	48	100 633
Dobrowolna sprzedaż w ra- mach Ukazu z 10 grudnia 1865 r.	648	560 561	189	83 969	118	161 130	341	315 462

^a Własność protestancka w części tylko może być uważana za rosyjską. Obacz tekst str. 10.

C z ę ś ć II.

Wykazy i uzupełnienia.

Poniżej podano wykazy: 1. nadań za cesarzowej Katarzyny II i cesarza Pawła I, 2. majątków, należących do właścicieli nie rzymsko-katolickiego wyznania w r. 1863, 3. majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r., 4. majątków, sprzedanych przymusowo na mocy ukazu z dn. 10 grudnia 1865 r., 5. majątków sprzedanych dobrowolnie. Wykazy te odpowiadają tablicom 1, 2, 4, 5 i 6 części pierwszej. W wykazie 4 podano prócz powiatu, w którym znajdował się majątek w chwili sprzedaży, również powiat dzisiejszy lub państwo obce, o ile majątek znajduje się poza granicami Rzeczypospolitej. W wykazie 3 oznaczono gwiazdką majątki, leżące obecnie poza granicami Państwa Polskiego.

Uzupełnienia dotyczą konfiskat w latach 1863—1873. W wykazie A. majątków skonfiskowanych podano prócz powiatu, w którym znajdował się majątek w chwili konfiskaty, również powiat dzisiejszy, ewentualnie państwo obce. Wykaz B. podaje grunty, skonfiskowane po powstaniu 1863 r. w gubernji grodzieńskiej, należące do szlachty zaściankowej, a przeznaczone na kolonizację rosyjskich chłopów.

Skorowidz obejmuje majątki, wymienione w wykazach 2—5 oraz w wykazie A. majątków skonfiskowanych.

1. Wykaz nadań za ces. Katarzyny II i ces. Pawła I.
(Do tablicy 1) 1793 — 1800

Gubernja Nazwiska obdarzonych	Liczba dusz daro- wanych	Data nada- nia	Gubernja Nazwiska obdarzonych	Liczba dusz daro- wanych	Data nada- nia
Ogółem w 3 gubernjach	80 661		Kuban Iwan, radca, dyrektor państw. banku	350	1796
Nadania Katarzyny II—ogółem	54 730		Aleksiejew Iwan, rzecz. radca stanu	500	"
Nadania Pawła I—ogółem	25931 ^a		Pastuchow Piotr, radca tajny	1 086	"
Wileńska — ogółem	5 319 ^a		Sawinski Maciej, asesor kolegjalny	150	"
Nadania Katarzyny II	1 173		De Polignac duc, gen.-dyrektor poczt.	1 000	"
Ferzen bar. gen.-major (dwukrotnie)	304	1795	Sznera Aleksy	400	"
Rachmanow Gawrił, gen.-major	869	1796	Frizel, pułkownik	250	1797
Nadania Pawła I	4 146		Bagniewski, pułkownik	250	"
Tatiszczew Mikołaj, gen.-porucznik	1 200	1796	Wolkow, radca kolegjalny	250	"
Bezborodko II, gen.-porucznik	1 349	1797	Litke, radca kolegjalny	250	"
Choiseul — Gouffier, radca tajny	851	"	De Lascy, gener.-porucznik	600	"
Lefort Ludwik bar. szlachc. meklemburski	276	1799	Diwow, radca kancelaryjny	326	"
Runicz, radca tajny	470	1800	Goleniszczew-Kutuzow, nadworny skarbnik	281 ^b	"
Grodzińska — ogółem	33 052		Łaskarew Sergjusz, rzecz. radca stanu (dwukrotnie)	550 ^b	"
Nadania Katarzyny II	15 247		Dunin, gen.-por. kawalerji	882	"
Rumiancew — Zadunajski Piotr, gen.-feldm.	5 698	1795	Mińska — ogółem	42 290	
Suworow Aleksander hr. Rymnicki, gen.-feldm.	6 927	"	Nadania Katarzyny II	38 310	
Bukshövdén, gen.-major	892	"	Sałytkow, generał en chef	4 701	1793
Łanskoj Mikołaj, major	901	"	Osterinan hr. rzecz. radca Sievers Jakób hr. rzecz. radca tajny	4 167	"
Tormasow Aleksy, gen.-maj.	829	1796	Turczaninow, gen.-poruczn. Łaskarew Sergjusz, rzecz. radca stanu	2 808	"
Nadania Pawła I	17 805		Fok, major artylerji	974	"
Ferzen bar. gen.-major	700	1796	Cyganow ks. gen.-major	656	"
Gagarina ks. wdowa po pułkowniku	500	"	Bardakow, brygadjer	252	1794
Pizani Mikołaj, radca kancelaryjny	500	"	Repnin ks. generał en chef	1 214	"
Suchtelen von, inżynier gen.-major	730	"	Siełuński Iwan, brygadjer	403	"
Sukcesorowie hr. Rumiancewa Zadunajskiego	1 400	"	Asz baron, radca tajny	3 995	1795
Samojłow Aleksander, rzecz. radca stanu, g.-prok.	4 000	"	Józefowicz Kirył, radca kolegjalny	255	"
Jermołow Piotr, radca stanu	300	"	Asz baron, radca tajny	741	"
Sokołow Iwan, nadsekretarz Senatu	250	"	Jermołow Piotr, radca stanu	252	"
Kolesow Iwan, podpułkown.	150	"	Isleniew, gener.-porucznik	312	"
Zamycki Piotr, radca dworu Skowrońska hrabina	150	"	Szewicz, gener.-porucznik	1 200	"
	2 000	"	Denisow, gener.-porucznik	1 200	"
			Popow, gener.-major	1 775	"
			Bennigsen Leontij hr. gen.-major	1 087	"
			Miłaszewicz, gen.-major	853	"
			Chruszczow, gen.-major	716	"
			Nieplujew, gen.-major, gubernator miński	1 102	"
			Bergman, gub. brasławski	777	"
			Michajłow, radca stanu, vice-gub. miński	314	"

^a Prócz tego pewna ilość dusz, należących do Goleniszczewa i Łaskarewa, których część większa znajduje się w gub. grodzieńskiej.

^b W tem pewna ilość dusz w majątkach leżących w gub. wileńskiej.

1. Wykaz nadań za ces. Katarzyny II i ces. Pawła I. (c. d.).
1793 — 1800.

Gubernja Nazwiska obdarzonych	Liczba dusz daro- wanych	Data nada- nia	Gubernja Nazwiska obdarzonych	Liczba dusz daro- wanych	Data nada- nia
Mińska (c. d.)			Diejewa, wdowa i dzieci zab. pułkownika	511	1795
Kandorski, sekund-major	208	1795	Koźlaninowa, wdowa i dzieci zab. pułkownika	238	"
Terski, gener. radca tajny	646	"	Nadania Pawła I	3 980	"
Goricz, gener.-major	1 000	"	Isajew, generał-major	467	1796
Wojewódski, gener.-major ober-komendant Sudeński	395	"	Zujew Chariton, rzecz. radca stanu	261	"
Slizow, gener.-major	389	"	Klugen Helena, wdowa po Maksymie	122	1798
Rożerson, rzecz. radca stanu, lejeb-medyk	1 580	"	Łobazewski, podpułkownik	77	"
Makarow Aleksander, radca kolegjalny	200	"	Paładoklis, radca kolegjalny	70	1797
Titow, radca nadworny	123	"	Bulacel, major	200	"
Alopeus, rzecz. radca stanu	910	"	Puszczin, admirał	1 300	"
Witowtowa, wdowa po gen. artylerji	609	"	Żegulin, radca tajny, gub. białoruski	497	"
Karawajewa wdowa i dzieci zabitego pułkownika	547	"	Wiazmitinow, gen.-poruczn. Moller, radca kolegjalny ^a	108 ^a	"
			Kropf, wdowa po brygadji	128	1798

^a Dane niekompletne.

U w a g a. Żukowicz (O ruskom ziemlewladienji w Siewiero-Zapadnom Kraje, str. 9) stwierdza, że w archiwum senatu znalazł dane o majątkach, podarowanych przez Katarzynę w mińskiej gub. Wereszczaginowi, Mansurowowi oraz Durnowowi; autp. nie wymienia, niestety, ani nazw majątków, ani ilości dusz.

2. Wykaz majątków, należących do właścicieli nie rz.-katolickiego wyznania w roku 1863.

(Do tablicy 2).

Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin
Gubernja Wileńska			Nendziłówny-Nina i Zinaida		
Powiat Dzisna			Podborze		
Prawosławni			Zajki		
Snitko Konstanty	Mazuryn	527	Wojewódzka Emma		
" Jan	Wieranieje	618	b) Ewangelicy		
" Bohdan	Bohdanowo	240	Putkamer Stanisław		
" Jan	Leonkowicze	910	Bolcieniki		
Frołow Eljasz	Łaka	850	Brazelce		
Sawicz Jan	Janowo	50	Pacuki		
Powiat Lida			Dokudowo		
a) Prawosławni			Bielica		
Żygałowa Elżbieta	Kasperowszczyzna	200	Zblany		
Karykwist Mikołaj	Wołkiszki	145	Istoki		
			Kralewicze		
			Łoziany		
			Sielce		
			Stoki		
			Andrusowszczyzna		

2. Wykaz majątków, należących do właścicieli nie rz.-katolickiego wyznania w roku 1863. (c. d.).

Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin
c) Mahometanie			Powiat Święciany		
Romanowicz Józef	Olekszyski	232	a) Prawosławni		
Jakubowski Mustaf	Abramowszczyzna	690	Turcewicz	zaśc. Balingródek	19
Kryczyńska Marja	Klemejsze	19	Bałański	cz. maj. Gubieniszki	106
Talkowski Samuel	"	19	Januszewska Winc.	wieś Swirki	90
" Sulejman	"	19	Bukiniewiczowa Hier.	"	"
Sulkiewicz	"	41	Aleksandrowa Bron.	Świetlany	1 079
"	"	62	Jewdokimow	Ratki	100
Bielak Sulejman	"	92	Chrzanowska Elżb.	Świr Laskowski	158
Achmatowicz	Talkuńce	109	Śliwowska Benigna	zaśc. Grele	123
Powiat Osmiana			b) Ewangelicy		
a) Prawosławni			Geling	Świrany	1 393
Gabryjałowicz Symeon	Pogiry	80	Klingenberg	Bujtuny	121
Morency	Ludwinowo	134	Mackiewicz Michał	Wietlicze	347
Orzyszkiewicz Herm.	Pełkowszczyzna	125	"	folw. Gołowszczyzna	"
Feldman Elżbieta	Horodźki	1 020	c) Mahometanie		
Chreptowicz hrabia	Wiszniew	19 360	Aleksandrowicz	zaśc. Kurpiszki	66
b) Ewangelicy			Poltoracki Sulejman	Gromacki	71
Witgenstein Piotr ks.	Naliboki	19 443	Iljasewicz Chasań	Żardelcze	120
c) Mahometanie			Ratkiewicz Józef	zaśc. Niewierszki	21
Achmatowicz	Borgaliszki	150	Jakubowski Chasań	Kaszliszki	70
"	Konne	80	"	cz. gr. wsi Milkuny	24
Assanowicz	Sielec	100	Jakubowska Marjanna	"	24
"	Sakowicze	137	" Rozalja	"	27
Kryczyński Aleks.	Kaskowicze	209	Powiat Troki		
"	Lejłubka	116	a) Prawosławni		
"	Steczowszczyzna	60	Kutuzowa Katarzyna	Uciecha	496
" Maciej	Łostaja	108	Bogdanowicz Niko- dem	Wiszniańce	120
Kryczyńskiego Syme- ona spadkobiercy	Bołbotów	100	Rosochacki Aleksan- der	Ołona	594
"	Bołdyry	65	Siemionow	Klaryszki	20
Kryczyński Symeon	Kaskiewiczze	310	Romer Leon	cz. gr. w Kla- ryszkach	102
Kryczyńska Marjanna	Koncewsczczyzna	91	Kochowski Aleksan- der	Kolubiszki-Sta- nowo	258
Kryczyński Samuel	Doubuciszki	220	b) Ewangelicy		
Kryczyński małoletni	Ponizie	120	Mujżel Henryk	Mokniuny	2 550
Lebiedź Selim	Dzieraki	267	" Marja	Janopol	1 853
"	Gierszaniszki	1 600	Hegiersztet	Wilkiżki	1 388
" Amurat	Rymoszele	230	c) Mahometanie		
Sobolewski	Bondyry	90	Sobolewski Józef	cz. gr. w ok. Sorok-Tatary	149
Talkowska	Łoszany	70	"	"	175
" Felicjanna	Doubuciszki	51	Mielecha	"	190
Talkowski Jan	Kasimowo	250	Safarewicz Dawid	"	129
" Aleksander	Łostaja	73	Szablowska Regina	"	88
Eljaszewicz	Polany	96	Poltorakiewicz Józef	"	"
Chalenbikowa	Poczerń	183	"	"	"
"	Maslikowce	80	"	"	"

2. Wykaz majątków, należących do właścicieli nie rz.-katolickiego wyznania w roku 1863. (c. d.).

Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin
c) Mahometanie (c. d.)			e) Mahometanie		
Keński Józef	Cz. gr. w ok. Sorok-Tatary	93	Maluszczycki Dawid	Polany	84
Tokaszowa Marjanna	"	78	Juszyńska Emilja	Dzieraski	67
Siuniekiewiczowa Elżbieta	"	67	Juszyński Józef	Mołodeczno	21
Sobolewski Józef	"	63	Murawski Aleksander	Polany	48
Powiat Wilno			a) Prawosławni		
Bejraszewski Jan	Cz. gr. w ok. Kazaklary	100	Korecki Józef	Merecz	708
" Maciej	"	160	Chodolej Jan	Skodiszki	875
Sobolewski Stefan	"	70	"	Prudziszki	190
Sulimanowicz Sa- muel	Cz. gr. w ok. Rejże	65	Popow	Marjampol	89
Sulimanowicz Dawid	"	50	Kochowska wdowa	Uścínówka	145
Chazbijewicz Emilja	"	98	Zawachajło - Lacki Piotr	Skobiaty	664
Baranowski Józef	Cz. gr. w ok. Adamańce	40	"	Werki	1 852
Iljasewicz Stefan	Cz. gr. w ok. Wojkuciszki	60	b) Ewangelicy		
Rejzewski Stefan	Cz. gr. w ok. Dymaszewicze	150	Pilar von Pilchau	Mickuny	664
"	"	354	Witgenstein Piotr ks.	Werki	1 852
Ryżwanowicz " Albert	Płasowniki	100	Gubernja grodzieńska		
Jabłoński Samuel	Kasperyszki	94	Powiat Białystok		
"	Cz. gr. w ok. Ca- rewsczczyzna	66	Prawosławni		
" Jan	"	150	Kruzenstern Stefan	Zabludowo	21 013
Jabłońska Helena	"	150	Trusow	Bażantarnia	87
Baranowski	Guściany	174	Kasperowicz	Juchnowsczczy- zna Wolna	328
Jakubowski Symeon	Żodziszki	160	Powiat Bielsk		
Bazarewski Mustaf	Cz. gr. w ok. Bazary	93	Prawosławni		
" Józef	"	60	Harmata Dymitr	Hornowo	232
Bogdanowicz Sule- man	"	94	Rozwadowsky-mało- letni	Maliniki	136
Januszewski Temer- łan	"	144	Michalska Anna	Choroszewo	323
Januszewski Sulej- man	"	140	Powiat Brześć		
Januszewski Samuel	"	120	Prawosławni		
Bazarewski Mustaf	"	153	Majmeskul Marjas	Ołtus	6 421
Powiat Wilejka			Tarnowiecki Jerzy	Jackowicze	91
a) Prawosławni			Konownicyna Marja	Dąbrowy	3 133
Snitko Konstanty	Karlsberg	1 680	Sosnowski Antoni	Kostusin	92
Klimentowicz Dawid	Usza	32	Powiat Grodno		
Klimentowicz Zofja	Usza	150	Prawosławni		
Rudomino Paweł	Dawidówka	359	Wejnmarn Jan	Likówka	234
Mickiewicz Ignacy	Borodzin	119	Liebhart Marja	Krynki	2 407
Michalska Elżbieta	Narwidziszki	370	"	"	"
b) Ewangelicy			"	"	"
Świda Cezary	Wielkie Hranicze	2 356	"	"	"
" Ludwik	Małe Hranicze	"	"	"	"

2. Wykaz majątków, należących do właścicieli nie rz.-katolickiego wyznania w roku 1863. (c. d.)

Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin
Prawostawni (c. d.)					
Mrozowski Jan . . .	Trzeciaki . . .	126	Wańkow Wasyl . . .	Plesy	5 198
Kochowski Aleksander	Kowszowo . . .	1 761	Wańkow Paweł . . .	Ladce	5 144
Szyrma Nadzieja . .	Milkowszczyzna	226	Wańkow Mikołaj . .	Łaszbowo . . .	5 264
Filaretow Bartłomiej	Grandzicze . . .	50	Woroncowa Weljami- nowa	Wawulicze . . .	13 822
Powiat Kobryń					
Prawostawni					
Marjanowicze Jan, Mikołaj, Szymon . .	Chodynicze . . .	386	Dünant Marja . . .	Cichówka . . .	1 255
Balbekow gen-major	Rudzice	1 399	Jerszow	Kowryno	1 825
Tutkiewicz Marja . .	Ziołowo	2 025	Łaszkarew Aleksan- der	Sierhiejówka . .	5 723
Choniewa Spadko- biercy	Planta	2 772	Łaszkarew Sergjusz .	Bielkowszczy- zna	1 227
Citowicz Konstanty .	Horodnia	153	Łaszkarew Mikołaj .	Azarycze	4 576
" " " " " "	Zakrośnica . . .	390	Mereszna	Awsitowicze . .	1 790
Szirajew Piotr i Paweł	Zaprudy	756	Niemczynowicz . . .	Nowe Stepy . . .	1 525
Wołkow Nikodem . . .	Winnica	376	Puszczyn Marja . . .	Parycze	17 068
Polubiejew Hipolit . .	Glinna i Odry- zyn	7 423	Puszczyn Wsiewołów	Mołcza	4 603
Powiat Prużana					
Prawostawni					
Borowska Felicja . . .	Łyszczyki	1 462	Puszczyn Mikołaj . .	Stużki	4 680
Powiat Słonim					
Prawostawni					
Briuchanow Włodzi- mierz	Midwiedzicze i Sierplewicze . .	400	Von Gayer Wiktor . .	Kaczerycze . . .	17 369
Powiat Sokółka					
Prawostawni					
Tomilowa Antonina . .	Zacisze	70	Szachowski Aleksan- der ks.	Worotyń	1 850
Powiat Wołkowysk					
Prawostawni					
Szyrajew Wasyl . . .	Choroszewicze . .	1 190	Smoljaninowa	Czernino	4 204
Szyrajewa Kamilla . .	Koledycze	1 056	Lisowski Jan	Zubarewicze . .	1 207
Skorobohatowa Ale- ksandra	Żabki	65	Suszczyński N.	Ochotycze	1 857
Gubernja mińska					
Powiat Bobrujsk					
a) Prawostawni					
Annienkowa Wiera . .	Wieryn-Dar	7 336	Kiełczewski Cyprjan	Słobódka	3 036
Bucharyn Mikołaj . . .	Kaczaj-Bloto . . .	7 393	Laskowski	Duniłowo	897
			Suszczyński K. . . .	Beztrosk albo Zahale	14
			b) Ewangelicy		
			Witgenstein Piotr ks.	Buda	5 321
			" " "	Dubrowo	18 715
			" " "	Dorohi	33 107
			" " "	Doroszkowicze .	4 103
			" " "	Drajaszno	2 447
			" " "	Jeremicze	23 019
			" " "	Jurkowicze	7 328
			" " "	Kaufgor	5 023
			" " "	Krynki	1 968
			" " "	Mojsiejewicze . .	12 982
			" " "	Omhowicze	13 944
			" " "	Pasieka	11 365
			" " "	Pluczny	6 441
			" " "	Podoresie	8 308
			" " "	Protasewicze . .	9 830
			" " "	Radutycze	12 911
			" " "	Smyk-Słoboda . .	646
			" " "	Urzeczce	16 245
			" " "	Mitin	9 789
			" " "	Cierebuty	1 760
			" " "	Talja	7 508
			" " "	Zasmucze	3 335
			" " "	Wierzchucin . . .	10 110
			Wołodźko Aleks. . . .	Zabłocie	2 001
			Herman Mieczysław . .	Zgoda	1 468
			Herman Tadeusz . . .	Laskowicka Słoboda	4 782

2. Wykaz majątków, należących do właścicieli nie rz.-katolickiego wyznania w roku 1863. (c. d.)

Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin
b) Ewangelicy (c. d.)					
Gordziejewicz	Nieżyn	40	Powiat Mińsk		
Nolken Edward	Bojanycze	1 985	a) Prawostawni		
Rynejski	Zahale	243	Babicz Jan	Lesino	549
Powiat Borysów					
a) Prawostawni					
Mikołaj Mikołajewicz wielki ks.	Stary Borysów . .	123 009	Hryniewski Piotr . . .	Antosin	186
Lacki Aleksander . . .	Buśtajewicze . . .	428	Dobrowolski	Czackowo	207
Smolakow Katarzyna .	Murowany Dwór . .	1 495	Jewdokimow	Mozółki	130
Suchotina Anna	Wardomicze	5 466	Lacki Antoni	Lackowszczyzna .	199
Szyszko	Drila	299	Małyszewicz Marja . .	Podgórze	366
Józefowicz Piotr . . .	Porzeczce	538	Popow	Przylepy	1 537
Józefowicz Justyn . . .	Starosiele	106	Tiumieniew Aleks. . .	Osowo	360
Józefowicz Paweł . . .	Bagatelka	76	Nowicki Jan	Mikulin	231
b) Ewangelicy					
Witgenstein Piotr ks.	Smolewicze	29 440	b) Ewangelicy		
Eberlein Jan	Stare Wołosowicze	1 267	Witgenstein Piotr ks.	Horodyszczce . .	15 837
Świda Amilkar	Zarzechce	2 572	" " "	Wikowszczyzna .	4 689
Świda Wiktor	Hlewin	3 577	" " "	Kopki i Rubie- żewicze	4 936
Świda Florjan	Upiorowicze . . .	3 706	" " "	Załużce i Tu- lonka	4 911
Powiat Ihumień					
a) Prawostawni					
Antonowa Elżbieta . . .	Popławy	1 162	Bilman	Cna	109
Bujanowska	Wendem i Po- doboń	11 463	Hindenburg Wilhelm	Zabłocie	181
Gomolicki Mikołaj . . .	Buda	4 851	" " "	Magazynek	982
Zacharczenko Aleksy .	Teresdwór	486	Sztefenberg	Piaciewszczyzna	26
Iskrzycey	Tokarnia	2 445	Grinberg	Janowicze	1 096
Korbut Natalja	Natolin	302	Świda	Felicjanów	845
Klimontowicz Antoni .	Horwatka	197	Powiat Mozyrz		
Lykow Henryka	Hrebeń	623	a) Prawostawni		
Masłykin	Lesznica	1 268	Bułhak Aleksander . .	Miłaszewicze i Tartak	14 044
Mierzyńska Aleks. . . .	Moszczanica	620	Dobryński	Bujnowicze	46 560
Szewicz Dymitr	Iwanowski i Ozieryczyn	1 378	" " "	Stodolin	
Skorobohoty Józef . . .	Czeszniki	701	" " "	Buda i Złodyń . .	2 528
b) Ewangelicy					
Witgenstein Piotr ks.	Horelec, Buda, Hreska, Pjo- trowicze, Św- Dwór, Samue- łów, Cerebuty, Szczytkowicze i Przewóz	47 403	Plikus Jan i Andrzej Plikus Olimpiada i Klotylda	Mifidowicze	3 145
" " "	Lipnica	539	Rybnikow Walerjan . .	Dubrowo	
" " "	Cielaków	3 017	Rybnikow Jan i Ale- ksander	Zabłocie	28 400
" " "	Tołkaczewicze . . .	16 046	Rybnikow Eugenjusz, Rafał, Lubow i Anna	Stare Simonow- wicze	
" " "	Frybesow	373	Zamajski	Chorostowo	6 949
" " "	Ottonowo	148	Saprynowski Franc. . .	Konkowicze	
" " "	Markowszczyzna . .	822	b) Ewangelicy		
" " "			Witgenstein Piotr ks.	Horodziany	276 480
" " "			" " "	Czuczewicze	
" " "			" " "	Wietczyn	
" " "			" " "	Dziakowicze	
" " "			" " "	Sitnica	
" " "			" " "	Lubostrąń	
" " "			" " "	Jurkiewicze	
" " "			" " "	Lenin	
" " "			" " "	Luboczyn	
" " "			" " "	Krasna Wola	
" " "			" " "	Wola	
" " "			" " "	Łachwa	

2. Wykaz majątków, należących do właścicieli nie rz.-katolickiego wyznania w roku 1863, (c. d.).

Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wyznanie Nazwisko i imię	Nazwa majątku	Dzie- sięcin
Powiat Nowogródek					
<i>a) Prawosławni</i>					
Homolicki Jan . . .	Rozkosz . . .	356	Suszkiewicz Jan . . .	Stare Litwino- wice . . .	573
Lipiński . . .	Secewin . . .	417	De-Furman . . .	Kabanówka . . .	3 438
Magnuszewski Miko- łaj i Piotr . . .	Dobratycze . . .	193	Chołodowska Marja . . .	Horwal . . .	34 142
			" "	Mikulicze . . .	1 297
			" "	Świdera . . .	300
			Czmytów Aleksander	Krasne . . .	1 205
<i>b) Ewangelicy</i>					
Witgenstein Piotr ks.	Korelicze . . .	3 291	Brozin Mikołaj . . .	Konotop . . .	8 232
" "	Lubcz . . .	7 711	Powiat Sluck		
" "	Łysice . . .	1 529	<i>a) Prawosławni</i>		
" "	Zausza i Lipa	3 952	Paszkievicz Anastaz.	Kokorycze . . .	821
" "	Iszkoldź . . .	1 898	Sudakow . . .	Stepkowo . . .	835
" "	Mir . . .	308	" "	Werenkowo . . .	
" "	Zamirze . . .	13 375	" "	Mały-Roman . . .	1 179
" "	Studzionka . . .	994	" "	Szostaki . . .	1 808
Gierawski Jan . . .	Arabinowszczyzna	303	<i>b) Ewangelicy</i>		
Harting Gustaw bar.	Snów . . .	2 432	Petrozolin . . .	Kukowicze . . .	585
Grabowicz Karol hr.	Ostaszyn . . .	473	Witgenstein Piotr ks..	Basłowicze . . .	2 622
<i>c) Mahometanie</i>					
Bazarewski . . .	Gorewicze . . .	93	" "	Bokiszce . . .	991
Bogdanowicz . . .	Maluszyce . . .	138	" "	Bołotczyce . . .	1 176
Dawidowicz Tamerl.	Połuże . . .	192	" "	Bychowszczyzna	716
Zabłocki Amurat . . .	Zabłocie . . .	127	" "	Hrozówek . . .	4 258
Korycki Dawid . . .	Koryca . . .	77	" "	Iwanów . . .	3 673
Rudziewicz . . .	Łowczyce . . .	43	" "	Krasny Radków . . .	7 914
Tupalski Semen . . .	" "	69	" "	Ladkowszczyzna	368
Ułasz Dawid . . .	Maluszyce . . .	129	" "	Mańkowo . . .	565
" Ewa . . .	" "	109	" "	Miklaszewicze . . .	512
Powiat Pińsk					
<i>Prawosławni</i>					
Zawadzki Wasyl . . .	Mała Plotnica . . .	5 000	" "	Pohost . . .	9 391
Kozlaninow Fiedor . . .	Obrowo . . .	4 030	" "	Wielki Rożan . . .	12 187
Kolb-Sielecki Jan . . .	Kuteń . . .	386	" "	Sliwa . . .	1 581
Lemieszewski . . .	Kuradowo . . .	5	" "	Stary Starobin . . .	23 740
Łosicki . . .	Wołoki . . .	24	" "	Chrzanów . . .	1 976
Paleolog Julja . . .	Dolsk . . .	5 622	" "	Puperowo . . .	222
Stachowski . . .	Czarnowo . . .	944	" "	Pracewicze . . .	529
Statkowski . . .	" "	2 565	" "	Horki . . .	1 153
Powiat Rzeczyca					
<i>a) Prawosławni</i>					
Aleksandrowicz . . .	Karolin . . .	1 097	" "	Musicze . . .	1 436
Adamowicz Mikołaj . . .	Zachód . . .	23 864	" "	Doktorowicze . . .	3 705
Wanin Mikołaj . . .	Orsicze . . .	2 377	" "	Niekrasze . . .	1 564
Goleniszczew - Kutu- zow - Tolstoj Pawel	Jakimowicze . . .	35 121	" "	Zabrodzie . . .	399
Nasakina . . .	Asarewicze . . .	3 527	" "	Cielewicze . . .	1 117
Kobyłańska . . .	Żylicze . . .	464	" "	Czaplice . . .	1 415
" "	Ostrow Dryczek . . .	179	" "	Pruszczyce . . .	1 888
" "	Ostrow Lebie- dziewski . . .	16	" "	Holczyce . . .	3 115
Michajłow Włodzim.	Domanowicze . . .	12 874	" "	Umanowicze . . .	705
Parfientjewa Aleks. . .	Trudok . . .	46	" "	Smolków . . .	
			" "	Panicze . . .	6 289
			" "	Starasznia . . .	
<i>c) Mahometanie</i>					
			Karpicki . . .	Orda . . .	145
			Musicz . . .	" . . .	110

3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z d. 23 lipca 1865 r.

(Do tablicy 4).

Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wartość w rublach	Data aktu kupna
Gubernja wileńska				
Powiat Dzisna				
Siewierukow Roman . . .	Udział . . .	68	598	1868
" "	Ambrosiewicze . . .	243	1 765	"
Dłatowski Michał . . .	Gabrjelowo . . .	234	2 138	1869
Stepanow-Frołow Eljasz . . .	Kuryłowicze . . .	942	3 485	1870
Warnatrin Gabrjel . . .	Hałasuje . . .	218	1 452	"
Agrikow Michał . . .	Worochowo . . .	117	597	"
Plaksin Jan . . .	Mikulicze . . .	470	3 629	"
Lewikow Mikołaj . . .	Kniażyn . . .	268	905	1872
Powiat Lida				
Plaksienko Mikołaj . . .	Oczkowicze . . .	33	522	1868
Trapicyn Michał . . .	Pakuliszki . . .	76	806	"
Rossiljan Lew . . .	Różanka . . .	505	10 173	1869
Trubeckoj ks. . .	Rodziewicze . . .	320	5 412	"
Nowgorodzki Teodor . . .	Bohuszewsczyzna . . .	87	1 107	"
Grigorjew Maciej . . .	Dowkiewsczyzna . . .	288	2 730	1870
Szpejer Apol. . .	Koleśniki . . .	228	2 637	"
Nikitin Aleksander . . .	Trokiele . . .	3 169	25 805	"
Liwen br. Wilhelm . . .	Dworzyszcze . . .	3 088	33 856	"
Gieczelto Michał . . .	Popławy . . .	113	1 603	"
Mawros Dymitry . . .	Jeremiewicze . . .	191	1 182	"
Piksanowa Nadzieja . . .	Gilwiniszki . . .	106	2 471	"
Kisieło-Zagorański Karol . . .	Pomiedź . . .	315	2 371	"
Giera Leopold . . .	Smilginie . . .	361	1 069	"
Assaukejko Rozalja . . .	Powłoka . . .	264	1 206	"
Penkina Helena . . .	Zabłocie . . .	308	2 277	1871
Cypin Mitrofan . . .	Dworczany . . .	77	607	"
Uszakow Piotr . . .	Sakowszczyzna . . .	141	1 656	"
Anisimow Arkadiusz . . .	Kluńce . . .	90	682	"
Czekalkin Stefan . . .	Dubińce . . .	199	846	1872
Stowarz. Miejskie Lidzkie . . .	Lida . . .	110	5 606	1873
Kryłow . . .	Żylicze . . .	130	1 650	"
Powiat Oszmiana				
Kandaurow Włodzimierz . . .	Grzymałowszczyzna . . .	164	1 522	1869
Gluchow Wiktor . . .	Jurgielany . . .	211	1 614	1870
" "	Borejkowszczyzna . . .	153	1 542	"
Mielnikow Aleksander . . .	Remizowo . . .	106	573	"
Kazanski Konstanty . . .	Koziule . . .	137	1 151	"
" "	Szaleiny . . .	321	2 053	"
Newski Mikołaj . . .	Otmyt . . .	343	2 142	"
Jarzemski Atanazy . . .	Mieżany . . .	408	3 223	"
Filippow Mitr. . .	Łosk . . .	53	337	"
Niejelow Paweł . . .	Wikszniany . . .	310	2 305	"
Pacharow Konstanty . . .	Kowale . . .	284	1 854	"
Belendorf Aleksander . . .	Gudohaj . . .	142	806	"
Nazaretski Jan . . .	Dziewieniszki . . .	423	3 245	"
Kowalewski Teodor . . .	Kramniszki . . .			
Mosołow Aleksander . . .	Kołodziejyszki . . .			
" "	Pirogańce . . .			

U w a g a: Majątki, oznaczone gwiazdką, leżą obecnie poza granicami Państwa Polskiego.

3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r. (c. d.). Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wartość w rublach	Data aktu kupna
Powiat Oszmiana (c. d.)				
Leśniewski Ignacy	Buciszki-Paulinowo	78	828	1870
Popow Paweł	Terebiejki	164	1 160	"
Bertgoldt Paweł	Chocim	112	1 966	"
Wojciechowicz Paweł	Pekcewicze	100	616	"
Agapatow Aleksander	Boczeszniki	69	386	"
Lipnicki Michał	Pogowiany	63	384	"
Dawidowicz Józef	Waszkiele	38	231	"
Prokofjew Aleksander	Krażyn	93	939	"
Konstantinow Jan	Błażany	224	1 517	"
Zubkowski Mikołaj	Tusumańce	29	230	"
Świetostokow Jakób	Jarośliński	29	284	"
Bożeranow Aleksander	Zapolce-Traby	495	2 392	"
Timofiejewa Anna	Plebańce	62	566	1871
Sredmyski	Olchówka	113	700	1874
Powiat Święciany				
Sokołowski Feliks	Hoduciszki	25	426	1869
Kiejt Edward	Wojstom	284	3 360	1870
Głagolewski Jan	Świr	35	613	"
Sieriko Antonowicz Dymitr	Kasperyszki	60	651	1872
Powiat Troki				
Bielski Jan	Worniszki	} 80	659	1868
	Jociszki			
Szpejer Władimir	Międzyrzecze	104	792	1869
Rklicki Michał	Gostka *	311	2 754	"
Komarow Grzegorz	Dworyłówka *	57	557	1870
Paniutin Wsiewołod	Iłgi *	699	4 314	"
"	Koniuchy *	537	3 485	"
"	Balniki *	150	1 950	"
Szczerbo Tomasz	Mieszkucie *	177	1 100	"
Sztrandman Konstanty	Poganka	55	820	"
Paszkowski Jakób	Serafiniszki *	22	288	"
Biezborodow Paweł	Pomerecz	} 661	1 410	"
	Jakiańce *			
"	Puszkarnia	689	1 111	"
Malewicz Meletij	Gajżuny *	128 ¹⁾	1 924	"
Smagin Paweł	Korsaki *	907	30 657	1871
Bieliza Dymitr	Morgiewicze	214	1 949	"
Łukjanowa	Dąbrowa *	31	317	"
Szerbiński				
Powiat Wilejka				
Jelagin Jan	Chrystowo	276	2 607	1869
Korniljew Mikołaj	Turki	332	2 554	"
Siemionow Jan	Hryniewicze	444	3 031	1870
Stakman Fryderyk	Huby	488	2 842	"
Potapjew Jan	Plebańce	165	1 251	"
Muzykin Anna	Czerwonny Dwór	528	3 425	"
Kukolnik Paweł	Syczewicze	268	2 030	"
Snitko Konstanty	Radoszkowicze	666	3 889	"
Nikotin Jan	Krasne Siolo	268	4 925	"

¹⁾ W liczbę tą wchodzi 8 dziesięcin, zakupionych aktem z dn. 7. II. 1873 za 95 rubli.
U w a g a: Majątki, oznaczone gwiazdką, leżą obecnie poza granicami Państwa Polskiego.

3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r. (c. d.). Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wartość w rublach	Data aktu kupna
Powiat Wilejka (c. d.)				
Kostylew Władimir	Wołkołata	279	1 078	1870
Szustow Paweł	Korejkowce	1 022	4 958	"
Siedygina Mif	Niwki	184	518	"
Wieljaminowa Katarzyna	Migówka	129	906	"
Dubbelt	Kruki	354	2 166	1871
Nawrocki Aleksander	Wołkowszczyzna	164	1 635	"
Powiat Wilno				
Łosiew Aleksander	Drewnictwo Wileńskie	233	3 507	1866
Miasojedow Mikołaj	Karolinowo *	441	4 709	1868
Iwanow Leonid	Gumby *	275	1 811	"
Steblin-Kamiński Jerzy	Bijuciszki *	551	6 426	"
Miedienikow Dymitr	Kiewkiele	166	1 221	1869
Łastoczkin Wsiewołod	Oszkinie *	316	3 800	1870
Anajewski Afanasij	Bujwidy	202	1 774	"
Bobrowski Józef	Krzyżaki	113	658	"
Szenurin Apolon	Dewełe	163	826	"
Kulin Bazyli	Szulniki	152	1 799	"
Malygin Jan	Dukszty	81	1 967	"
Własow Mikita	Wielkie Soleczniki	81	529	"
Żandr Konstanty	Czerakiszki	126	1 176	"
Trautfetter Hugo	Jelnokumpie	397	6 616	"
Andryaszew Bazyli	Sadoniszki *	} 53	499	"
	Butkowszczyzna			
Giedrojć Adam	Ławaryszki	21	437	1870
Ochremenko	Korwie	431	5 057	1872
Jegorow Piotr	Puzyryszki	295	4 045	1873
Gubernia grodzieńska				
Powiat Białystok				
Jefimow Aleksander	Wysokostoczek	92	2 019	1870
"	Antoninek	141	2 764	"
Trochimowski Mikołaj	Bogusze	146	} 8 291	1871
"	Jawor	56		
Antonikowski Grzegorz	Zalesiany	144	1 205	1872
Wolter	Kolonja	100	813	"
Powiat Bielsk				
Fiedorow Michał	Źytki	154	3 384	1868
Pokrowski Paweł	Piliki	42	487	"
Łuński Jan	Kloniki	165	1 828	"
Kałagieorgije Katarzyna	Hołowiesk	491	5 052	"
Kostałski Mikołaj	Hodziszewo	393	3 026	"
Sazonowa Ludmiła	Stołowacz	240	2 516	1869
Wieselicki Jan	Kalnica	113	3 820	"
Filutowicz Feliks	Ryboły	38	763	1870
Białozierski	Zamianowo	31	396	"
Głobaczew	Wygonowo	55	741	1871
Dmitrjew Michał	Kobusy	172	1 823	1872
Powiat Brześć				
Gołowin Dymitr	Kurnica	195	1 899	1867
Storożenko Aleksy	Ciuchenicze	557	10 816	1868
Wikorf Marja	Mrozowce	199	1 772	"

U w a g a: Majątki, oznaczone gwiazdką, leżą obecnie poza granicami Państwa Polskiego.

3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r. (c. d.). Lata 1866-1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wartość w rublach	Data aktu kupna
Powiat Brześć (c. d.)				
Storożenko Aleksy	Tryszyn	6	630	1869
Zessel Aleksy	Szebryn	646	1 544	1870
Fiszer Teodor	Stefanin	696	3 755	"
Silicz Marja i Zofja	Radwanicze Cerkiewne	454	3 000	1873
Powiat Grodno				
Kurłow Ewgraf	Nowosiółki	703	7 456	1868
Nikulin Aleksander	Astapowszczyzna	142	3 186	"
Podwałnikow Michał	Kołpaki	527	3 994	"
Kługin	Mikłaszowce	547	3 187	"
Lewandowski Antoni	Suchnicze	388	1 820	1869
Dżeniejew Bazyli	Gnojnica	93	2 301	"
Taube Aleksander	Dublany	185	1 595	"
Fiszer Teodor	Zakrzewszczyzna	295	7 395	1870
Lewaszew hr.	Jeziory	9 069	270 666	1871
Powiat Kobryń				
Smaragdow Aleksander	Czerewaczyce	93	1 165	1867
Bogdanow Hipolit	Czechowce	553	3 667	"
Bołotin Jakób	Łosińce	390	1 702	"
Borecki Bazyli	Miechwiedowicze	264	1 993	1868
Kuzniecowa Sergjusz	Wołowiel	532	3 436	"
"	Czykin	278	1 122	"
Messalska Aleksandra	Stefanty	359	2 854	"
Szablowski Aleksander	Dziatkowicze	567	4 858	1869
Siemienienko Aleksander	Tołkowo	114	973	"
Makarow Mikołaj	Czebajówka	488	2 764	"
Buszen Aleksy	Worocewicze	711	4 390	"
Stankiewicz	Laskowicze	1 188	10 615	1872
Jakowlew	Różki	422	2 437	"
Bulyczew	Bałandycze	3 596	11 838	"
Powiat Prużana				
Kantorow Paweł	Kołki	315	2 997	1867
Kryłow Gabrijel	Bakuny	313	2 120	"
Bersonow Konstanty	Dymniki	330	1 703	1868
Winogradow Wład	Przesmyki	534	3 656	"
Bażanow Aleksander	Gabrjelin	1 816	18 188	1869
Aleksiejew Aleksander	Rzeczyca	123	1 022	"
"	Tewle		"	
Winogradowa	Bereza Kartuska	6	1 100	1871
Kużman	Narewka	108	649	1872
Powiat Słonim				
Zabietin Aleksy	Grzybowo	359	4 410	1867
Rudjowski Bazyli	Stara Wieś	340	2 279	"
Piotrowski	Hołynka	57	1 886	"
"	Niebajki	335	2 085	"
Iwanow Jan	Brodno	359	2 418	"
Lelakow Mikołaj	Zaścianek	264	2 201	1868
Sietajew Michał	Małatycze	332	1 750	"
Lebiediew Gleb	Stare Milewicze	655	4 280	"

3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r. (c. d.). Lata 1866-1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wartość w rublach	Data aktu kupna
Powiat Słonim (c. d.)				
Ostankow Dymitr	Buksztowo	217	2 359	1868
Nikotin Mikołaj	Rynkiewicze	461	3 684	"
Kułyński Grzegorz	Platenicze	314	1 803	"
Kaznaczejew Aleksy	Aleksandryn	718	8 973	"
"	Pelażyn	731	9 759	"
"	Ostrów	527	6 310	"
Rachmanow Andrzej	Krupowo	575	4 497	"
Akinin Paweł	Łukienice	345	3 141	"
Woińska Olga	Szczara	217	2 441	"
Kapnist Mikołaj	Jarniewo	667	3 804	"
"	Kowale		"	
Jakowlew Michał	Plebanki	225	10 346	"
"	Borki	474		
Mysowski Paweł	Moszuki	435	3 801	"
"	Jaroszewo	142	1 340	"
Czaplin Dymitr	Miechowsk	330	2 493	"
Nikotin Mikołaj	Busiaż	104	948	1869
Sztejn Jan	Osowiec	1 208	8 875	"
Zagradin Michał	Zamojdziki	198	1 205	"
Romanowicz Michał	Jukiewicze	240	1 439	"
Witkowski	Mowe Milewicze	314	2 619	"
Nikotin Nadzieja	Hoszczewo	372	2 509	"
Sokołowa Olga	Bereżki	86	601	1870
Piotrowski Teodor	Hołynka	69	529	"
Porten Leopold	Mołowidy	278	1 137	1872
Powiat Sokółka				
Annenkow Aleksander	Słojka	729	6 036	1867
Zinowjew Mikołaj	Połomin	281	2 871	"
Palmin Aleksander	Odelsk	214	1 469	"
Żytkow Aleksander	Sterpejki	399	6 190	1868
Bulicz Jerzy	Gierasimowicze	180	4 427	"
Lewikow	Kalno	300	2 708	"
Pokrowski Jan	Szostaki	88	1 776	"
Żyrycki Mikołaj	Zuchowo	139	2 024	"
Dejsza Aleksander	Grodzisk	418	11 058	"
Jurczenko Bazyli	Kamionka	303	2 329	"
Borszczewska Nadzieja	Lebiedzin	191	4 912	1869
Strzelbicki Mikołaj	Gliniszczce	80	842	"
Niejełow Paweł	Nowy Dwór	418	3 455	"
Winogradow Arsenjusz	Szyndzel	235	2 999	"
Liphardt Al.	Leszczany	162	2 250	1870
Niebolsin Paweł	Stebelec	120	2 502	"
Winogradow Arsenjusz	Poganicko-Muchowski	89	1 773	"
Kurłow Jewgraf	Dubnickie	256	2 128	1871
Żyrycki Sergjusz	Mitrowszczyzna	51	189	"
Odyńcow Włodzimierz	Jałowo-Roszankówka	292	2 981	"
Trochimowski Mikołaj	Jaroszówka	38	1 427	"
Żyromski	Straż	108	660	1872
Powiat Wołkowysk				
Westberg Gustaw	Hrynki	620	4 291	1867
Dawidow Włodzimierz	Pieniuga	1 779	28 784	"
Konstantinow Mikołaj	Zelwa	365	12 037	"
"	Wola	263	6 664	"

3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r. (c. d.). Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wartość w rublach	Data aktu kupna
Powiat Wolkowsk (c. d.)				
Bielenkow Jerzy	Żerno	847	12 984	1867
Watorf Michał	Klepacze	300	3 740	"
"	Raniewicze	43	1 042	1868
Pelciech Rudolf	Mieżewicze	324	2 208	"
"	Rudnia	30	363	"
Slautinski Stefan	Kornedź	507	3 523	"
Delfin Mikołaj	Niezbodzieże	} 499	} 4 650	"
"	Dobra Wola			"
Oboleński Andrzej ks.	Hołowczyce	930	17 437	"
Litwinow Jan	Biskupicze	34	1 209	"
Kotlarewski Potap	Pawluszki	319	2 988	"
Pal Karol-Ferdynand	Kobylaki	546	2 579	"
Tropolski Maciej	Jasienowicze	22	1 148	"
Skrobin Piotr	Janowszczyzna	33	296	"
Kurganowicz Elżbieta	Zarzecze	367	1 756	"
Krasnopiewcow Jerzy	Kolonna	29	299	"
Bormotow Wład.	Horewicze	305	3 836	"
Urusow Piotr	Krzemienica	} 782	} 9 565	1869
"	Zadworze			"
Michajłow Konstanty	Podorosk	31	311	"
Dreniak Aleks.	Kniaziewo	} 1043	} 10 068	"
"	Rohoźnica			"
Kastyłow Michał	Kresły	65	511	"
Greczanin Wiktor	Korzyść	87	754	"
Sergiejew Aleks.	Kołykowszczyzna	325	1 818	1870
Kornatowski Michał	Szydłowicze	25	500	"
Kotlarewski Potap	Wojtowszczyzna	14	678	"
Westberg Gustaw	Westen	141	1 553	"
Witorski Józef	Maćkowce	28	242	"
Dobrochotow	Martynowicze	31	879	"
Konstantinow Mikita	Korzystka Choryszczewska	266	2 631	1871
Widelibski Al.	Choroszewicze	238	2 332	"
Pelcich Adolf	Świsłocz	302	3 024	"
Korsuński	Trylewszczyzna	30	102	1873
Gubernja mińska				
Powiat Bobrujsk				
Postnikow Iwan	Broża*	350	3 180	1869
Głuszanowski Aleks.	Czabusy*	322	1 211	"
Wierzbolłowicz	Brycałowicze*	69	319	"
Jelnicki	Niestanowicze*	115	388	"
Sawinicz Józef	Paniuszkowicze*	549	1 738	"
Fiodorow Michał	Kosiejsk*	354	951	1870
Czewati Aleks.	Perekal*	1 747	4 080	"
Skalow Arkadiusz	Szatyłki*	1 716	5 148	1871
Powiat Borysów				
Bezobrazow Aleksander	Lutec*	349	3 602	1868
Półtoracki Paweł	Krasne*	1 667	3 040	1869
Zancewicz Piotr	Wielatycze*	} 317	} 2 879	"
"	Muliszczcze*			"
Ponomarew Aleksander	Sieliszczcze*	140	1 163	"
Radjonow Mikołaj	Bogdanowo*	360	1 927	"

U w a g a: Majątki, oznaczone gwiazdką, leżą obecnie poza granicami Państwa Polskiego.

3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r. (c. d.). Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wartość w rublach	Data aktu kupna
Powiat Borysów (c. d.)				
Gagarin Barbara	Dworzec*	408	991	1869
Bielinowicz Tomasz	Ustroń*	129	818	"
Wacuro Grzegorz	Kościukowszczyzna*	219	744	"
Kołodziejew Chrys.	Krasne*	2 340	7 806	"
Filonowiczewa Eugenja	Lubiki*	87	311	"
Popow	Koniuchy*	348	3 657	"
Benzemann Włodzimierz	Biały*	486	904	1870
Pigulewski	Smorki*	126	1 200	"
Ławrow Józef	Dziewoszyce*	109	1 153	"
Mozgolewski Aleksy	Wiesnic*	307	953	"
Junockiewicz Roman	Osowo*	61	198	"
Szostakow Józef	Kamionka*	41	143	"
Bolszew Mikołaj	Brusno*	321	3 914	"
Lichaczew Wasyl	Uchwały*	37	311	"
Arnold	Janki*	346	3 235	"
Fedorowicz Piotr	Rubież*	312	824	"
Kirkin	Nowosiółki*	60	209	"
Bobarykin Włodzimierz	Sukniewiczze*	210	840	1871
Powiat Ihumień				
Bącz-Osmołowski Józef	Błoń*	1 502	14 551	1868
Łomaczewski Asynkrazy	Łapicze*	405	3 811	"
Skorochodow Iwan	Majznerowo*	71	418	1869
Birukowicz Roman	Lady*	52	288	"
Ralcewicz Stepan	Celanka*	81	651	"
von Bradke Michał	Hrebionka*	165	2 301	"
Jachnow Aleksy	Ostyżewska*	70	343	"
Sacharow Georgij	Jakszyce*	2 045	13 440	"
Jermolajew Iłja	Piotrowka*	502	1 340	"
Dmitrowski Arsenjusz	Marjino*	362	1 336	"
Bulhakow Appolon	Żuki*	381	902	"
Stepanow Iwan	Kurhanie*	560	2 207	"
Artemow Aleksander	Aleksandrówka*	600	1 200	"
Jurjewicz Aleksander	Włodzimierzówka*	263	600	1870
Woskresieński Sergjusz	Wołma*	200	1 931	"
Makow Leon	Nowosiółki*	3 095	12 014	"
Szewicz Iwan	Nowosiółki*	4 086	11 138	"
Wasyljewa Zofja	Zyżłanka*	159	641	"
Kryłow Bazyli	Raciborki*	52	206	"
Zmorowicz Jelisej	Uborki*	71	308	"
Konopaszewicz Helena	Naukacz*	88	259	"
Kowrygin Anna	Krasny Las*	50	249	1871
Jurak Elżbieta	Boży Dar*	1 000	2 228	"
Nieumojno Marja	Kozły*	180	720	"
Powiat Mińsk				
Bunge Iwan	Szczytomierzycze*	237	2 230	1868
Schmidt Ferdynand	Ślepianka*	752	7 468	"
Tarasow Bazyli	Czernikowszczyzna*	68	3 691	"
Stepanow Wład.	Kowalewszczyzna*	100	6 104	"
Czujkiewicz Georgij	Zajamno*	159	2 155	"
Lektorski Mikołaj	Żabowszczyzna*	143	899	1869
Rejchnau Anastazja	Niedresk*	178	1 127	"
Muratow Aleksander	Giniewiczze*	103	759	"
Ratczenko Konstanty	Jaczonka*	1 180	6 654	"

U w a g a: Majątki, oznaczone gwiazdką, leżą obecnie poza granicami Państwa Polskiego.

3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r. (c. d.). Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wartość w rublach	Data aktu kupna
Powiat Mińsk (c. d.)				
Bychowiec Wiaczesław . . .	Nowopole . . .	606	6 614	1869
Ciechanowiczewa Michalina	Masiukowszczyzna *	155	791	"
Sokołow Michał	Zofjówka *	522	1 493	"
Kosakowski Grzegorz . . .	Serafinówka *	433	7 874	"
Łuczynski Alek	Górki *	742	6 441	"
" "	Sieniło *	520	4 679	"
Terikow Bazyli	Miechodowszczyzna *	76	528	"
Iwanow Dymitr	Stołpce	251	539	"
Nikolski Mikołaj	Delidowicze *	170	479	1870
Isajewicz Iwan	Pankowszczyzna *	173	368	"
Chomentowski Paweł . . .	Malawki *	644	5 400	"
Szustow Mikolaj	Małe Nowosiółki *	497	4 657	"
" "	Nowosiółki *	12	126	"
Nikotin Iwan	Akimówka *	237	3 717	"
Wasiljewa Praskowja . . .	Gnieck *	133	1 197	1871
Nieumojno Marja	Poleśno *	40	360	"
Archangielska Marja . . .	Dudy *	75	379	"
Powiat Mozyrz				
Cyłow Mikołaj	Kopatkiewiczze *	1 862	10 385	1868
" "	Domacha *		5 527	"
Łamergirt	Konstantyn *	2 881	719	1869
Bielajew	Kimbarówka *	290	2 287	1871
Siemienow Michał	Krzemno *	131	598	"
Garcewicz Benjamin	Sołohubowo *	251	1 316	1872
von Bok Karol	Kamionka *	508		
Powiat Nowogródek				
Ochłopkowa Olga	Pieszczanka	352	2 411	1868
Tychanowski Roman	Mitropolszczyzna	52	576	"
Tarasow Bazyli	Równopole	477	2 931	"
Ragozyna Eudoksja	Mitropole	54	1 192	"
Goworko Ksawery	Perekopy	117	1 943	1869
Sztolder Mikołaj	Skuplin	187	1 207	"
Michajłowski Piotr	Mogilnica	56	1 059	"
Aleksiejew Michał	Brzuchańszczyzna	327	2 729	"
Kazański Jegor	Zachary	118	817	"
Kazański Aleksander	Łuki	51	373	"
Baszynski Iwan	Kucharzewszczyzna	66	1 307	"
Seliwestrow Michał	Ruta	159	1 425	"
" "	Jatra	276	3 778	"
Zołotnicki Apol.	Dorohobyl	444	4 472	1870
Ałmazow Michał	Góry	344	4 212	"
Gromakowski Cyryl	Kołpienica	36	279	"
Spiczakow Leonid	Horodyszcze	687	15 926	"
" "	Grzybowszczyzna-Lnianiki			
Jastrzębski Jewgenij	Berezówka	250	648	"
Powiat Pińsk				
Bibikow Michał	Lubelpol	540	2 688	1869
Stachowicz Stepan	Morozowicze	214	463	"
De la Gardi Lew	Sosno-Horodyszcze	601	7 106	"

U w a g a. Majątki, oznaczone gwiazdką, leżą obecnie poza granicami Państwa Polskiego.

3. Wykaz majątków, zakupionych przez Rosjan na podstawie Instrukcji z dn. 23 lipca 1865 r. (c. d.). Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	Wartość w rublach	Data aktu kupna
Powiat Pińsk (c. d.)				
Esaulow Bazyli	Swideń	914	1 969	1870
Belgart Walerjan	Burzyłówka	1031	1 123	"
Cenin Sergjusz	Zawidczyce	647	519	"
Nienarokomow	Nobel	2563	2 395	"
Spasski Płaton	Duboj	6817	10 611	"
Afanasjew Aleksy	Matwiejówka	571	877	1871
Rejhardt	Mochre	1684	5 402	"
Powiat Rzeczyca				
Sarajew Aleksander	Sutkowo *	437	1 984	1869
Łoboda Władimir	Zagruszno *	364	1 696	"
Bujewski	Szucze *	347	1 262	"
Iziumow Michał	Zołoczewo *	409	1 017	"
Muromcew	Azarycze *	628	1 537	"
Jelnicki Michał	Pogonne *	123	244	1870
Kostogorow Andrzej	Dreniewo *	372	888	"
Gedeonow Aleksander	Iwanówka *	436	3 731	"
Sułkowski Mikołaj	Krapiwnia *	63	362	"
Siemow Wład.	Rosowo *	94	254	"
Lillié	Kolenkowicze *	71	254	"
Goleniszczew	Bludan *	106	270	1871
Powiat Słuck				
Klemienko Michał	Smolicze	176	1 487	1868
Klimow Dymitry	Filipowicze *	568	8 589	"
" "	Kijewicze *	871	5 349	"
Siewastjanow Bazyli	Choroszówka *	780	2 862	1869
Kałmykow Jegor	Bułatniki	501	1 892	"
Subbocki Stiepan	Szostaki *	57	462	"
Buchmann Mikołaj	Koła*	308	2 417	"
Dobrowolski Wasyl	Czyrkowszczyzna	72	761	"
Zołotow Iwan	Grzywnia	53	392	"
Wachramiejew Teodor	Howiezna	473	2 360	1870
Błagowo Włodzimierz	Teodorówka	224	1 647	"
Tumanow Aleksander	Łubaszowo	342	1 104	"
Wołodkowicz Michał	Karolinowo	140	993	"
Darski Aleksy	Nowosiółki *	60	229	"

U w a g a: Majątki, oznaczone gwiazdką, leżą obecnie poza granicami Państwa Polskiego.

4. Wykaz majątków, sprzedanych przymusowo na mocy ukazu
z dn. 10 grudnia 1865 r. (c. d.) Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Dawny właściciel	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość w ru- blach	Data aktu kupna	Powiat dzisiejszy
Powiat Wilejka						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Witgenstein Piotr ks.	Tukałło Mieczysław	Kasuta	2 250	40000	1867	Wilejka
"	"	Nowosiółki				
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Nikotin Jan	Kurowski Ignacy	Dworzec	241	4 375	1868	Wilejka
Mazykicz Jan	Kowerski Stefan	Klesin	572	7 162	"	"
Kuźmin Mikołaj	Budrewicz Stefan	Wincentowo	900	4 909	"	"
Warowka Bazyli	Borsuk Jerzy	Borki	60	120	"	"
Subocz Tadeusz	Sopoćko Józef	Kołtunowszczyzna	48	806	"	"
Szulc Karol	Wołk Ignacy	Borsuki	45	504	1869	"
"	"	Kobele				
Wołodkiewicz Aleks.	Wołodkiewicz Kalikst.	Poniatycze	1 652	7 141	1870	"
Powiat Wilno						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Bożerianowa Pr.	Radziwiłowicz Franc.	Bukiszki	1 632	21 000	1866	Wilno
Goszkiewicz Józef	Ołtarzewski Konstan.	Male	284	3 000	1867	
Izmailski Stefan	Kostrowicka Marja	Rostyniany lub Kosmowszczyzna	1 100	19 351	"	"
Żakier Bazyli	"	Żodziszki	342	4 582	"	"
Gorbaniew Aleks.	Monginowie Karol i Nat.	Pryciuny	1 140	16 000	"	"
Werman Chrystjan	Hr. Tyszkiewicz Michał i Jan	Orniany	19431	202471	"	"
"	"	Sużany				
"	"	Olkuny	588	6 355	1868	"
Żakier Bazyli	Kostrowicka Marja	Rzesza				
Nasokin Antoni	Bielkiewicz Wacław	Ciechanowiszki	296	8 000	1969	"
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Iwanow Leonid	Łuszczuk Feliks	Jundziliszki	100	976	1868	Wilno
Trutniew Jan	Laudański Stanisław	Łapejki	111	1 058	"	"
Gubernja grodzieńska						
Powiat Białystok						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Trochimowski Mikołaj	Bouffal Juljan	Jurowce	659	18 000	1867	Białystok
Zygmuntowski Piotr	Mitarowski Kazimierz	Chobotki	24	1 000	"	"
Kisiełowska Zofja	Houwald Lucjan	Mieleszki	2 600	40 000	"	"
Oboleńska Aleksandra	Hr. Starzeński Wiktor	Niewodnica Nar-gielewska	480	25 000	"	"
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Mińkowiec Aleksander	Michałowski Seweryn	Niezbudka Micha-łowo	1 262	32 250	1868	Białystok
Powiat Bielsk						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Oboleńska Aleksandra	Hr. Starzeński Wiktor	Strabla	1 799	70 000	1867	Bielsk
Małoziemow Andryan	Pieńkowscy Leon i Lu-dwik	Sutno, Dołubowo, Osnówka	955	40 000	"	"
"	Stankiewicz Witold	Wierzchuca Na-górna 1/6 m.	138	4 000	"	"
Strachowicz Paweł	Milewski Franciszek	Minczewo	195	2 512	"	"
Buckowska Anna	Krzyniecki Józef	Pokaniewo	1 167	21 000	"	"

4. Wykaz majątków, sprzedanych przymusowo na mocy ukazu
z dn. 10 grudnia 1865 r. (c. d.) Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Dawny właściciel	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość w ru- blach	Data aktu kupna	Powiat dzisiejszy
Powiat Bielsk (c. d.)						
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Demianowicz Andrzej	Ołędzki Seweryn	Domaniewo	117	2 305	1868	Bielsk
Zarębski Stefan	Żero Leonard	Tworoczne	81	1 350	"	"
"	Żero Aleksandra	Brzeźnica	16	254	"	"
Powiat Brześć						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Szneider Aleksander	Pusłowski Tytus	Zubacze	800	19 780	1867	Brześć
Małoziemow Adrjan	Gażyć Jerzy	Siehniewszczyzna	900	42 000	"	"
Pomerański Jakób	Jagmin Paweł	1/6 m. Wistycze	137	5 000	"	"
Brujewicz Aleksander	Jagmin	Ruda	19 437	150 000	"	"
Markow Aleksander	Wilczewski Aleksander	Wołgostawiec-Ku-raszewo	2 262	40 000	1868	"
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Kożewnikow Jan	Borysowski Adam	Telatycze	15	72	1868	Brześć
Majmeskuł Mar.	Karczewski Ksawery	Koszyłowo	615	8 001	"	"
Kutanin Aleksander	Ponikwicka Helena	Planta	870	2 650	"	"
Minkeldej	Ponikwicki Józef	Klukowicze	805	5 849	1872	"
Powiat Grodno						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Brosse Katarzyna	Römer Seweryn	Hubinka	170	14 500	1867	Grodno
Bohatyrewicz Adam	Klimowicz Kazimierz	Hryniewiczze	3	150	"	"
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Jastrebów Dymitr	Cieszajko Antoni	Cieszajki	50	711	1870	Grodno
Powiat Kobryń						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Maslewicz Maksym	Żardecki Józef	Małysze	179	5 500	1867	Kobryń
Pomerański Jakób	Jagmin Paweł	Dywin	1 734	10 000	"	"
Werneke Karol	Onichimowski Edm.	Zabierz	2 572	25 000	"	Drohiczyn
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Pergament Włodzim.	Grzymała Franciszek	Borki	57	1 025	1867	Kobryń
Talyzin Ilja	Buckiewicz Adam	Zubowszczyzna	210	3 461	1868	"
Majmeskuł Mar.	Staniszewska Karolina	Koszyłowo	217	7 010	"	"
Gań Aleksy	Gutowski Szymon	Lepiosy	253	7 001	"	"
Dzeniejew Mikołaj	Żardecki Józef	Chorowszczyzna	681	7 701	"	"
Kantorow	Wistouch Wiktor	Chlewiszcze	849	11 326	"	Drohiczyn
Żyromski Władysław	Mysłowski Kleofas	Nowosiółki	380	3 156	1869	Kobryń
Koleszyn Borys	Ożarowski hr. Kazim.	Antopol	6 108	121 400	1871	"
Powiat Prużana						
<i>Sprzedane przez właściciela</i>						
Chersoński Mikołaj	Domański Aleksander	Wieżki	207	7 500	1867	Prużana
Powiat Słonim						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Fanshave Konstanty	Jundziłł Walerjan	Johalin	4 713	50 000	1867	Słonim
Iwanow Mateusz	Świeżyński Stanisław	Hawinowicze	2 850	15 000	"	"
Brzeziński Michał	Strawiński Józef	Scerolowszczyzna i Repnicze	2 367	42 000	"	"
<i>b) sprzedane przez rząd:</i>						
Romanowicz Marja	Korsak Edmund	Gierniki	427	3 355	1870	Słonim

4. Wykaz majątków, sprzedanych przymusowo na mocy ukazu
z dn. 10 grudnia 1865 r. (c. d.). Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Dawny właściciel	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość w ru- blach	Data aktu kupna	Powiat dzisiejszy lub pań- stwo obce
Powiat Sokółka						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Liphardt Aleksander . . .	Ejsmont Eleonora . . .	1/2 maj. Leszczany	153	6 000	1866	Sokółka
Kozmin Michał . . .	Gąsowski Wiktor . . .	Andrzejów . . .	189	8 400	1867	"
Sołomko Stefan . . .	Sierzputowski Józef . . .	Chreptowicze . . .	145	4 100	"	"
Zygmuntowski Piotr . . .	Mitarowski Kazimierz . . .	1/5 maj. Trzyrzecze	29	1 000	"	"
Pomerański Jakób . . .	Kruszewski Juljan . . .	Usnarz . . .	233	9 000	"	"
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Sołomko Mitrofan . . .	Doroszkiewicz Antoni	Cimoszki . . .	35	705	1870	Sokółka
Powiat Wołkowysk						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Wołkońska Elżbieta . . .	Tarasowicz Władysław	Konna . . .	449	2 800	1867	Wołkowysk
Bulharyn Aleksander . . .	Laskowski Ignacy . . .	Jatwiesk . . .	2 248	37 000	"	"
	Klimaszewscy Mikołaj					
Pomerański Jakób . . .	i Wiktor . . .	Grodzisk . . .	650	6 500	"	"
Żywotowski Aleks. . .	Milkiewicz Juljan . . .	Lasowszczyzna . . .	682	13 000	"	"
Iwanow Wiktor . . .	Bychowicz Adam . . .	Zelzin, Józefpol . . .	2 958	26 500	"	"
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Pomerański Jakób . . .	Parczewski Józef . . .	Moczulno . . .	77	689	1868	Wołkowysk
Gubernia mińska.						
Powiat Bobrujsk						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Kutajew Iwan . . .	Malinowska Pelagja . . .	Pobolowo . . .	1 540	20 000	1867	Białoruś
Wrangiel baron . . .	Łappa Aleksander . . .	Rudobielka . . .	24000	162000	"	"
" " . . .	" " . . .	Kosarycze . . .				
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Woronin Aleksander . . .	Ratyński Adam . . .	Wilcza . . .	3 747	10 250	1868	Białoruś
Nikitin Aleksander . . .	Jankowski Bartłomiej	Porzecze . . .	2 572	8 833	1870	"
Powiat Borysów						
<i>Sprzedane przez właściciela</i>						
Wilken Rudolf . . .	Łappa Aleksander . . .	Cholopienicze . . .	7 622	87 500	1867	Białoruś
Witgenstein Piotr ks. . .	Tukałło Mieczysław . . .	Milcz . . .	3 367	40 000	"	Dunitowicze
Szulgin Feliks . . .	Osiecimski Rudolf . . .	Zadorze . . .	3 909	25 000	"	Białoruś
" " . . .	" " . . .	Niestanowicze . . .				
Powiat Ihumeń						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Zygmuntowski Piotr . . .	Łukaszewicz Apolinary	Maksymowicze . . .	3 497	15500	1868	Białoruś
" " . . .	" " . . .	Naborki . . .				
" " . . .	" " . . .	Brodziec . . .				
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Sizlarski Konstanty . . .	Milkiewicz Franciszek	Podkosie . . .	22	180	1868	Białoruś
Drozdowski Józef . . .	Koziello Ignacy . . .	Rzepiszcze . . .	15	81	"	"
Gomolicki Mikołaj . . .	Januskiewicz Kazim.	Niżówka . . .	182	3 401	"	"
Gruppijen Elżbieta . . .	Prószyńska Eleonora . . .	Łysowszczyzna . . .	106	4 130	"	"
Iljin Konstanty . . .	Bakinowski Franciszek	Kołodce . . .	110	273	"	"

4. Wykaz majątków, sprzedanych przymusowo na mocy ukazu
z dn. 10 grudnia 1865 r. (c. d.). Lata 1866—1873.

Nazwisko i imię nabywcy	Dawny właściciel	Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość w ru- blach	Data aktu kupna	Powiat dzisiejszy lub pań- stwo obce
Powiat Mińsk						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Chomentowski . . .	Pruszyński Ludwik . . .	Zasław . . .	2 136	44 000	1867	Białoruś
Bołonin . . .	Lubaczyński . . .	Lemieszowo . . .	240	1 771	"	"
Szmidt Ferdynand . . .	Osiecimski Rudolf . . .	Borowlanka . . .	1 529	8 000	"	"
Swiecznikow Aleks. . .	Hołownia Konstancja	Chmielówka . . .	691	6 000	1868	"
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Sznabel . . .	Łapicki Hektor . . .	Ptycz . . .	620	9 590	1867	Białoruś
Kazarenow Michał . . .	Łapicki Juljan . . .	Bucewicze . . .	1 088	11 360	1868	"
Gomolicki Mikołaj . . .	Birula Bartłomiej . . .	Zajameczno . . .	30	206	"	"
Antropowa Nadzieжда	Hausman Michał . . .	Kalwaryszki . . .	51	3 685	1869	"
Powiat Mozyrz						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Szachow Aleksy . . .	Jeleński Napoleon . . .	Łuczyce . . .	17 831	65 000	1867	Białoruś
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Polko . . .	Petrusewicz Antoni . . .	Słobódka . . .	91	32	1868	Białoruś
Powiat Nowogródek						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Zacharyn Aleksander . . .	Mikulski Adolf . . .	Szczonów . . .	500	4 000	1867	Nowo- gródek
Popow Iwan . . .	Ablamowicz Michał . . .	Małe Zuchowicze . . .	286	15 000	"	"
Spiczakow Leontij . . .	Ciechanowiecka Izab.	Poruczyn . . .	866	20 000	"	"
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Annieński Mikołaj . . .	Ostromiecki Leon . . .	Suchorzrebszczy- zna . . .	1 373	9 358	1868	Barano- wicze
Gass Michał . . .	Ablamowicz Stanisław	Izwa . . .	933	5 806	"	Nowo- gródek
Pawłow Bazyl . . .	Brochocki Władysław	Omelanec . . .	921	11 050	"	"
Leonowicz Wiktor . . .	Wojniłowicz Stefania	Kożuchowszczyzna . . .	270	3 511	"	"
Baranowski Paweł . . .	Markiewicz Ludwik . . .	Baranowicze . . .	733	5 600	1869	Barano- wicze
Sawicz Mikołaj . . .	Duboczyński . . .	Maluszyce . . .	179	6 810	1870	Nowo- gródek
Powiat Pińsk						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Garszyn Mikołaj . . .	Skirmunt Kazimierz . . .	Kołodno . . .	10660	56 000	1867	Łuniniec
" " . . .	" " . . .	Ruchcze . . .				
" " . . .	" " . . .	Cmień . . .				
<i>b) Sprzedane przez rząd</i>						
Kończyn Mikołaj . . .	Rummel Władysław . . .	Derewek-Hulówka	2 623	6 000	"	Białoruś
Powiat Rzeczyca						
<i>Sprzedane przez rząd</i>						
Szwed . . .	Nowakowski Otto . . .	Tarusza . . .	2 061	4 144	1868	Białoruś
Powiat Słuck						
<i>a) Sprzedane przez właściciela</i>						
Wendorff . . .	Wendorff Władysław . . .	Holynka . . .	2 040	30 000	1867	Nieśwież
Witgenstein Piotr ks. . .	Mierzejewski Seweryn	Hrozów . . .	826	20 000	"	Białoruś
		Bielany . . .	23	8 000	"	"
Wigdorow Michał . . .	Szeluta Franciszek . . .	Holynka . . .	1 343	30 000	"	Nieśwież

5. Wykaz majątków, sprzedanych dobrowolnie. (c. d.)

Lata 1864—1873.

Rodzaj sprzedaży Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość w ru- blach	Data aktu kupna	Rodzaj własności Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość w ru- blach	Data aktu kupna				
Powiat Bobrujsk (c. d.)											
<i>c) bez podziału (c. d.)</i>											
Mojeszówka i Puchow- szczyzna (4 parc.)	652	.	1871	Zarzeczce (cz. maj.)	11	80	1866				
Daniłówka	169	.	"	Zauczym "	10	80	"				
Łuczek (część maj.)	263	.	"	Hropyca	40	250	1867				
Nawozy	3 723	11 702	"	Stefanowo i Błotne.	142	500	"				
Usterchy	3 577	.	1872	Dubrowa	40	300	"				
Wołczyn	145	.	"	Osówka	40	300	1868				
Baranowicze (cz. maj.)	876	.	"	Kurahłówka	26	200	"				
Zuborewicze	178	.	"	Czarny Bród (2 parcele)	100	800	"				
Osowo	4 690	.	1873	Sierhiejewicze. Kowale- wicze, Kobylewicze	4 919	70 000	"				
Jamiński (7 parceli)	1 408	.	"	Koplańce	2 200	6 000	"				
Durynicze-Leonówka (część majątku)	60	.	"	Borowino	2	25	"				
Nawozy	3 723	.	"	Osówki (3 parcele)	136	700	1869				
Powiat Borysów											
<i>a) z wolnej tranzakcji</i>											
Swiada	18 553	80 000	1868	Chydra (we wsi)	20	150	"				
Klin	2 605	20 000	"	Czarny Bród	78	400	"				
Beztrosk	1 045	3 272	1870	Leszno (cz. maj.)	20	150	"				
<i>b) z licytacji</i>											
Nieżyce	2 371	12 000	1867	Mostki	31	100	"				
Dzierużynki	240	2 015	"	Wesoły Ostrów	14	100	"				
Reutpol	400	1 330	1868	Ksawerowo (parcela)	209	3 000	1870				
Imieniewiczze	1 397	5 036	"	<i>b) z licytacji</i>							
Swiada	18 553	39 950	1870	Ostrówki	291	795	1870				
<i>c) bez podziału</i>											
Huba	300	.	1871	<i>c) bez podziału</i>							
Adamówka (cz. folw.)	60	.	"	Moszczenice (cz. maj.)	65	.	1870				
Latygolicze	5 375	.	"	Ksawerowo	210	.	"				
Lubатовszczyzna	184	.	"	Wiazyczyn (uroczysko)	61	.	1871				
Sielec	1 667	.	1872	Zajezerce	200	.	"				
Trojanówka	1 000	.	"	Repiszcz (cz. maj.)	397	1 510	"				
Krasnołaki albo Irenowo	4 170	.	"	Pudzick	503	.	1872				
Koniuchy	348	.	"	Witowo (folwark)	110	.	"				
Szylińce	140	.	"	Podbrzeże	1 191	.	"				
Bykowszczyzna i Gołę- bicka Puszcza	230	.	"	Maksymowicze (12 parc.)	1 638	.	1873				
Rozwieje	274	1 200	"	Naborki (7 parceli)	1 003	.	"				
Rozwieje	274	.	1873	Łoska	102	.	"				
Zagórze (zaścianek i Za- lesie (część majątku Busławice))	82	.	"	Bożyn	1 029	.	"				
Powiat Ihumień											
<i>a) z wolnej tranzakcji</i>											
Rzepiszcz (parcela w zaścianku)	60	450	1866	Lejanka i Czernica	62	.	"				
Letowiec	22	165	"	Czernica	603	.	"				
Płotnica (zaścianek)	20	300	"	Małachowszczyzna	96	.	"				
Osowie (2 parcele)	11	180	"	Przyborki (cz. maj.)	101	.	"				
Jewmantowa (cz. maj.)	5	40	"	Łagożanka	90	.	"				
Powiat Mińsk											
<i>a) z wolnej tranzakcji</i>											
Napadówka	37	800	1866	Powiat Mińsk							
Sieliba	10	75	"	<i>a) z wolnej tranzakcji</i>							
Wielki Ług	51	1 000	1867	Napadówka	37	800	1866				
Ninowo i Horoszki	2 136	44 000	1868	Sieliba	10	75	"				
Macki	700	8 000	1869	Wielki Ług	51	1 000	1867				
Litwiany	1 000	16 000	"	Ninowo i Horoszki	2 136	44 000	1868				
Nowy Dwór	30	300	1870	Macki	700	8 000	1869				
<i>b) z licytacji</i>								Litwiany	1 000	16 000	"
Trościeniec	917	1 965	1869	Nowy Dwór	30	300	1870				

5. Wykaz majątków, sprzedanych dobrowolnie. (c. d.)

Lata 1864—1873.

Rodzaj sprzedaży Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość	Data aktu kupna	Rodzaj sprzedaży Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość w ru- blach	Data aktu kupna				
Powiat Mińsk (c. d.)											
<i>c) bez podziału</i>											
Kryczki	150	.	1870	Malosiółki	15	300	1866				
Hrudek (przy majątku) i uroczysko Uholje	64	.	"	Moczuley	127	2 000	1867				
Pastuch (uroczysko)	111	.	"	Recemle (2 parc. ze wsi)	42	900	"				
Wydrycze	62	.	1871	Ostaszyn	31	300	"				
Dworzyszcze	1 197	.	"	Słotwa	279	5 000	"				
Nowinki	60	.	"	Basin	28	600	"				
Karolin	3 186	22 151	"	Klukowicze	10	300	"				
Felin	222	255	"	Maluszycze	16	200	"				
Ptycz	620	.	1872	Rutkiewicze	94	3 000	1868				
Nowy Dwór	650	.	"	Ogrodniki	1 939	3 820	"				
Karolin	2 443	.	"	Bucewicze (parcela ze wsi)	20	375	"				
Czaczków (cz. maj.)	67	.	"	Basin	27	600	"				
Drażnia	70	.	"	Morozowicze (parc. z maj.)	20	300	"				
Mitrowszczyzna	160	.	"	Dukara	1	50	"				
Zadroże	142	.	"	Naniewiczze	21	300	1869				
Osinówka	100	.	"	Załuże	167	3 790	"				
Ratomka	186	.	"	Małe Sajki	24	300	"				
Łyscewicze	230	.	"	Łuki	42	600	"				
Malinówka	140	.	"	Miratycze	26	1 100	"				
Paszkiewiczze	767	.	1873	Krynki	127	3 000	"				
Żabowszczyzna	144	.	"	Drecianki (z majątku)	12	300	"				
Łohwiszcze	647	.	"	Krynki (2 parc. z majątku)	30	700	"				
Gajany	132	.	"	Kojdanówka	9	150	"				
Powiat Mozyrz											
<i>a) z wolnej tranzakcji</i>											
Balka (futor)	10	80	1864	Miratycze (z majątku)	19	600	"				
Lelczyce	22 318	100 000	1865	<i>b) z licytacji</i>							
Bukcza	22	165	1867	Muchowszczyzna	281	3 545	1864				
Łuczycze	12 127	65 000	"	Sulatyccze i Melachowicze	766	19 125	1867				
Karolin	9 582	55 000	1869	Dudzicze	67	1 305	"				
Borysówka	19	120	"	Stara Mysz	2 068	24 100	"				
Zagrodne	25	150	"	<i>c) bez podziału</i>							
<i>b) z licytacji</i>											
Myszanka	1 376	15 501	1867	Garewicze	160	.	1872				
<i>c) bez podziału</i>											
Podkuźmicze	200	.	1871	Dolny Czernihow i Zan- kiewiczze z folw. Kulik	1 934	.	"				
Michnowicze	3 550	.	"	Starojelna	1 386	.	1873				
Milaszewicze	12 464	5 500	"	Powiat Pińsk							
Lipniki	96	170	"	<i>a) z wolnej tranzakcji</i>							
Antonówka (cz. maj.)	201	.	1872	Stachowo (z okolicy)	4	45	1864				
Marylin z folw. Podsu- szczewo	15 300	.	1873	Płotnica (4 parc. z okolicy)	9	145	"				
Powiat Nowogródek											
<i>a) z wolnej tranzakcji</i>											
Rafałowo	54	5 000	1864	Cyr (cz. maj.)	5	80	1865				
Wysze (ze wsi)	10	300	1866	Stachowo, Osowa (z oko- licy)	2	40	"				
Wielatowo (z majątku)	9	100	"	Borcewicze (z okolicy)	1	20	"				
<i>b) z licytacji</i>								Miesiatycze, Kołdy i Poł- chowo (z okolicy)	6	180	"
<i>b) z licytacji</i>								Daniłowo (z okolicy)	11	300	"
<i>b) z licytacji</i>								Kałaurowicze	1	60	1866
<i>b) z licytacji</i>								Kołoniów	1 505	19 000	1867
<i>b) z licytacji</i>								Stachowo (z okolicy)	2	60	"
<i>b) z licytacji</i>								Chworosno	12	300	"
<i>b) z licytacji</i>								Płotnica (8 parc. z okolicy)	29	485	"
<i>b) z licytacji</i>								Grzybkowicze	3	45	"
<i>b) z licytacji</i>								Płotnica	1	140	1868

5. Wykaz majątków, sprzedanych dobrowolnie. (c. d.).

Lata 1864—1873.

Rodzaj sprzedaży Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość w ru- blach	Data aktu kupna	Rodzaj sprzedaży Nazwa majątku	Dzie- sięcin	War- tość w ru- blach	Data aktu kupna
Powiat Pińsk (c. d.)				Powiat Rzeczyca			
<i>a) z wolnej tranzakcji (c.d.)</i>				<i>a) z wolnej tranzakcji</i>			
Kołb	3	70	1868	Jewtuszkewicze	1 491	2 500	1868
Wielkie Dzikowicze (z okolicy)	1	30	„	Przebita Góra (4 parcele)	1 000	4 000	„
Sierpiki	3	100	„	Kmojenisko Białozorskie	24 293	130 000	1869
Pawlinowo	7	300	„	Zołcza	13 500	45 000	„
Tupczyce	29	100	1869	Borek (uroczysko)	280	300	„
Wielkie Dzikowicze (5 parcele z okolicy)	26	900	„	<i>b) bez podziału</i>			
Struga (2 parcele)	26	450	„	Tarusza	451	„	1870
Krzywe Siolo i Morozo- wicze	3	75	„	Michalewo	3 590	„	1871
Boryczewicze	3	250	„	Oleszkówka	913	1 550	„
Wikarewicze	19	300	„	Sycze	348	„	1872
Budysznia	54	600	1870	Babinówka (cz. uroc.) i Babinowa Gruda	124	„	„
Struga	26	300	„	Brahin	20 000	„	1873
Wujwicze (4 parcz. z okolicy)	153	710	„	Rokitno	2 800	„	„
Płotnica (3 „ „)	42	180	„	Powiat Sluck			
Połów (z okolicy)	2	50	„	<i>a) z wolnej tranzakcji</i>			
Suszycko (uroczysko)	8	120	„	Ostrów-Borki (folwark)			
Stajki (z okolicy)	16	100	„	4			
Kałaurowicze, Szałapi- cze i Łozicze (z okolicy)	2	120	„	250			
Łozicze i Szotomicze (z okolicy)	2	115	„	1869			
Kaczanowicze (z okolicy)	2	60	„	<i>b) z licytacji</i>			
Starowo (z okolicy)	4	50	„	Stepkowo (majątek)			
Paulinowo (z majątku)	6	300	„	816			
Boryczewicze	3	130	„	9 100			
Kamień	50	800	„	1868			
<i>b) z licytacji</i>				<i>c) bez podziału</i>			
Saczkowicze (z okolicą)				Czanowszczyzna, Kliny			
6				44			
56				1870			
1868				Starosiele			
<i>c) bez podziału</i>				135			
Lubin	212	„	1870	Zaułki	1 824	„	1871
Kutyń	200	„	1871	Szantarewsczczyzna	90	„	„
Ciołkowicze	1 100	„	„	Zaostrowicze	117	„	1872
Borkowszczyzna	65	„	„	Żurawa	121	„	„

UZUPEŁNIENIA.

Konfiskaty w latach 1863—1873.

Sprawa konfiskat nie wchodzi właściwie w zakres pracy niniejszej, która mówi o genezie prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej. Ze względu jednak na znaczenie sprawy podajemy poniżej niektóre szczegóły, dotyczące konfiskat, oraz wykaz majątków skonfiskowanych, lecz jedynie tylko po powstaniu r. 1863.

W myśl „Przepisów o sekwestrze dóbr osób, biorących udział w rozruchach, wynikłych w gubernjach, pogranicznych z Królestwem Polskiem, i o administracji oraz dysponowaniu powyższymi dobrami”:

„Udział w rozruchach, wynikłych w niektórych częściach gubernij zachodnich, pociąga za sobą odpowiedzialność zarówno osobistą, jak i majątkową.

„Na dobra osób, biorących udział w rozruchach, rozporządzeniem głównej władzy miejscowej nakłada się sekwestr celem zabezpieczenia odpowiedzialności majątkowej”.

O konfiskacie zaś majątków na rzecz skarbu decydowały postanowienia sądów wojennych i kryminalnych.

Majątki skonfiskowane w całości przechodziły niezwłocznie do poszczególnych zarządów dóbr państwa. O ile zaś powstaniec był tylko współwłaścicielem majątku, to cały majątek pozostawał w administracji współwłaścicieli, nie zamieszanych w powstaniu, którzy obowiązani byli płacić rządowi część dochodów, przypadającą w udziale powstańcowi. Dopiero później wydano przepisy, zamierzające do wyodrębnienia z takich majątków części skonfiskowanych.

Poniżej podajemy tablicę statystyczną gruntów, objętych konfiskatą oraz wykaz majątków skonfiskowanych i wykaz gruntów, skonfiskowanych w gubernji grodzieńskiej po powstaniu 1863 r., należących do szlachty zaściankowej, a przeznaczonych na kolonizację chłopów rosyjskich.

Przestrzeń skonfiskowana w roku 1863 według powiatów.

Gubernje Powiaty	Dziesięcin	Gubernje Powiaty	Dziesięcin
Ogółem w 3 gubernjach	178 216	Kobryń	16813
Wileńska	10 954	Prużana	4943
Dzisna	1 599	Stonim	1 618
Lida	1 886	Sokółka	655
Oszmiana	521	Wolkowysk	4 326
Święciany	1 488	Mińska	118 880
Troki	574	Bobrujsk	1 746
Wilejka	2 370	Borysów	5 164
Wilno	2 516	Ihumeń	31 726
Grodzieńska	48 382	Mińsk	6 908
Białystok	1 436	Mozyrz	43 930
Bielsk	1 690	Nowogródek	1 876
Brześć	3 844	Pińsk	24 570
Grodno	10 357	Rzeczyca	—
		Sluck	2 960

A. Wykaz majątków skonfiskowanych

Lata 1863—1873.

Nazwa majątku	Dawny właściciel	Dzie- sięcin	Powiat dzisiejszy lub państwo obce
Gubernja wileńska			
Powiat Dzisna			
Zaborze	Konoplański Franciszek	526	Dzisna
Borodeńce	"	435	"
Czerkasowo	Hrehorowicz Władysław	124	"
Dziwniki	Rusiecki Józef	246	"
Kniażyn	Obrąpalski Michał	268	"
Powiat Lida			
Wilbiki	Wilbik Stefan	23	Lida
Oczkiewicze	Grzymała Feliks	33	"
Pakuliszki	Ejsmont Leonard	76	"
Możejkwoszczyzna (dz.)	Tubielewicz Mateusz	1	"
Żylicze	Rudzki	46	"
Kazimierzówka	"	84	"
Newisze	Aleksandrowicz Ksawery	468	"
Rutkiewicze	Rychlewicz Jan	386	"
Sosnowszczyzna	Berdowski Adolf	145	"
Oleńszczyzna	Dobrowlański Dyonizy	205	"
Dylewo (działka)	Cydzik Michał	12	"
Lipkuńce	Truszyński Józef	4	"
Rytaniewicze (działka)	Kmita Antoni	4	"
Kijuńce	Jocz Bogusław	90	"
Gryszaniszki	Kraiński Leon	97	"
"	Trusczyński	5 ¹ / ₂	"
Krakszle	Bader Jan	68	"
"	Bader Józef	68	"
"	Serejczyk Wawrzyniec	1 ¹ / ₂	"
Hołodówka	Jocz Edmund	29	"
Czołowszczyzna	Pułjanowski Napoleon	41	"
Powiat Oszmiana			
Buciszki	Masło Leon	80	Oszmiana
Hermaniszki	Wołowicz Gustaw	234	Wołożyn
Grzymałowszczyzna	Wiszniewski	164	Oszmiana
Krewo (działka)	Kościół Krewski	33	"
Działka gruntu	Węclowicz Stanisław	10	?
Powiat Święciany			
Gasperyszki	Bortkiewicz Edward	63	Święciany
Kraszona	Czechowicz Leon	187	"
Mackiewicze	"	1 144	"
Działka gruntu	Pawłukan Wincenty	15	"
Rozalin	Packiewicz Juljan	63	"
Wasiliszki	Brzozowski Tomasz	16	"
Powiat Troki			
Woroniszki	Żukowski	39	Litwa
Jociszki	Monkiewicz Dominik	42	"
Talkuny	Żakowicz Jan	17	"
Szaliszki	Chomski Leon	72	"
Dąbrowa	Niekrasz Kazimierz	33	Troki
Melachowicze	Jeleński	286	"
Kreciuny (działka)	Jakubowski Edward	32	Litwa

A. Wykaz majątków skonfiskowanych (c. d.).

Lata 1863—1873.

Nazwa majątku	Dawny właściciel	Dzie- sięcin	Powiat dzisiejszy lub państwo obce
Powiat Troki (c. d.)			
Działka gruntu	Bańkowski Aleksander	12	?
"	Danilewicz Kazimierz	11	?
Szuliszki (działka)	Pohoski Ferdynand	30	Litwa
Powiat Wilejka			
Rajewszczyzna	Oskierka Aleksander	1903	Wilejka
Prudy	Tukałło Konstanty	368	"
Hruzdowo-Oborek (w parafji)	Kościół Cholchelski	33	"
Ilja (działka)	" llski	33	"
Chrystowo (działka)	" Dunilowski	33	Dunilowicze
Powiat Wilno			
Gościewicze	Mierzejewski Maurycy	336	Wilno
Korwie	Giedroń Witold	471	"
Gumby	Tyszecki Tomasz	276	"
Karolinowo	Giedroń Mikołaj	478	Litwa
Bijuciszki	"	615	"
Małe Posolcze	Poczobutt	29	Wilno
Sokołowo	Kowzan Stanisław	51	"
Słobódka Trakienicka	Kościół Słobódzki	125	"
Pacuny	" Podbrzeski	33	"
Międzyrzecz	" Rudomiński	33	"
Raupiszki	" Malacki	69	Litwa
Gubernja grodzieńska			
Powiat Białystok			
Tylwica	Ołdakowski Napoleon	769	Białystok
Wilamówka	Wilamowski	67	"
Kolonja	Kobyliński	94	"
Zalesiany	Kobyliński Kazimierz	145	"
Mała Kramkówka	Zawistowski Józef	298	"
Bajki-Starowieś	Perkowski Konstanty	63	"
Powiat Bielsk			
Kobusy	Czarnocki	172	Bielsk
Czaje	Zaluski Henryk	1126	"
Karpowicze	Szumkowski	337	"
Wyganów	Wyganowska Rozalja	55	"
Powiat Brześć			
Kamienica Żyrowicka	Wyganowski Juljan	1004	Brześć
Szostaków	Hofmejerster Apolinary	790	"
Płoski	Kamiński	19	"
Stefanin	Andrzejkowicz	691	"
Radwanicze Cerkiewne	Dziekoński K.	1142	"
Rakowiec (cz. maj.)	Tołłoczko Jan	198	"
Powiat Grodno			
Paniuki	Lenkiewicz	90	Grodno
Zakrzewszczyzna	Jurowski Michał	302	"
Strupin	"	59	"
Astapkowszczyzna	Montowicz Rudol.	148	"
Nowosiółki	Spirydowicz Adam	782	"
Karasiczszczyzna	Ejsmont Aleksander	46	"
Jeziory	Walicki Leopold	8930	"

A. Wykaz majątków skonfiskowanych (c. d.).

Lata 1863 — 1873.

Nazwa majątku	Dawny właściciel	Dzie- sięcin	Powiat dzisiejszy lub państwo obce
Powiat Kobryń			
Dziatkowicze	Radowski Gustaw	567	Kobryń
Stefany	Jagmin Feliks	360	Drohiczyn
Ostrówek	Tarnowski Rudolf	583	"
Balandycze	Andrzejkiewicz Jarosław	7 009	"
Laskowicze	Korsak Władysław	1 322	"
Horki	Andrzejkiewicz Kalasanty	9 211	"
Raczki	Radowski Apolinary	422	"
Wyderko	Kraszewski Lucjan	339	Kobryń
Powiat Prużana			
Tewle	Jundziłł	96	Prużana
Mokre	Zienkiewicz Feliks	584	"
Mace	Małachowski	444	"
Gabrjelin	Włodek Szczęsny	1 841	"
Haleny	Skoczyński Medard	344	"
Kolady i Rudawiec	Kozieradzki Władysław	1 328	"
Bereza Kartuska (działka)	Klasztor w Berezie Kartuskiej	6	"
Powiat Słonim			
Mołowidy	Kiersnowski Edward	278	Słonim
Osowiec	Jundziłł Konstanty	1 178	"
Wydział	Łagiewnicki Jan	162	"
Powiat Sokółka			
Żuchowo	Szumkowski	140	Sokółka
Gliniszczę Małe	Hryniewiecki Jan	80	"
Sterpejki	Terpiłowski	435	"
Powiat Wołkowysk			
Choroszewicze	Sasulicz Ksawery	238	Wołkowysk
Hołowiszczę	Twardowski Edward	930	"
Żerno	Andrzejkiewicz Ryszard	847	"
Repelka	Kaszuba Adolf	430	"
Pieniuga	Ródziewicz Henryk	1 778	"
Hryckowszczyzna	Telszewski W.	103	"
Gubernja mińska			
Powiat Bobrujsk			
Perekal	Czernichowski Lucjan	1 746	Białoruś
Powiat Borysów			
Czmielewicze	Świetlik Ksawery	1 363	Białoruś
Sukniewicze	Walicki Aleksander	210	"
Krasne	Świda Jan	3 591	"
Powiat Ihumeń			
Bohuszewicze	Świętorzecki Bolesław	18 792	Białoruś
Błoń	Ossowski Antoni	1 564	"
Boży Dar	Massalski Jan	910	"
Nowosiółki	Krupski Bonifacy	7 181	"
Krasny Las	Szpakowski Jan	48	"
Kurhanie	Jeśman	560	"

A. Wykaz majątków skonfiskowanych (c. d.).

Lata 1863 — 1873.

Nazwa majątku	Dawny właściciel	Dzie- sięcin	Powiat dzisiejszy lub państwo obce
Powiat Ihumeń (c. d.)			
Jakszyce	Kielczewscy Konstanty i Jan	2045	Białoruś
Siniło	Peliksza Kornel	521	"
Olechnowicze (w Kazi- mierowie)	Olechnowicz Cezary	26	"
Raciborki (działka)	Antoniewicz Wincenty	52	"
Sucin (działka)	Szpakowski Franciszek	27	"
Powiat Mińsk			
Trzaskowszczyzna	Świętorzecki Czesław	1 171	Białoruś
Jaczonka	Oskierka Bolesław	1 787	Stołpce
Górki	Peliksza Kornel	742	Białoruś
Nowosiółki Małe	Kostrowicki Karol	497	"
Jacewsczczyzna (działka)	Sobolewski Jakób	14	Stołpce
Szczytomierzyce	Tórczyński Artur	236	Białoruś
Dudy	Wańkiewicz Adam	86	"
Ślepianka	"	782	"
Ptycz	Łapicki Hektor	482	"
Rzaczkowo (cz. m.)	Dobrowolski Michał	67	"
Rudzica (cz. m.)	Dybowski Paweł	847	"
Jakimówka-Osipówka	Wojtkiewicz (biskup)	197	"
Powiat Mozyrz			
Bujnowicze	Nowicki Franciszek	5 074	Białoruś
Wysokie	"	13 146	"
Kopatkiwiczę	Jeleński Antoni	4 732	"
Ludzieniwicze	"	20 688	"
Kimbarówka	Klasztor Cystersów	290	"
Powiat Nowogródek			
działka w Nowogródku	Kościół Nowogródzki	124	Nowogródek
Maluszyce	Doboszyńska Melanja	187	"
Dorohobyl	"	444	Baranowicze
Wielkie i Małe Kosicze	Olendzki Józef	1 004	Nowogródek
Perekopy	Klasztor Dominikanów	117	"
Powiat Pińsk			
Serniki	Sernicki Ludwik	7	Pińsk
Derewek	Rummel Władysław	2 371	"
Woronie	Soltan Adam	8 584	Łuniniec
Horodyszczę (działka)	Klasztor Benedyktynów	603	Pińsk
Wólka i Mochre	Andrzejkiewicz Jarosław	1 691	"
Koźlakowicze	Rodziewicz Henryk	10 632	"
Sieńczyce	"		"
Moroczno	"		"
Duboja	Kieniewicz	682	"
Powiat Sluck			
Kijewicze i Filipowicze	Mogilnicki Jerzy	1 447	Białoruś
Zaulki	Olendzki Józef	1 070	"
Działka gruntu	Klasztor Bernardyński	221	?
"	Benedyktyński	194	?
Nowosiółki (ferma)	Urban	28	?

B. Wykaz gruntów, skonfiskowanych po powstaniu 1863 r., należących do szlachty zaściankowej, a przeznaczonych na kolonizację rosyjskich chłopów.

Gubernja grodzieńska.

Lata 1863—1873.

Nazwa miejscowości	Dawny właściciel	Dzie- sięcin	Nazwa miejscowości	Dawny właściciel	Dzie- sięcin
Powiat Białystok					
<i>We wsi:</i>					
Morusy	Buraczewski Ignacy	2,66	Radziszew i Sień- czuk	Radziszewski Grzegorz	3,96
Bajki-Starowieś	Pogorzelski Józef	1,31	<i>W miasteczku:</i>		
"	Wiszowaty Nikodem	7,12	Ciechanowiec	Żukowski Jakób	6,96
Bajki	Wiszowaty Antoni	10,19	"	Ostaniewicz Grzegorz	6,05
Bogusze	Mroczek Kazimierz	2,74	<i>W mieście:</i>		
Znaki	Jaworski Maciej	0,90	Kleszczele	Jaroszewicz Jan	1,55
Kuczyny	Lepieńcki Florjan	0,92	"	Kogaczewski Michał	32,87
Magnusze	Bobński Jan	1,43	"	Kapelko Jan	6,64
"	Wądołkowski Jan	1,29	"	Falkowska Helena	6,22
Suraż	Klim Mikołaj	14,30	"	Sieńkowski Antoni	31,51
"	Selimka Feliks	2,80	"	Sosnowska Zofja	1,58
"	Łupiński Antoni	6,27	<i>We wsi:</i>		
"	Gołębiowski Teofil	4,02	Brzeźnica	Piotrowski Jan	12,69
"	Bielonka Michał	2,45	Siekłuki	Siekłucki Jakób	9,54
"	Kostecki Jan	2,02	Piotrowo Trochny	Jeżewski Kajetan	1,07
"	Łyszczak Jakób	2,90	Korzeniówka Dłat- kowicka	Dobrogowski Andrzej	1,32
"	Lubowski Paweł	3,31	Koński Małe	Olszewski Józef	7,31
"	Laskowski Michał	0,02	Kłopoty	Kłopotowski Jan	1,00
Białosuknie	Roszkowski Jakób	11,38	Krynki	Kryński Józef	3,65
Downary	Gajewski Adam	7,00	Maroce	Moczulski Wincenty	1,32
Wielka Kramkówka	"	17,04	Lachówki	"	4,04
Bajki-Starowieś	Perkowsy Konstanty i Marjanna	62,51	Moczydła Lachow- skie	"	1,56
Białosuknie	Hryniewiecki Michał	19,20	Huski	"	1,06
"	Jasiński Józef	8,60	Krynki Sobole	Zaremba Wiktor i Fe- liks	11,12
"	Pomian Grzegorz	25,70	"	Roszkowscy Stanisła- wa i Albin	11,26
Mońki	Truskowscy Sylwester i Kazimiera	10,30	"	Kryński Stanisław, Piotr i Marjanna	0,89
Powiat Bielsk					
<i>We wsi:</i>					
Pieszczynki, Pierle- jewo i Leszczki	Pieszczynski Józef	8,41	"	Kryński Stanisław	11,33
Leszczki	Poniatowski Józef	13,03	"	Kryński Antoni	10,52
"	Leszczynski Stanisław	10,10	"	Niewiarowski Franci- szek	1,68
Bogusze Stare, Za- le, Moczydła i inne	Moczulski Marcin	7,58	"	Kryński Franciszek	3,46
Niemyje Stare	Niemyski Jan	3,18	"	Kryński Mikołaj	13,77
"	Niemyscy Ambroży i Albin	1,77	"	Zdzichowski Franci- szek	3,79
Radziszew i Sień- czuk	Poniatowscy Maciej i Marjanna	3,96	Wyganowo	Kryński Roch	9,41
			Zaremba i Wyga- nowo	Wyganowscy Jan, Wa- wrzyniec i Rozalja	58,75
				Wyganowski Józef	6,97

B. Wykaz gruntów, skonfiskowanych po powstaniu 1863 r., należących do szlachty zaściankowej, a przeznaczonych na kolonizację rosyjskich chłopów (c. d.).

Gubernja grodzieńska.

Lata 1863—1873.

Nazwa miejscowości	Dawny właściciel	Dzie- sięcin	Nazwa miejscowości	Dawny właściciel	Dzie- sięcin
Powiat Bielsk (c. d.).					
<i>We wsi:</i>					
Brzeźnica i Zarem- by	Zaremba Kasper	6,69	<i>W okolicy:</i>		
Korzeniówka i Za- remby	Zaremba Andrzej	3,47	Hlebowicze	Hlebowicz Józef	0,64
Brzeźnica i Zarem- by	Zaremba Andrzej	11,70	Wielkie Jodkiewi- cze	Jodkowscy Juljan i Mikołaj	2,91
Zaremba	Zaremba Dominik	1,76	"	Jodkowski Adam	0,57
Malinowo i Żółtki	Malinowski Wincenty	5,18	Powiat Kobryń.		
Falki Stare	Twarkowski Aleksan- der	5,56	<i>W miasteczku:</i>		
Olszewo, Rybołty	Olszewski Tomasz	4,04	Horodziec	Śniegórski Grzegorz	6,74
"	Rybołtowski Sylwester	11,10	<i>w okolicy:</i>		
Nowiny Borowe	Nowiński	13,97	Bosiacz	Ostromęcka Teofila	4,30
Łubino Rudolfy	Jaworowski Józef	57,60	Powiat Pruzana		
Jakubowicze	Uchman Maciej	1,16	<i>W okolicy:</i>		
Szurły	Szurły Mikołaj	12,54	Pieniażki	Mieleszczuk Konstanty	28,31
"	Piotrowscy Stanisław i Sylwester	5,59	"	Buraczewski Andrzej	13,21
Wojencze	Oleźdzki Wincenty	8,46	"	Cebreżyński Franci- szek	45,44
Moskwina	"	3,53	Powiat Sokółka		
Stare Olszewo	"	2,99	<i>We wsi:</i>		
Nowiny Borowe	Bohusz Jan	2,99	Malewicze Górne	Zarochowski Ignacy	3,97
Malinowo	Malinowski Antoni	9,43	Janowo	Zembowicz Jakób	0,12
Lipiny	"	0,26	Szyszki	Matyszewicz Teodor	17,25
Bańki	"	10,88	Powiat Wołkowysk		
Powiat Grodno.					
<i>W okolicy:</i>					
Ejsymonty Nadto- bolskie	Marcijewski Jerzy	0,38	<i>W uroczysku:</i>		
"	Ejsmontowa Katarzyna	6,97	Torymowszczyzna	Strawiński Gustaw	30,00
"	Czerniawski Stefan	9,40			
"	Czerniawski Adolf	1,86			
"	Jabłoński Antoni	1,10			
Żukowicze	Tołoczko Kazimierz, Juljan i Aleksander	6,53			
Tołoczki	Konstantynowicz Pa- wel	2,73			

Notatka bibliograficzna.

Podał Edward Maliszewski.

Praca powyższa, jak to już zaznaczono poprzednio, oparta została w całości na nieznanach dotychczas i niedrukowanych materiałach z archiwum wileńskiego. W uzupełnieniu podajemy na tem miejscu wykaz ważniejszych prac drukowanych, dotyczących tego samego tematu. Prace te zresztą przeważnie dotyczą terytorjum, nie objętego badaniami p. W. Schmidta.

1. Głuchowski J. B. [Bem]: „La Pologne dans ses anciennes limites et l'empire des Russies en 1836 avec deux cartes géographiques coloriées et cinq tableaux statistiques”. Paris 1863.

2. Lubliner Louis: „Les confiscations des biens des Polonais sous le règne de l'empereur Nicolas I-er. Examen historique, politique et juridique des ukases et décrets, suivi de tableaux nominatifs et alphabétiques”. Bruxelles 1861.

3. Listy Katarzyny II do Tutolmina. *Russkij Archiw* 1873, str. 2302 i dalsze. (Wyliczenie nadanych majątków w gub. mińskiej, bractawskiej, wołyńskiej i podolskiej z d. 18 sierpnia 1795 r.).

4. [Rolle Antoni J. dr.]: „Materiały do istorji podolskiej gubernji (1792—1796)”. Wypusk I. Kamieniec Podolski 1885. (Są tu podane nadania i w gub. mińskiej).

Pozatem odnoszą się tu cytowane przez autora w pierwszej części „Genezy własności rosyjskiej” prace Siemiewskiego „Rozdawanie osiadłych ziem za czasów Katarzyny II” — *Otieczestwiennyje Zapiski*, 1877, zeszyt 8 i „Nadania za czasów Pawła I” — *Russkaja Mysl*, 1882, zeszyt 12, oraz Żukowicza „O ruskom ziemlewładenji w Siewiero-Zapadnom Kraje”, Petersburg 1895.

Ten sam temat w stosunku do trzech gubernij Rusi (Wołynia, Podola i Ukrainy), traktuje Franciszek Rawita-Gawroński w pracy p. t. „Konfiskata ziemi polskiej przez Rosję po roku 1831 i 1863” (Kraków 1917).

Wreszcie o donacjach i konfiskatach na terenie b. Królestwa Kongresowego pisał Józef Kaczkowski w dwóch obszernych, starannie opracowanych i na źródłowym materiale opartych tomach: „Donacje w Królestwie Polskiem”, Warszawa, 1917 i „Konfiskaty na Ziemiach Polskich pod zaborem rosyjskim po powstaniach roku 1831 i 1863”, Warszawa, 1918.

SKOROWIDZ MAJĄTKÓW

do wykazów 2—5 oraz wykazu A. majątków skonfiskowanych.

Liczby przy nazwie majątku oznaczają stronicę.

Abramowszczyzna 62.	Baranki 84.	Bokszyski 82.	Brygidowo vel
Adamańce 63.	Baranowce 82.	Bolcieniki 61.	Kuryca 84.
Adamówka 86.	Baranowice, pow. Ba-	Bolkuny 82.	Brzeźnica 79, 94, 95.
Akimówka 74.	ranowice 81.	Bolsie 76.	Brzuchańszczyzna 74.
Aleksandrówka 73.	Baranowice, pow.	Bołbiany 77.	Bubnówka 85.
Aleksandryn 71.	Bobrujsk 85 86.	Bołbotów 62.	Bubnówki 85.
Alisbery 82.	Bartoszy 82.	Bołdyry 62.	Bucewice, pow.
Ambrosiewice 67.	Basin 87.	Bołkuny 84.	Mińsk 81.
Andrusowszczyzna 61.	Baszowice 66.	Bołocin 83.	Bucewice, pow. No-
Andruszki 82.	Bazary 63.	Bołotczyce 66.	wogródek 87.
Andrzejów 80.	Bażantarnia 63.	Bondyry 62.	Buciszki 90.
Antodury 82.	Bejzanki vel Ruda 77.	Bonifacowo 82.	Buciszki Paulinowo 68.
Antoninek 69.	Berdówka 76.	Bończa 84.	Buda, pow. Bobrujsk 64.
Antoninowo vel	Bereza 84.	Borcewice 87.	Buda, pow. Mozyrz 65.
Charnobyl 83.	Bereza Kartuska 70, 92.	Borejkowszczyzna,	Buda, pow. Ihumeń 65.
Antonówka 87.	Berezówka 74.	pow. Oszmiana 67.	Budryzki vel
Antopol 79.	Bereżki 71.	Borejkowszczyzna, pow.	Gadzieniszki 83.
Antosin 65.	Beztrusk 86.	Wilno 83.	Budysznia 88.
Antowil 83.	Beztrusk vel Zahale 64.	Borek 88.	Bufakowo 85.
Antyladowo 85.	Biała Waka 83.	Borgaliszki 62.	Bujaczki 82.
Arabinowszczyzna 66.	Białosuknie 94.	Borki, pow. Kobryń 79.	Bujnowice 65, 93.
Asarewice 66.	Biały 73.	Borki, pow. Stonim 71.	Bujtuny 62.
Astapkowszczyzna 91.	Bielany 81.	Borki, pow. Wilejka 78.	Bujwidny 69.
Astapowszczyzna 70.	Bielica 61.	Borkowszczyzna 88.	Bujwidzyski 83.
Awsitowice 64.	Astapowszczyzna 64.	Borodeńce 90.	Bukcza 87.
Azarycze, pow. Bob-	Bijuciszki 69, 91.	Borodzin 63.	Bukiszki 78.
rujski 64.	Biry 83.	Borowino 86.	Buksztowo 71.
Azarycze, pow. Rze-	Biskupicze 72.	Borowlanka 81.	Bułatniki 75.
czyca 75.	Bluwienicze 84.	Borsuki 78.	Bułkowszczyzna 69.
	Błażany 68.	Borsukowo 82.	Burniszki 82.
	Błoń 73, 92.	Boryczewice 88.	Burzyłówka 75.
	Błotne 86.	Borysówka 87.	Busiaż 71.
	Błudan 75.	Bosiacz 95.	Buszajewicze 65.
	Boczeszniki 68.	Botwiniszki 83.	Busyska 84.
	Bogdanowo, pow. Bo-	Bożki 82.	Butrymańce 83.
	rysów 72.	Boży Dar 73, 92.	Bychowszczyzna 66.
	Bogdanowo, pow.	Bożyn 86.	Bykowszczyzna 86.
	Dzisna 76.	Brahin 88.	
	Bogusze 69, 94.	Brazelece 61.	
	Bogusze Stare 94.	Brodno 70.	Capińce 83.
	Bohdanowo 61.	Brodziec 80.	Carewsczczyzna 63.
	Bohuszewicze 92.	Bronna 84.	Celanka 73.
	Bohuszewsczczyzna 67.	Broża 72.	Cerebuty 65.
	Bojanycze 65.	Brusno 73.	Chlewiszcze 79.
	Bokiszce 66.	Brycałowicze 72.	Chmielnica 85.

Chmielówka 81.
Chobotki 78.
Chocim 68.
Chodonicze 84.
Chodynicze 64.
Cholopienicze 80.
Chorostowo 65.
Choroszczyzna 79.
Choroszewice 64,
72, 92.
Choroszewo 63.
Chorosówka 75.
Chreptowice 80.
Chrystowo 68, 91.
Chrzanów 66.
Chworosno 87.
Chydra 86.
Ciechanowiec 94.
Ciechanowiszki 78
Cichówka 64.
Cielaków 65.
Cielewice 66.
Cierebuty 64.
Ciernowiszcze 82.
Cieszajki 79.
Cimoszki 80.
Ciolkowice 88.
Ciuchenicze 69.
Cmień 81.
Cna 65.
Cwiecin 76.
Cyr 87.
Czabusy 72.
Czackowo 65, 93.
Czacków 87.
Czaje 91.
Czanowszczyzna 88
Czaplice 66.
Czarnochwostów 83.
Czarnowo 66.
Czarny Bród 86.
Czebajówka 70.
Czebodany 83.
Czechowce 70.
Czepucha 84.
Czerakiszki 69.
Czerewaczyce 70.
Czerkasowo 90.
Czernica 86.
Czernikowszczyzna 73.
Czernino 64.
Czerwony Dwór 68.
Czeszniki 65.
Czmielowice 92.
Czołowszczyzna 90.
Czuczewice 65.
Czykin 70.
Czyrkowszczyzna 75.
Daciszki 76.
Dajnowo 83.
Daniłowo 87.
Daniówka 86.
Dawidówka 63.
Dąbrowa, pow. Troki
68, 90.
Dąbrowa, pow. Wołko-
wysk 85.
Dąbrowy 63.
Degiele 83.
Delidowice 74.
Derewek 73.
Derewek-Hulówka 81.
Dewełe 69.
Dębina 77.
Dobratycze 66.
Dobra Wola 72.
Dobrowlany 77, 82.
Doktorowice 66.
Dokudowo 61.
Dolne Wiesy 83.
Dolny Czernihów 87.
Dolsk 66.
Dołubowo 78.
Domacha 74.
Domaniewo 79.
Domanowice 66.
Dorohi 64.
Dorohobyl 74, 93.
Doroszkowice, pow.
Bobrujsk 64.
Doroszkowice, pow.
Dzisiaj 76.
Dorożyn 85.
Dorże 82.
Dowbuciszki 62.
Dowgierdziszki 77.
Dowiarty 82.
Dowlęwszczyzna 67.
Downary 94.
Drajaszno 64.
Drażnia 87.
Drecianki 87.
Dreniewo 75.
Drewnictwo Wileń-
skie 69.
Driła 65.
Dubicze, pow. Bielsk,
84.
Dubicze, pow. Lida, 82.
Dubieńce 67.
Dublany 70
Dubnickie 71.
Dubno 84.
Duboj 75.
Duboja 93.
Dubrowa 86.
Dubrowo pow. Bo-
brujsk, 64.
Dubrowo, pow. Mozyrz,
65.
Dudy 74, 93.
Dudzicze 87.
Dukara 87.
Dukszty 69.
Duniłowice 83.
Duniłowo 64.
Dunino 85.
Duryńcize-Leonówka
86.
Dużki 82.
Dworczany 67.
Dworyłówka 68.
Dworzec, pow. Bory-
sów, 73.
Dworzec, pow. Troki,
77.
Dworzec, pow. Wilejka,
78.
Dworzyszcze, pow. Li-
da, 67.
Dworzyszcze, pow.
Mińsk, 87.
Dylewo 90.
Dymniki 70.
Dymszewice 63.
Dywin 79.
Działkowice 65.
Działka gruntu, pow.
Oszmiana, 90.
Działka gruntu, pow.
Święciany, 90.
Działka gruntu, pow.
Stuck, 93.
Działka gruntu, pow.
Troki, 91.
Działka w Nowogród-
ku 93.
Działkowice 70, 92.
Dziemtkowo 85.
Dzieraki 62.
Dzieraski 63.
Dzierużynki 86.
Dziewieniszki 67.
Dziewoszyce 73.
Dziwniki 90.
Ejgieniszki 77.
Ejsmonty Nadtołol-
skie 95.
Falki Stare 95.
Fantazja 82.
Felicjanów 65.
Felin 87.
Filipowice 75, 93.
Franopol pow.
Brześć 84.
Franopol, pow. Oszmia-
na 82.
Frybesowo 65.
Gabrjałowszczyzna 82.
Gabrjelin 70, 92.
Gabrjełowo 67.
Gajany 87.
Gajuny 68.
Garewice 87.
Gasperolin 83.
Gasperyszki 90.
Gawja 76.
Giełczyn 84.
Gierasimowicze 71.
Gierniki, pow. Lida 76.
Gierniki, pow. Sto-
nim 79.
Gierszaniszki 62.
Gilwiniszki 67.
Giniewicze 73.
Giry 82,
Gliniszcze 71.
Gliniszcze Małe 92.
Glinna 74.
Głusze 85.
Głuskowskie uroczy-
sko 85.
Gnieck 74.
Gnojnica 70.
Gołębička Puszcza 86.
Gołowszczyzna 62.
Gorewice 66.
Gostka 68.
Gościewicze 91.
Gozna 84.
Górki 74, 93.
Góry 74.
Grandzicze 64.
Granopol 77.
Grażyszki 82.
Grele 62.
Grodzisk, pow. Sokół-
ka 71,
Grodzisk, pow. Wołko-
wysz 80.
Gromacki 62.
Grykoszdz 83.
Gryszaniszki 90.
Gryszkańce 83.
Grzybkowice 87.
Grzybowo 70.
Grzybowszczyzna
Lnianiki 74.
Grzymałowszczyzna
67, 90.
Grzywnia 75.
Gubieniszki 62.
Gudohaj 67.
Gudołówka 77.
Gumby 69, 91.
Guściany 63.
Gwinka 82.
Haleny 92.
Hałasuje 67.
Hanuszyski 77.
Haraburdziszki 83.
Hawinowice 79.
Hermaniszki 90.
Hermanówka 84.
Hlebowicze 84, 95.
Hlewin 65.
Hoduciszki 68.
Hodyszewo 69.
Holczyce 66.
Holżany 82.
Hołodówka 90.

Hołowcycze 72.
Hołowiesk 69.
Hołowiszcze 92.
Hołynka, pow. Sto-
nim 70, 71.
Hołynka, pow. Stuck, 81.
Horelec 65.
Horewice 72.
Horki, pow. Stuck 66.
Horki, pow. Kobryń 92.
Hornowo 63.
Horodnia 64.
Horodniany 84.
Horodyszcze, pow.
Mińsk 65.
Horodyszcze, pow. No-
wogródek 74.
Horodyszcze, pow.
Pińsk 93.
Horodziały 65.
Horodziec 84, 95.
Horodźki 62.
Horoszki 86.
Horwał 66.
Horwatka 65.
Hoszczewo 71.
Howieźna 75.
Hrebeń 65.
Hrebionka 73.
Hreska 65.
Hropycza 86.
Hrozów 81.
Hrozówek 66.
Hrudek 87.
Hruzdowo-Oborek 91.
Hryckowszczyzna 92.
Hryniewiczze, pow.
Bielsk 84.
Hryniewiczze, pow.
Grodno 79.
Hryniewiczze, pow. Wi-
lejka 68.
Hrynki 71.
Huba 86.
Gudohaj 67.
Hubinka 79.
Huby 68.
Huski 94.
Huta 84.
Hwoźnica 84.
Ignatki 84.
Ilgi 68.
Ilja 91.
Imieniewiczze 86.
Ist 82.
Istoki 61.
Iszkołdź 66.
Iwanowski 65.
Iwanów 66.
Iwanówka 75.
Izwa 81.
Jacewicze 83.
Jacewsczyzna 93.
Jachimowszczyzna 76.
Jackiewicze vel Szad-
kowszczyzna 83.
Jackowicze 63.
Jaczonka 73, 93.
Jakiańce 68.
Jakimowice 66.
Jakimówka - Osipówka
93.
Jakowiszki 82.
Jakszyce 73, 93.
Jakubowicze 95.
Jakuńka 82.
Jałowo - Roszankówka
71.
Janiszki 83.
Janki 73.
Janopol 62.
Janowicze 65.
Janowo, pow. Dzisiaj 61.
Janowo, pow. Sokółka
95.
Janowszczyzna 72.
Janusze 82.
Januszewo 83.
Jamińsk 86.
Jarniewo 71.
Jaroszewo 71.
Jaroszkówka 71.
Jaroślizki 68.
Jasienowicze 72.
Jasień 85.
Jatra 74.
Jatwiesk 80.
Jawor 69.
Jawoszycha 77.
Jelna 82.
Jelnokumpie 69.
Jeremicze 64.
Jeremiewiczze 67.
Jewmantowa 86.
Jewtuszkiewiczze 88.
Jeziory 70, 91.
Jezno 83.
Jociszki 68, 90.
Johalin 79.
Józefpol, pow. Kobryń
84.
Józefpol, pow. Wołko-
wysk 80.
Józefpol vel Uzbłoc 76.
Józin 77.
Juchniszki 77, 83.
Juchnowsczyzna Wol-
na 63.
Judycyn 76.
Jukiewiczze 71.
Jundziliszki 78.
Jundziłowicze 85.
Jurgielany 67.
Jurgieliszki 82.
Jurkiewiczze 65.
Jurkowicze 64.
Jurowce 78.
Justjanowo 82.
Kabanówka 66.
Kaczaj-Błoto 64.
Kaczanowicze 88.
Kaczerycze 64.
Kaczeliszki 83.
Kajacienietta 77.
Kalnica 69, 84.
Kalno 71.
Kalwaryszki 81.
Kałtaurawicze 87, 88.
Kamienica Biskupska
84.
Kamienica Żyrowicka
91.
Kamień 88.
Kamień Szlachecki 84.
Kamionka, pow. Bory-
sów, 73.
Kamionka, pow. Mo-
zyrz 74,
Kamionka, pow. So-
kółka 71,
Karaciszki 83.
Karasiowszczyzna 91.
Karlsberg 63.
Karolin, pow. Mińsk, 87.
Karolin, pow. Mo-
zyrz 87,
Karolin, pow. Rzeczy-
ca 66,
Karolinowo, pow.
Stuck 75.
Karolinowo, pow. Wil-
no 69, 91.
Karpowicze 91.
Kasaciszki 83.
Kasimowo 62.
Kaskiewiczze 62.
Kaskowicze 62.
Kasperowszczyzna 61.
Kasperyszki, pow.
Święciany 68.
Kasperyszki, pow. Tro-
ki 63.
Kasuta 78.
Kaszliszki 62.
Kaufgor 64.
Kazaklary 63.
Kazimierzówka, pow.
Dzisiaj 82.
Kazimierzówka pow.
Lida 90.
Kiejdzie 83.
Kiemejsze 62.
Kietutany 83.
Kiewkiele 69.
Kijewicze 75, 93.
Kijunice 90.
Kimbarówka 74, 93.
Klarjanowo 83.
Klaryszki 62.
Klepaczce 72.
Klesin 78.
Kleszczele 94.
Klin 86.
Kliny 88.
Kloniki 69.
Klukowicze pow.
Brześć 79.
Klukowicze, pow. No-
wogródek 87.
Kluńce 67.
Kłopoty 94.
Kmojenisko Białozor-
skie 88.
Kniażewo 72.
Kniażyn 67, 90.
Kobele 78.
Kobusy 69, 91.
Kobylaki 72.
Kobylewicze 86.
Kojdanówka 87.
Kojrany 83.
Kojry 82.
Kokorycze 66.
Kolady 92.
Koledycze 64.
Kolenkowicze 75.
Koleśniki 67.
Kolonia 69, 91.
Kolonna 72.
Koła 75.
Kołb 88.
Kołbiele 84.
Kłody 87.
Kołki 70.
Kołodce 80.
Kołodno 81.
Kołodziejyszki 67.
Kołodniów 87.
Kołpaki 70.
Kołpienica 74.
Kołpin 84.
Kołtunowszczyzna 78.
Kołtyniany 82.
Kołubiszki-Stanowo 62.
Kołykowszczyzna 72.
Koncewsczyzna 62.
Koniuchy, pow. Bory-
sów, 73, 86.
Koniuchy, pow. Troki 68
Konkowicze 65.
Konna 80.
Konne 62.
Konotop 66.
Konstantyn 74.
Kopatkiewiczze 74, 93.
Kopki 65.
Kopłany 84.
Koplańce 86.
Korejkowce 69.
Korejwiszki 83.
Korelicze 66.
Kornedź 72.
Korotkiewiczze 85.
Korsaki 68.
Korurnowo vel Anie-
likowo 82.

Korwie 69, 91.
 Koryca 66.
 Korynica 82.
 Korzeniówka 95.
 Korzeniówka Dlatkowska 94.
 Korzystka Choryszcowska 72.
 Korzyść 72.
 Kosarycze 80.
 Kosiejsk 72.
 Kostusin 63.
 Koszewo 84.
 Koszylowo, pow. Brześć, 79.
 Koszylowo, pow. Kobryń, 79.
 Kościukowszczyzna 73.
 Kościuszyski 77.
 Kości Małe 94.
 Kowale, pow. Oszmiana, 67.
 Kowale, pow. Stonim 71.
 Kowalewicz 86.
 Kowalewiczycza 73.
 Kowderziaki 84.
 Kowryno 64.
 Kowszowo 64.
 Kozienięta 82.
 Koziole 67.
 Kozły 73.
 Kozodojowo vel N. Sielski 82.
 Kozuchowszczyzna 81.
 Kozłakowicz 93.
 Krakszle 90.
 Kralewicz 61.
 Kramnizki 67.
 Krapiwnia 75.
 Krasków 85.
 Krasna Wola 65.
 Krasne, pow. Borysów 72, 73, 92.
 Krasne, pow. Rzeczyca 66.
 Krasne Sioło 68.
 Krasnotaki vel Irenowo 86.
 Krasny Brzeg 85.
 Krasny Las 73, 93.
 Krasny Radków 66.
 Kraszona 90.
 Kraśnik 85.
 Krażyn 68.
 Krećiuny 90.
 Kresty 72.
 Krewo 90.
 Kruki 69.
 Krupowo 71.
 Kryczki 87.
 Krynki, pow. Bielski 94.
 Krynki, pow. Bobrujski 64.
 Krynki, pow. Grodno 63.
 Krynki, pow. Nowogródek 87.
 Krynki Sobole 94.
 Krzemienica 85.
 Krzemienice 72.
 Krzemno 74.
 Krzysztoforowo 85.
 Krzywe Sioło 88.
 Krzywsk 82.
 Krzyżaki 69.
 Ksawerowo 86.
 Ksawerpol 95.
 Kucharzewszycza 74.
 Kuczuki 76.
 Kuczyny 94.
 Kukowicz 66.
 Kulik 87.
 Kulikowo 83.
 Kundzin 85.
 Kuradowo 66.
 Kurahlówka 86.
 Kurhanie 73, 92.
 Kurkliszki 83.
 Kurnica 69.
 Kurpiszki 62.
 Kuryłowicz 67.
 Kustynowo Górne 88.
 Kuścię 85.
 Kuteń 66.
 Kutyń 88.
 Kuziewicz 85.
 Kuźmicze 82.
 Kwaksze vel Zaszusie 83.
 Lachówki 94.
 Lackowszczyzna 65.
 Ladkowszczyzna 66.
 Lady 73.
 Laskowicka Słoboda 64.
 Laskowicz 70, 92.
 Laskowszczyzna, pow. Wilejka, 83.
 Laskowszczyzna, pow. Wołkowyski, 80.
 Latygolicze 86.
 Lebedzin 71.
 Legaty 84.
 Lejanka 86.
 Lejlubka 62.
 Lelczyce 87.
 Lełuka jezioro 77.
 Lemieszowo 81.
 Lenin 65.
 Leoniszki 83.
 Leonkowicz 61.
 Lepiosy 79.
 Lesino 65.
 Leszczany 71, 80.
 Leszczki 94.
 Lesznica 65.
 Leszno 86.
 Letowicz 86.
 Lida 67.
 Likówka 63.
 Lipa 66.
 Lipiny 95.
 Lipkuńce 90.
 Lipnica 65.
 Lipniki 87.
 Lipówka 85.
 Litwiany 86.
 Lubatowszczyzna 86.
 Lubcz 66.
 Lubelopol 74.
 Lubiki 73.
 Lubin 88.
 Luboczyn 65.
 Luborjanów 83.
 Lubostrą 65.
 Lubychowo vel Lubychowshcycza 82.
 Ludwinowo, pow. Kobryń, 84.
 Ludwinowo, pow. Oszmiana 62.
 Ludzieniewicz 93.
 Lutec 72.
 Łachowce 84.
 Łachwa 65.
 Ładce 64.
 Łagożanka 86.
 Łajkowo 83.
 Łapejki 78.
 Łapicz 73.
 Łasy 84.
 Łaszbowo 64.
 Ławaryszki 69.
 Ławcuny 76.
 Łazniszki 83.
 Łąka 61.
 Łochwiszce 87.
 Łopacewszycza 83.
 Łosińce 70.
 Łosk 67.
 Łoska 86.
 Łosośna 85.
 Łostaja 62.
 Łoszany 62.
 Łowczyce 66.
 Łowczynowicz 76.
 Łoziany 61.
 Łozicz 88.
 Łubaszowo 75.
 Łubin 84.
 Łubino Rudolfy 95.
 Łuczek 86.
 Łuczki 85.
 Łuczycze 81, 87.
 Łukaszuny 83.
 Łuki 74, 87.
 Łukienice 71.
 Łużany 76.
 Łyczkowo 82.
 Łyscewicz 87.
 Łysice 66.
 Łysowszczyzna 80.
 Łyszczyki 64.
 Mace 92.
 Macki 86.
 Mackiewicz 90.
 Maćkowce 72.
 Magazynek 65.
 Magnusze 94.
 Majznerowo 73.
 Maksymowicz 80, 86.
 Malatycze 70.
 Maławki 74.
 Małe 78.
 Małowicz Górne 95.
 Maliniki 63.
 Malinowo 95.
 Malinowszczyzna 83.
 Malinówka 87.
 Malkowce 76.
 Małuszyce 66, 81, 87, 93.
 Małachowszczyzna 86.
 Mała Kramkówka 91.
 Mała Płotnica 66.
 Małe 83.
 Małe Hranicz 63.
 Małe Koscice 93.
 Małe Nowosiółki 74.
 Małe Posolcze 91.
 Małe Sajki 87.
 Małe Stoki vel Czaplowszczyzna 76.
 Małe Zuchowicz 81.
 Małków 85.
 Małosiółki 87.
 Mały Olzew 82.
 Mały Roman 66.
 Małysz 79.
 Małyszowszczyzna 82.
 Mańkowo 66.
 Marjampol 63.
 Marjanpol 83.
 Marjino 73.
 Markowszczyzna pow. Ihumeń 65.
 Markowszczyzna pow. Troki 77.
 Markucie vel Swistopol 83.
 Maroce 94.
 Martynowicz 72.
 Marylin 87.
 Masiukowszczyzna 74.
 Maślikowce 62.
 Matwiejówka 75.
 Mazuryn 61.
 Melachowicz, pow. Nowogródek 87.
 Melachowicz, pow. Troki 90.
 Merecz 63.
 Merecz Cesarski 83.
 Michalewo 88.
 Michalin 77.
 Michnowicz 87.
 Mickuny 63.
 Midwiedzicze 64.

Miechowski 71.
 Miechwiedowicz 70.
 Miedniki 83.
 Miedno 84.
 Miedochowszczyzna 74.
 Mielegowo vel Jelno 92.
 Mieszki 78.
 Miernica 85.
 Mięsiatycze 87.
 Mieszkucie 68.
 Mieżany 67.
 Międzylesie 85.
 Międzyrzecz 91.
 Międzyrzecze 68.
 Mifidowicz 65.
 Miłgowa 84.
 Miłgówka 69.
 Mikańce 82.
 Miklaszewicz 66.
 Miklaszowce 70.
 Mikulicz, pow. Dzisiaj 67.
 Mikulicz, pow. Rzeczyca 66.
 Mikulin 65.
 Milcz 80.
 Milkowszczyzna 64, 84.
 Milkuny 62.
 Miluńce 77.
 Miłszewicz 65, 87.
 Minczewo 78.
 Mir 66.
 Miratycze 87.
 Mitin 64.
 Mitropole 74.
 Mitropolszczyzna 74.
 Mitrowszczyzna, pow. Mińsk 87.
 Mitrowszczyzna, pow. Sokółka 71.
 Mochre 75, 88, 93.
 Moczulno 80.
 Moczuly 87.
 Moczydła 94.
 Moczydła Lachowskie 94.
 Mogilna 84.
 Mogilnica 74.
 Mojsiejewicz 64.
 Mojieszówka 86.
 Mokniuny 62.
 Mokre 92.
 Mokrzyca 82.
 Mołcza 64.
 Mołodeczno 63.
 Mołowidy 71, 92.
 Moniakowo 83.
 Mońki 94.
 Morgiewicz 68.
 Moroczno 93.
 Morozowicz, pow. Nowogródek 87.
 Morozowicz, pow. Pińsk 74, 88.
 Morusy 94.
 Moskwina 95.
 Mostki 86.
 Mosty 84.
 Moszczanica 65.
 Moszczenice 86.
 Moszki 71.
 Mozołki 65.
 Możekowszczyzna 90.
 Możochiny 84.
 Mrozowce 69.
 Muchowszczyzna 87.
 Muliszcz 72.
 Murowane Dubicze 84.
 Murowany Dwór 65.
 Murożany 84.
 Musicze 66.
 Mutwica vel Nowolesie 84.
 Myszanka 87.
 Naborki 80, 86.
 Nadbrzeże 82.
 Nalawiszcz 85.
 Naliboki 62.
 Naniewicz 87.
 Napadówka 86.
 Narbutowszczyzna 76.
 Narewka 70.
 Narwidziszki 63.
 Natolin 65.
 Naukacz 73.
 Nawozy 86.
 Newisz 90.
 Niebajki 70.
 Nieciecz 82.
 Niedresk 73.
 Niekrasze 66.
 Niemye Stare 94.
 Niestaniszk 82.
 Niestanowicz, pow. Bobrujski 72.
 Niestanowicz, pow. Borysów 80.
 Niewielicz vel Dowiaty 82.
 Niewieryszki 62.
 Niewodnica Nargielewska 78.
 Niezbodzieże 72.
 Niezbudka—Michałow 78.
 Nieżyce 86.
 Nieżyn 65.
 Nikodemowo 76.
 Ninowo 86.
 Niwki, pow. Bobrujski 85.
 Niwki, pow. Wilejka 69.
 Niziany 85.
 Niżówka 80.
 Nobel 75.
 Nowe Milewicz 71.
 Nowe Stepy 64.
 Nowinki, pow. Dzisiaj 82.
 Nowinki, pow. Mińsk 87.
 Nowiny Borowe 95.
 Nowojelna 85.
 Nowopole, pow. Mińsk 74.
 Nowopole, pow. Wilejka 83.
 Nowosiółki, pow. Białystok 84.
 Nowosiółki, pow. Borysów 73.
 Nowosiółki, pow. Grodno 70, 91.
 Nowosiółki, pow. Ihumeń 73, 92.
 Nowosiółki, pow. Kobryń 79.
 Nowosiółki, pow. Mińsk 74.
 Nowosiółki, pow. Stuck 75, 93.
 Nowosiółki, pow. Wilejka 78.
 Nowosiółki Małe 93.
 Nowy Dwór, pow. Mińsk 86, 37.
 Nowy Dwór, pow. Sokółka 71.
 Obrowo 66.
 Obuchówka 76.
 Ochotycze 64, 85.
 parcela w maj. Ochotycze 85.
 Oczkiewicz 90.
 Oczkowicz 67.
 Odelski 71.
 Ogrodniki 87.
 Ohowo 88.
 Olchówka 68.
 Olechnowicz (w Kazimierowie) 93.
 Oleksyzszki 62.
 Oleniszki 83.
 Oleńszycza 90.
 Olesin 83.
 Oleszkówka 88.
 Olszewo 95.
 Oława 83.
 Ołkuny 78.
 Ołona 62.
 Ołtus 63.
 Ołyszki 82.
 Omelaniec 81.
 Omhowicz 64.
 Orda 66.
 Ordyżyn 64.
 Orle 83.
 Ormiany 78.
 Orsicz 66.
 Orzechowo 84.
 Orzechówka 85.
 Osinówka 87.
 Osnówka 78.
 Osowa 87.
 Osowie 86.
 Osowiec 71, 92.
 Osowo pow. Bobrujski 86.
 Osowo pow. Borysów 73.
 Osowo pow. Mińsk 65.
 Osówka 86.
 Osówki 86.
 Ostaszyn 66, 87.
 Ostrowiec 83.
 Ostrów 71.
 Ostrów Borki 88.
 Ostrów Dryczek 66.
 Ostrów Lebedziwski 66.
 Ostrówek 92.
 Ostrówki pow. Ihumeń 86.
 Ostrówki pow. Kobryń 84.
 Ostyżewska 73.
 Oszkinie 69.
 Otkup 83.
 Otmyt 67.
 Ottonowo 65.
 Owsiszcz 85.
 Owicz 84.
 Ozieryczyn 65.
 Pacuki 61.
 Pacuny 91.
 Pakuliszki 67, 90.
 Panicz 66.
 Paniuki 91.
 Paniuszkowicz 72.
 Pankowszczyzna 74.
 Papiszcz 82.
 Parawicz 83.
 Parcela leśna z majątku Ogińskiego 83.
 Parewicz 83.
 Parycz 64.
 Pasieka 64.
 Pastuch 87.
 Paszkiewicz 87.
 Paulinowo 88.
 Pawlinowo, pow. Dzisiaj 82.
 Pawlinowo, pow. Pińsk 88.
 Pawluszki 72.
 Pawłopol vel Doroniewicz 84.
 Pawłowicz 85.
 Pawłowo 83.
 Pekcewicz 68.
 Pekin 76.
 Pelażyn 71.
 Pełkowszczyzna 62.
 Perekal 72, 92.
 Perekopy 74, 93.
 Piaciewszycza 65.

- Piekieliszki 83.
Pieniążki 95.
Pieniuga 71, 92.
Pieniukowszczyzna 82.
Pierlejewo 94.
Pieszczańka, pow. Kobryń 84.
Pieszczańka, pow. Nowogródek 74.
Pieszczyński 94.
Pietkowszczyzna 77.
Piliki 69.
Piłatowszczyzna 84.
Piotrowice 65.
Piotrowka 73.
Piotrowo Trochny 94.
Pirogańce 67.
Piwojce 77.
Planta, pow. Brześć 79.
Planta, pow. Kobryń 64.
Plantopol 82.
Platenice 71.
Plebanksi 71.
Plebańce, pow. Oszmiana 68.
Plebańce, pow. Wilejka 68.
Plechoce 82.
Plesy 64.
Pluczny 64.
Płasowniki 63.
Płoski 91.
Płosy 85.
Płotnica, pow. Ihumeń 86.
Płotnica, pow. Pińsk 87, 88.
Płytniki 77.
Pobółowo 80.
Poczerń 62.
Podbiały 84.
Podborze 61.
Podbrodziany 84.
Podbrzeże 86.
Podcerkowie 85.
Podgórze 65.
Podkosie 80.
Podkuźmicze 87.
Podobań 65.
Podol 85.
Podoresie 64.
Podorosk 72.
Podsuszcze 87.
Podwińcza 84.
Poganiczo - Muchowski 71.
Poganka 68.
Pogiry 62.
Pogonne 75.
Pogowiany 68.
Pohost 66.
Pokaniewo 78.
Pokirty 77.
Pokorsze 83.
Polany, pow. Oszmiana 62.
Polany, pow. Święciany 82.
Polany, pow. Wilejka 63.
Polełuka 77.
Poleś 82.
Poleśno 74.
Polipnica 77.
Połapowska 83.
Połchowo 87.
Połków 88.
Połoczany 76.
Połomin 71.
Połsłuki 83.
Połuże 66.
Pomerecz 68.
Pomiedź 67.
Poniatycze 78.
Ponikwy 84.
Ponizie 62, 76.
Popaska 83.
Popielewice 82.
Popławy, pow. Ihumeń 65.
Popławy, pow. Lida 67.
Poporcie 83.
Popówka 83.
Poruczyn 81.
Porzeczce 65, 80, 85.
Porzeczskowszczyzna 82.
Poszwasznia 82.
Powierdownia 83.
Powłoka 67.
Pracewicz 66.
Protasewicz 64.
Prudy 91.
Prudziszki 63.
Pruska 84.
Pruszczyce 66.
Pryciuny 78.
Przebita Góra 88.
Przesmyki 70.
Przewóz 65.
Przyborki 86.
Przylepy 65.
Psiarce 76.
Ptycz 81, 87, 93.
Puchły 84.
Puchowa vel Wancewicz 84.
Puchowszczyzna 86.
Pudzick 86.
Puperowo 66.
Puskarnia pow. Troki 68.
Puskarnia pow. Wilno 83.
Puzyrzyski 69.
Raciborki 73, 93.
Raczki 92.
Rackowszczyzna vel Paulinowo 77.
Radesz 84.
Radki 77.
Radoszkowice 68.
Radutycze 64.
Radwanice - Cerkiewne 70, 91.
Radziszew 94.
Rafałowo 87.
Rajewszczyzna 91.
Rakowiec 91.
Raniewicze 72.
Ratki 62.
Ratomka 87.
Raupiski 91.
Recemle 87.
Rejże 63.
Remizowo 67.
Repelka 92.
Repnicze 79.
Reupol 86.
Rodziewicze 67.
Rogaczewszczyzna 76.
Rohoźnica 72.
Rokitno 88.
Rokotany 77.
Romaniszki 83.
Rosowo 75.
Rossole 83.
Rostyniany vel Kosmowszczyzna 78.
Rozalin 77, 90.
Rozkosz 66.
Rozwieje 86.
Równopole 74.
Różanka 67.
Różki 70.
Rubież 73.
Rubieżewicz 65.
Ruchce 81.
Ruda 79.
Rudawiec 92.
Rudnia 72.
Rudobielka 80.
Rudzica 93.
Rudzice 64.
Ruta 74.
Rutkiewicze pow. Lida 90.
Rutkiewicze pow. Nowogródek 87.
Ryboły 95.
Ryboły 69.
Rydy 83.
Rymoszele 62.
Rynkiewicze 71.
Rytaniewicze 90.
Rzeczycá 70.
Rzepiszcz 80, 86.
Rzesza 78.
Saczkowicz 88.
Sadoniszki 69.
Sady 84.
Sakowicz 62.
Sakowszczyzna 67.
Samuelów 65.
Saniszki 82.
Sawin 83.
Scerolowszczyzna 79.
Secewin 66.
Serafiniszki 68.
Serafinówka 74.
Serniki 98.
Sierka 85.
Siehniewszczyzna 79.
Siekłuki 94.
Sielca 85.
Sielce 61.
Sielec, pow. Borysów 86.
Sielec, pow. Oszmiana 62.
Sielec, pow. Prużana 85.
Sieliba 86.
Sieliszcze 72.
Siemiakowszczyzna 76.
Siemiło 74.
Sieńczuk 94.
Sieńczyce 93.
Sierhiejewicz 86.
Sierhiejówka 64.
Sierpiki 88.
Sierplewicz 64.
Sinica 82.
Siniło 93.
Sitnica 65.
Skobiaty 63.
Skodziszki 63.
Skorbuciany 77.
Skrzyplaw 77.
Skuplin 74.
Słobódka, pow. Bobrujsk 64.
Słobódka, pow. Moryz 81.
Słobódka Trakienicka 91.
Słojka 71.
Słotwa 87.
Smilginie 67.
Smolewicz 65.
Smolicze 75.
Smolin 84.
Smolków 66.
Smorki 73.
Smyk - Słoboda 64.
Snów 66.
Soczewicki Bór 82.
Sokolniki 85.
Sokołowo 91.
Solkieniki 83.
Sołohubowo 74.
Sorok - Tatary 62, 63.
Sory 77.
Sosnowszczyzna 90.
Soszno - Horodyszcz 74.
Stachowo 87.

- Stachowszczyzna 77.
Stajki 88.
Stara Mysz 87.
Starasznia 66.
Stara Wieś 70.
Stare Litwinowicze 86.
Stare Milewicz 70.
Stare Olszewo 95.
Stare Simonowicz 65.
Stare Wołosowicz 65.
Starojelna 87.
Starosiele
pow. Borysów 65.
Starosiele pow. Słuck 88.
Starowo 88.
Stary Borysów 65.
Stary Starobin 66.
Stawy 85.
Stebelec 71.
Steczskowszczyzna 62.
Stefanin 70, 91.
Stefanowo 86.
Stefanpol 76.
Stefanty 70, 92.
Stepkowo 66, 88.
Sterpejki 71, 92.
Stodolin 65.
Stoki 61.
Stołowacz 69.
Stołpce 74.
Strabla 78.
Stradecz 84.
Straż 71.
Struga 88.
Strunojcie 77.
Strupin 91.
Studzionka 61.
Stużki 64.
Styrnie 83.
Suchinicz 70.
Suchopol 85.
Suchorzewszczyzna 81.
Sucin 93.
Sukniewicz 73, 92.
Sulatycze 87.
Suraż 94.
Suszycko 88.
Sutkowo 75.
Sutno 78.
Sużany 78.
Swadbicze 85.
Swiada 86.
Swideń 75.
Sycze 88.
Syczewicz 68.
Syrokomla 85.
Szaleśny 67.
Szaliszki 90.
Szafapicz 88.
Szantarewskowszczyzna 88.
Szatyiki 72.
Szczara 71.
Szczonów 81.
Szczytkowicz 65.
Szczytomierzyce 73, 93.
Szebryn 70.
Szjucze 75.
Szmaty 84.
Szmurły 95.
Szołomicze 88.
Szostaki, pow. Sokółka 71.
Szostaki, pow. Słuck 66, 75.
Szostakowo 84.
Szostaków 91.
Szuliszki 91.
Szulniki 69.
Szumsk 83.
Szydłowicz 72.
Szylińce 86.
Szyndrel 71.
Szyszki 95.
Ślepianka 73, 93.
Śliwa 66.
Świdera 66.
Świeszanty 83.
Świetłany 62.
Św. - Dwór 65.
Świr 68.
Świrany 62.
Świrki 62.
Świr Laskowski 62.
Świsłocz 72.
Talja 64.
Talkmice 62.
Talkuny 90.
Tarasienowo 82.
Tarnowszczyzna 76.
Tartak 65.
Tarusza 81, 88.
Telatycze 79.
Teodorówka 75.
Teodoryn 77.
Teofilowicz 84.
Terebiejki 68.
Teresdwór 65.
Tetiańce 76.
Tewle 70, 92.
Tokarnia 65.
Tołkaczewicz 65.
Tołkowo 70.
Tołoczki 95.
Torymowszczyzna 95.
Trojanówka 86.
Trokiele
pow. Lida 67.
Trokiele
pow. Oszmiana 77.
Trościeniec 86.
Trudok 66.
Wiercianówka 82.
Wieryn-Dar 64.
Wierzchnica Nagórna 78.
Trzaskowszczyzna 93.
Trzeciaki 64.
Trzyrzecze 80.
Tulonka 65.
Tumin 84.
Tupczyce 88.
Turki 68.
Turna 84.
Turośń Dolna 84.
Tusumańce 68.
Tworocz 79.
Tylwica 91.
Uborki 73.
Uchwały 73.
Uciecha 62.
Udział 67.
Uholje 87.
Ukła 76.
Umanowicz 66.
Upiorowicz 65.
Uroczyssze 85.
Urzeczce 64.
Usnarz 80.
Usterchy 85, 86.
Ustroń 73.
Usza 63.
Uścińówka 63.
Utolniki 76.
Użyki 69.
Waliby 84.
Wardomicze 65.
Wasiliszki 90.
Wąszkiele 68.
Wawiorka 82.
Wawulicz 64.
Wenden 65.
Werenkowo 66.
Werki 63.
Wesoły Ostrów 86.
Westen 72.
Wiazyczyn 86.
Wickowszczyzna 65.
Wielatowo 87.
Wielatycze 72.
Wieliczkowo 77.
Wielka Kramkówka 94.
Wielka Lebiada 82.
Wielka Łopienica 85.
Wielkie Dzikowicz 88.
Wielkie Hranicz 63.
Wielkie Jodkiewicz 95.
Wielkie Kosicze 93.
Wielkie Pole 83.
Wielkie Sioło 83.
Wielkie Soleczniki 69.
Wielki Ług 86.
Wielki Rożan 66.
Wieranieje 61.
Wiercianówka 82.
Wieryn-Dar 64.
Wierzchnica Nagórna 78.
Wierzchucin 64.
Wiesnic 73.
Wietczyn 65.
Wielicze 62.
Wieżki 79.
Wikarewicz 88.
Wikszniani 67.
Wilamówka 91.
Wilbiki 90.
Wilcza 80, 85.
Wilkiszki 62.
Wincentowo 78.
Winkszniani 77.
Winnica 64.
Wistycze 79.
Wiszniew 62.
Wisznianice 62.
Witowo 86.
Władypol 83.
Włodzimierzówka 73.
Wojkuciszki 63.
Wojdaczki 83.
Wojdany 83.
Wojencze 95.
Wojstom 68.
Wojtkiewicz 85.
Wojtowszczyzna 72.
Wola, pow. Moryz 65.
Wola, pow. Wołkowsk 71.
Wołczyn 86.
Woldaczki 76.
Wołgostawiec-Kuraszewo 79.
Wołkiszki 61.
Wolboby 77.
Wołkołata 69.
Wołkowicz 84.
Wołkowszczyzna 69.
Wolna 73.
Wołoki 66.
Wołomiel 70.
Wołożyn 76.
Womin 85.
Worce 83.
Worniszki 68.
Worocewicz 70.
Worochowo 67.
Woronie 93.
Worniszki 90.
Worotyń 64.
Wólka 93.
Wólka Zakijska 84.
Wujwicz 88.
Wyderko 92.
Wydrycz 87.
Wydział 92.
Wyganowo 94.
Wyganów 91.
Wygonowo 66.
Wysokie 93.
Wysokostoczek 69.
Wysze 87.

Zabierz 79.	Zagrodne 87.	Zarzecze,	Zuborewicz 86.
Zabłocie	Zagruszno 75.	pow. Ihumeń 86.	Zubowszczyzna 79.
pow. Bobrujsk 64.	Zachale 65.	Zarzecze, pow.	Zyzlanka 73.
Zabłocie	Zahorze 76.	Oszmiana 76.	
pow. Lida 67.	Zajameczno 81.	Zarzecze, pow.	Żabki 64.
Zabłocie	Zajamno 73.	Wołkowysk 72.	Żabowszczyzna 73, 87.
pow. Mińsk 65.	Zajezerce 86.	Zasław 81.	Zale 94.
Zabłocie	Zajki 61.	Zasmucze 64.	ardelcze 62.
pow. Mozyrz 65.	Zakrośnica 64.	Zaścianek 70.	Żerno 72, 92.
Zabłocie, pow.	Zakrzewszczyzna 70, 91.	Zauczym 86.	Żmijówka 85.
Nowogródek 66.	Zalesiany 69, 91.	Zaułki 88, 93.	Żodziszki, pow. Świę-
Zabludowo 63.	Zalesie, pow.	Zausza 66.	ciany 82.
Zabory 83.	Białystok 84.	Zawidczyce 75.	Żodziszki, pow. Troki
Zaborze 90.	Zalesie,	Zblany 61.	63.
Zabrodzie 66.	pow. Dzisna 82.	Zburaz 84.	Żodziszki, pow. Wilno
Zachary 74.	Załęszczyzna 84.	Zdanowce 76.	78.
Zacharzewo 82.	Załuże 65.	Zdzitów 84.	Żółtki 95.
Zachód 66.	Załuże 87.	Zelwa 71.	Żuchorany 77.
Zacisze,	Zamianowo 69.	Zelzin 80.	uchowo 71, 92.
pow. Bobrujsk 85.	Zamirze 66.	Zenopisze 76.	uki 73.
Zacisze,	Zamojdziki 71.	Zgoda 64.	Żukowicze 95.
pow. Sokółka 64	Zankiewicz 87.	Ziołowo 64.	Żurawa 88.
Zacisze,	Zaostrowicze 88.	Ziodyń 65.	Żydównia 84.
pow. Wilejka 83.	Zapolce-Traby 68.	Znaki 94.	Żylicze, pow. Lida 67,
Zadorze 80.	Zaprudy 64.	Zofjówka 74.	90.
Zadroże 87.	Zaremby 94, 95.	Zończa 88.	Żylicze, pow. Rzeczy-
Zadworze 72.	Zarubin 83.	Zołoczewo 75.	ca 66.
Zagosta 83.	Zarzeczan 83.	Zubacze 79.	Żyliny 77.
Zagórze,	Zarzecze,	Zubarewicz 64.	Żyrmuń 76.
pow. Borysów 86.	pow. Bobrujsk 85.	Zubaryczowska Buda	Żywuń 85.
Zagórze,	Zarzecze,	85.	Żyznia 82.
pow. Prużana 85.	pow. Borysów 65.	Zubiszki 77.	

Biblioteka Główna UMK

300051279167

Wyjaśnienie. Podana w tablicach 4, 5 i 6 oraz w wykazach 3, 4 i 5 „wartość w rublach” należy rozumieć jako cenę sprzedażną.

WYDAWNICTWA

GŁÓWNEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO.

Wydawnictwa nieperjodyczne.

1. Statystyka Polski (in 4-o).

Tom I. Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r. na terytorjum obu byłych jeneralnych gubernatorstw: Warszawskiego i Lubelskiego. Warszawa, 1919.
Tom II. Zasiwy i zbiory w roku 1918. Warszawa, 1920.
Tom III. Ruch naturalny ludności w b. Królestwie Kongresowem, r. 1909—1918. Warszawa, 1921.

2. Przyczynki do statystyki b. Królestwa Polskiego (in 8-o).

I. Wartość materiałów statystycznych, dotyczących stanu ludności b. Królestwa Polskiego. Opracował Stefan Szulc.
II. Serwituty w r. 1912. Opracował L. Krzywicki. Warszawa, 1918. (Nie znajduje się w sprzedaży).
III. Dr. Benedykt Bornstein. Analiza krytyczna danych statystycznych, dotyczących ruchu naturalnego ludności b. Królestwa Polskiego. Warszawa, 1920. (Odbitka z Miesięcznika Statystycznego).

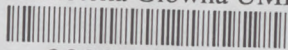
3. Odbitki z Miesięcznika Statystycznego.

1. Dr. Med. Adam Ciagliński. Zasady statystyki szpitalnej. Warszawa, 1920.
2. Dr. Ferdynand Zweig. Cele i metody statystyki handlu zagranicznego. Warszawa, 1921.
3. Statystyka wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Pod red. L. Krzywickiego. Warszawa, 1921.
4. Tymczasowe rezultaty spisu ludności z dn. 30/IX 1921 r. Warszawa, 1921.
5. Majoraty (donacje) w b. Królestwie Polskiem. Opracował Dr. Ben. Bornstein. Warszawa, 1922.
6. Edward Lipiński. Indeks cen hurtowych w Polsce. Warszawa, 1922.
7. Zasiwy i zbiory w 1920/21 r. Warszawa, 1922.
8. Dr. Henryk Grossman. Majątek społeczny Królestwa Polskiego. Warszawa, 1922.
9. Zasiwy i zbiory w 1921/22 r. Warszawa, 1923.
10. Wacław Schmidt. Geneza prywatnej rosyjskiej własności ziemskiej w b. gubernjach: wileńskiej, grodzieńskiej, i mińskiej. Warszawa, 1923.
11. Spis ludności i zwierząt gospodarskich z dnia 30 września 1921 roku. Wyniki tymczasowe. Warszawa, 1923.

Wszystkie wydawnictwa Głównego Urzędu Statystycznego, poczynając od r. 1922 ukazują się w wydaniach: polskim i francuskim. W wydaniu francuskim nagłówki i wszelkie wyjaśnienia w części tabelarycznej drukowane są tylko po francusku, w części tekstowej do tekstu polskiego dodawane są streszczenia francuskie.

378618
150

Biblioteka Główna UMK

300051279167

WYDAWNICTWA

GŁÓWNEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO.

Wydawnictwa periodyczne.

1. Miesięcznik Statystyczny

pod redakcją Ignacego Weinfeldta i Stefana Szulca.

w części pierwszej drukuje prace teoretyczne z zakresu statystyki, rozbiory krytyczne materiałów statystycznych, kronikę, bibliografię i t. d., w części drugiej (Biuletyn) ogłasza materiały liczbowe. Stałe działy Biuletynu: stan gospodarczy Polski i ważniejszych państw obcych; rolnictwo (komunikaty o zasiewach i zbiorach, ceny ziemiopłodów, przeglądy międzynarodowe, epizootje); górnictwo i przemysł; skarbowość (wydatki i dochody skarbowe); kredyt bilanse P. K. K. P., P. K. O., Banku Komunalnego, banków akcyjnych i t. d., kursy dewiz i papierów wartościowych); spółki akcyjne; koleje państwowe; handel zagraniczny (skrócone przeglądy miesięczne); ruch naturalny ludności w miastach; choroby zakaźne i t. d.

Miesięcznik Statystyczny wychodzi zeszytami, w objętości około 72 arkuszy druku rocznie.

2. Statystyka Pracy

(dawniej Miesięcznik Pracy),

miesięcznik poświęcony zagadnieniom pracy i cen,
pod redakcją Edwarda Lipińskiego.

Stałe działy: rynek pracy, ceny detaliczne i hurtowe, koszty utrzymania, zarobki i warunki pracy, umowy zbiorowe, strajki i lokauty, kronika i t. p. systematyczne informacje o zagadnieniach pracy.

Statystyka Pracy wychodzi zeszytami miesięcznymi w ogólnej objętości około 20 arkuszy rocznie.

3. Sprawozdania Miesięczne z Handlu Zagranicznego

W r. 1920 i 1921 Sprawozdania ukazywały się pod postacią załączników do Miesięcznika Statystycznego, od stycznia r. 1922 stanowią osobne wydawnictwo.

4. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej (in 8-o).

Rok wydania I, 1920/22. Część I i II. Warszawa 1921 i 1923.

SKŁAD GŁÓWNY I EKSPEDYCJA
W KSIĘGARNI E. WENDE I S-KA,
Warszawa, Krakowskie Przedmieście 9.

Druk. L. Bogusławskiego, Warszawa.

Biblioteka Główna UMK

300051279167

WYDAWNICTWA

GŁÓWNEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO.

Wydawnictwa periodyczne.

1. Miesięcznik Statystyczny

pod redakcją Ignacego Weinfeldta i Stefana Szulca.

w części pierwszej drukuje prace teoretyczne z zakresu statystyki, rozbiory krytyczne materiałów statystycznych, kronikę, bibliografię i t. d., w części drugiej (Biuletyn) ogłasza materiały liczbowe. Stałe działy Biuletynu: stan gospodarczy Polski i ważniejszych państw obcych; rolnictwo (komunikaty o zasiewach i zbiorach, ceny ziemiopłodów, przeglądy międzynarodowe, epizootje); górnictwo i przemysł; skarbowość (wydatki i dochody skarbowe); kredyt bilanse P. K. K. P., P. K. O., Banku Komunalnego, banków akcyjnych i t. d., kursy dewiz i papierów wartościowych); spółki akcyjne; kolejnictwo; handel zagraniczny (skrócone przebiegi w miastach; cho-

ami, w objętości około
ty i cen,
e, koszty utrzymania,
kauty, kronika i t. p.
iesięcznymi w ogólnej

Zagranicznego

W r. 1920 i 1921 Sprawozdania ukazywały się pod postacią załączników do Miesięcznika Statystycznego, od stycznia r. 1922 stanowią osobne wydawnictwo.

4. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej (in 8-o).

Rok wydania I, 1920/22. Część I i II. Warszawa 1921 i 1923.

SKŁAD GŁÓWNY I EKSPEDYCJA
W KSIĘGARNI E. WENDE I S-KA,
Warszawa, Krakowskie Przedmieście 9.

Druk. L. Bogusławskiego, Warszawa.